

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
« ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ »
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Διπλωματική Εργασία

Οι σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με τη Δύση 1939-1945

Επιβλέπουσα : Ειρήνη Λαγάνη

Επιτροπή Αξιολόγησης : Ειρήνη Λαγάνη, Προκόπης Παπαστράτης, Μαρία Σπηλιωτοπούλου

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: **Λαϊνός Ιωάννης**

Αριθμός Μητρώου: **1118M008**

Στοιχεία επικοινωνίας

Τηλ.: 6955170982

E-mail: johnlainas007@gmail.com

Αθήνα, Ιούνιος 2020

AMG : Συμμαχική Στρατιωτική Διοίκηση (Allied Military Government)

AVNOJ : Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας
(Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije)

ВПСС : Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны

FRUS : Foreign Relations of the United States

HSS : Κροατικό Αγροτικό Κόμμα (Hrvatska seljačka stranka)

JNS : Γιουγκοσλαβικό Εθνικό Κόμμα (Jugoslovenska Nacionalna Stranka)

KPJ : Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας (Komunistična partija Jugoslavije)

LNTS : League of Nations Treaty Series

NDH : Ανεξάρτητο Κροατικό Κράτος (Nezavisna Država Hrvatska)

NKOJ : Εθνική Επιτροπή για την Απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας ((Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije)

NRS : Λαϊκό Ριζοσπαστικό Κόμμα (Narodna Radikalna Stranka)

OZNA : Τμήμα Προστασίας του Λαού (Odeljenje za Zaštitu Naroda)

ОПСЮ : Отношения России (СССР) с Югославией: 1941-1945 гг.

VMRO : Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (Внатрешна македонска револуционерна организација)

SOE : Special Operations Executive

Zbornik NOR : Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
Μέρος Α' (1939-1941)	11
Η ενοποίηση και ο Μεσοπόλεμος	11
Η πολιτική του κατευνασμού και η Γιουγκοσλαβία	14
Από την έναρξη του Β' Π.Π. στην εισβολή του Άξονα.....	19
Μέρος Β' (1941-1945)	27
Η κυβέρνηση εξορίας από τον Σιμονιέ στον Šubašić	27
Το Ανεξάρτητο Κροατικό Κράτος.....	32
Οι Chetniks.....	35
Η βρετανική πολιτική και οι Chetniks	40
Οι Παρτιζάνοι.....	43
Η στροφή προς τους Παρτιζάνους	52
Από το Κεμπέκ στη Τεχεράνη	55
Από τη Τεχεράνη στην αποπομπή του Mihailović	59
Η πρώτη Συμφωνία Tito-Šubašić και οι επαφές στη Νάπολη	65
Η Απελευθέρωση του Βελιγραδίου και η Διάσκεψη της Μόσχας.....	71
Η δεύτερη Συμφωνία Tito-Šubašić και η στάση του βασιλιά.....	75
Η Διάσκεψη της Γιάλτας και η αναγνώριση της κυβέρνησης Tito.....	80
Μέρος Γ' (1945)	83
Η Γιουγκοσλαβία στο κατώφλι του μεταπολεμικού κόσμου.....	83
Η κρίση της Ίστριας	88
Η πορεία προς τις εκλογές και η εγκαθίδρυση της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας.....	101
Επίλογος.....	111
Βιβλιογραφία	115

Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να προβεί σε μία περιορισμένη ανασύνθεση του παρελθόντος που αφορά τις σχέσεις της Δύσης με τη Γιουγκοσλαβία από το 1939 έως και το 1945. Αν και επρόκειτο για μια πυκνή περίοδος της γιουγκοσλαβικής αλλά και ευρωπαϊκής ιστορίας, η εν συνόλω μελέτη της κρίνεται απαραίτητη, ώστε οι σχέσεις των εμπλεκόμενων μερών να προσεγγιστούν στην ολότητα τους, και όχι με κατακερματισμένο τρόπο.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο παρουσιάζεται αρχικά μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία της νεοσύστατης χώρας κατά το Μεσοπόλεμο, με έμφαση στα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα που αντιμετώπιζε, ιδίως κατά τη δεκαετία του 30'. Επιχειρούμε να συνδέσουμε τη πολιτική του κατευνασμού που ακολουθούν τότε Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία έναντι της Ναζιστικής Γερμανίας, καθώς και τον απομονωτισμό των ΗΠΑ, με τις συνέπειες που αυτά είχαν στα Βαλκάνια και τη Γιουγκοσλαβία. Έτσι το 1939, ως έτος έκρηξης του Β' Π.Π., δεν προβάλλει ως "έτος 0" στις σχέσεις αυτών, αλλά ως ομαλή συνέχεια εντός ενός κάθε άλλου παρά ομαλού ευρωπαϊκού περιβάλλοντος. Οι επαφές αυτές μέχρι τον Απρίλη του 1941, οπότε και τελικά ο Άξονας θα εισβάλει στη χώρα, γίνεται προσπάθεια να ειδωθούν σε συνάρτηση του πολέμου που γενικεύεται και των προτεραιοτήτων του καθενός κράτους.

Το δεύτερο και εκτενέστερο μέρος παρακολουθεί τη πορεία της χώρας από τη κατάληψη της το 1941, μέχρι τον Μάρτιο του 1945 και την εγκατάσταση της νέας ενιαίας κυβέρνησης στο Βελιγράδι. Κατά τη περίοδο ανακύπτει ένα ζήτημα δυαδικής εξουσίας, καθώς τη Γιουγκοσλαβία αντιπροσωπεύουν επισήμως η κυβέρνηση εξορίας στο εξωτερικό, αλλά και οι Παρτιζάνοι στο εσωτερικό, με τους Chetniks, παρότι βρισκόμενοι στη χώρα, να εντάσσονται οργανικά στους πρώτους. Η συνοπτική παρουσίαση της ιστορικής πορείας και κάποιων βασικών χαρακτηριστικών των "εξόριστων", των Ουστάσι, των Chetniks και των Παρτιζάνων ευελπιστεί να δώσει στον αναγνώστη μία περιεκτική εικόνα του πλαισίου μέσα στο οποίο δρουν όλοι οι παραπάνω.

Η Δύση, με βασικό εκπρόσωπο την Μεγάλη Βρετανία, θα εμπλακεί τότε υπέρ των βραχυπρόθεσμων στοχεύσεων της, επιζητώντας πλήγματα στον Άξονα, και τότε υπέρ των

μακροπρόθεσμων, επιθυμώντας την επαναφορά της εξόριστης κυβέρνησης και της βασιλείας μεταπολεμικά. Με αυτόν τον τρόπο, στην ουσία παραμερίζοντας τους εξόριστους και δρώντας εκείνη ως το κράτος που θα θελήσει να καθοδηγήσει την γιουγκοσλαβική αντίσταση, θα προσπαθήσει να προσεταιριστεί τους μαχητές του Tito, όταν η κυριαρχία τους θα φανεί δεδομένη. Η αλληλεπίδραση αυτή Βρετανών-Παρτιζάνων και ο τρόπος που οι πρώτοι χειρίστηκαν εξόριστους και Chetniks, θα αποτελέσουν τους βασικούς άξονες γύρω από τους οποίους θα κινηθεί το δεύτερο αυτό μέρος, με σημείο κατάληξης την αναγνώριση της ενιαίας κυβέρνησης Tito το 1945.

Στο τρίτο μέρος παρακολουθούμε τον πρώτο χρόνο των σχέσεων της νέας Γιουγκοσλαβίας με τη Μεγάλη Βρετανία και τις ΗΠΑ, οι οποίες βγαίνουν από τον Β΄ Π.Π. ως η πλέον, αδιαμφισβήτητη, ισχυρότερη παγκόσμια δύναμη. Καθώς επρόκειτο πλέον για διακρατικές σχέσεις και όχι σχέσεις Συμμάχων με αντιστασιακό κίνημα, τα επίπεδα επαφών εκτίνονται σε ένα ευρύτατο φάσμα, από το οποίο απομονώνουμε τα δύο βασικότερα ανοιχτά θέματα που προέκυψαν: τη κρίση της Ίστριας και το ζήτημα της διεξαγωγής των πρώτων εκλογών μεταπολεμικά.

Η κρίση της Ίστριας, την άνοιξη-καλοκαίρι του 1945, έμελλε να αποτελέσει ένα από τα πιο ακανθώδη προβλήματα των σχέσεων της Γιουγκοσλαβίας με τη Δύση τον 20ο αιώνα. Ενδεικτικό είναι πως τα αρχεία για την εν λόγω διένεξη στη σειρά των αμερικανικών FRUS είναι περισσότερα από το άθροισμα όλων εκείνων που αφορούν τη Γιουγκοσλαβία για όλη τη δεκαετία του 30'. Ως εκ τούτου επιχειρείται μία πιο ολοκληρωμένη έρευνα επ' αυτού σε συνάρτηση πάντα με το ευρύτερο περιβάλλον και τις στοχεύσεις των νικητών του πολέμου.

Τέλος εστιάζουμε στις επαφές στο υψηλότερο επίπεδο σχετικά με τη πορεία της χώρας προς τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1945. Επικεντρωνόμαστε στο τρόπο που η Δύση θα προσπαθήσει να αποτρέψει την επιβεβαίωση της ολοκληρωτικής κυριαρχίας του Tito, στο βαθμό όμως που δε θα φανεί εχθρική απέναντι σε έναν "παίχτη" που έτσι και αλλιώς αναμένεται να έχει το πρώτο λόγο στη Γιουγκοσλαβία. Ο Δεκέμβρης του 1945 και η αναγνώριση της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας από τους δυτικούς θα αποτελέσει και τον τερματικό σταθμό της εργασίας.

Για τη μελέτη αυτή χρησιμοποιήθηκαν κυρίως τα αρχεία της σειράς FRUS (Foreign Relations of the United States), ενώ σε μικρότερο βαθμό και επικουρικά τα γιουγκοσλαβικά της σειράς Zbornik (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije) και τα σοβιετικά της έκδοσης ОРСЮ (Отношения России (СССР) с Югославией: 1941-1945 гг.). Τα απομνημονεύματα των πρωταγωνιστών εντάχθηκαν μόνο στο βαθμό που τα μηνύματα και οι αναφορές τους επιβεβαιώνονται από τα αρχεία, ενώ εκλείπει η παράθεση γενικότερων και εκ των υστέρων αναλύσεών τους. Επιπλέον η συνομιλία με την αντίστοιχη βιβλιογραφία είναι όσο το δυνατόν εκτενέστερη, ενώ η ανάδειξη των "γκρίζων σημείων" της γίνεται από τη σκοπιά που βλέπει την Ιστορία ως επιστήμη εν εξελίξει και ως πεδίο διαρκούς αντιπαράθεσης.

Τέλος αποφεύγεται η ευρεία χρήση ονομάτων και τοπωνυμίων που θα δυσκόλευαν τον αναγνώστη, ενώ στις υποσημειώσεις θα γίνει προσπάθεια να παρουσιαστούν ευρύτερες πτυχές κρίσιμων ζητημάτων, των οποίων η ανάλυση στο κυρίως κείμενο όμως ίσως και να κούραζε. Βασική επιδίωξη είναι η εργασία να αποτελέσει μια πυκνή αλλά και ευκολοδιάβαστη μελέτη, η οποία για χάρη της αμεσότητας δεν θα θυσιάζει την επιστημονικότητά της.

Μέρος Α' (1939-1941)

Η ενοποίηση και ο Μεσοπόλεμος

Ο Α' Π.Π. και η κατάρρευση της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας απελευθέρωσε ευρύτατες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις, με τις εθνότητες της Μοναρχίας να είναι τα πλέον επηρεασμένα υποκείμενα, καθώς ανοίγονταν ο δρόμος για την εθνική τους ολοκλήρωση.¹ Ταυτόχρονα, ο αντίκτυπος της Ρωσικής Επανάστασης του Φεβρουαρίου, αλλά πολύ περισσότερο, εκείνος της Οκτωβριανής των Μπολσεβίκων, επέδρασε σημαντικά στη διαμόρφωση κοινωνικών αιτημάτων, ειδικότερα όσον αφορά τους στρατιώτες των Αψβούργων που βρίσκονταν στο Ανατολικό Μέτωπο και έρχονταν σε αλληλεπίδραση με τις φιλελεύθερες και ριζοσπαστικές ιδέες που ήταν διάχυτες στα πρώην τσαρικά στρατεύματα.²

Η νέα αυτή κατάσταση δε θα μπορούσε να μην επηρεάσει και τους Νοτιοσλάβους. Δεδομένων των κοινωνικοπολιτικών συσχετισμών προπολεμικά, το όραμα για κοινό κράτος έβρισκε πρόσφορο έδαφος στους σλαβικούς πληθυσμούς της καταρρέουσας αυτοκρατορίας, και οι συζητήσεις τους με το Βελιγράδι για ενοποίηση θα οδηγήσουν στη Διακήρυξη της Κέρκυρας τον Ιούλιο του 1917.³ Οι διαπραγματεύσεις και η, παρά τις διαφωνίες, κοινή επιθυμία για ενοποίηση, μαζί με τη συμβολή του σερβικού στρατού, δημιουργούσε ένα *“fait accompli”* ήδη πριν το 1919 και την εκκίνηση των συνομιλιών στη Σύνοδο Ειρήνης του Παρισιού (1/1919-1/1920), και έτσι τον Νοέμβρη του 1918, θα δημιουργούνταν το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Οι σύμμαχοι της Σερβίας και νικητές του πολέμου, μπροστά και στο

¹ Για τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις κατά τη προηγούμενη περίοδο βλ. Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, vol 1, Cambridge university press, 1995, και John Lampe, Jackson Marvin, *Balkan economic history, 1550-1950*, Indiana university press, 1982

² Eric Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge University Press, 2000, σελ 126-129 Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Tito. Ως αξιωματικός του αψβουργικού στρατού πιάστηκε αιχμάλωτος από τα ρωσικά στρατεύματα, βιώνοντας εκ των έσω τις εξελίξεις των επαναστάσεων. Με το τέλος του πολέμου, επιστρέφοντας στο νεοσύστατο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, εντάχθηκε στο Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας.

³ Για τη διαμόρφωση των εθνικών ταυτοτήτων και την ανάπτυξη της γιουγκοσλαβικής ιδέας βλ. Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Cornell University Press, 1992 και Gale Stokes, "Yugoslavism in the 1860's ?", *Southeastern Europe*, vol. 1, no. 2, 1974, σελ 126-135

φόβο εξάπλωσης της Οκτωβριανής Επανάστασης, θα επικυρώσουν τη σύσταση της νέας πολιτικής οντότητας.¹²

Ωστόσο γρήγορα βγήκαν στην επιφάνεια αντιθέσεις, και ο διάλογος για το νέο Σύνταγμα και τη φύση του κράτους, θα έδινε τον τόνο για τις πολιτικές αντεγκλήσεις που θα ακολουθήσουν καθ'όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Το Βελιγράδι, από τη μία, επιθυμούσε ένα κεντρικό κράτος, ενώ, από την άλλη, οι κροατικές και σλοβενικές προτάσεις κάνανε λόγο για μία ομοσπονδιακή ένωση, με ευρείες ελευθερίες για την κάθε περιφέρεια. Εν μέσω τόσο εσωτερικών εντάσεων, αλλά και γενικότερης αστάθειας στην περιοχή (Ουγγαρία και Γερμανία είχαν μόλις βιώσει τις πρώτες σοσιαλιστικές επαναστάσεις μετά από εκείνη των μπολσεβίκων, ενώ στη Ρωσία μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος και η συμμαχική επέμβαση), η σερβική πρόταση τελικά κυριάρχησε, και στις 28 Ιουνίου 1921 ψηφίστηκε το νέο Σύνταγμα, ενώ παράλληλα το Κροατικό Αγροτικό Κόμμα (3^ο κόμμα στις εκλογές του 1920 για τη Συντακτική Βουλή) μοϊκόταρε τη ψήφισή του, και το Κομμουνιστικό Κόμμα οδηγήθηκε εκτός νόμου.³⁴

Η ανισόμετρη οικονομική ανάπτυξη των επαρχιών, σε συνδυασμό αλλά και ως υπόβαθρο των εθνοτικών ζητημάτων, υπήρξε βασικό χαρακτηριστικό της χώρας για όλη τη περίοδο του Μεσοπολέμου. Ενώ η ανάπτυξη του βιομηχανικού και τραπεζικού τομέα του βορρά καθιστούσε το Ζάγκρεμπ την πιο δυναμική πόλη του νέου κράτους (μια τάση που είχε αφετηρία τα προπολεμικά χρόνια), το Βελιγράδι και οι νότιες επαρχίες ακολουθούσαν με πιο αργούς ρυθμούς. Ταυτόχρονα η αγροτική μεταρρύθμιση προχωρούσε νωχελικά, ενώ σε πολλές περιοχές εντοπίζονταν ακόμα προνεωτερικές οικονομικές σχέσεις.⁵

Η σύγκρουση της Σέρβων, και του κυρίαρχου κόμματος των Ριζοσπαστών (People's Radical Party-Narodna Radikalna Stranka, NRS), υπό τον Nikola Pašić, με τους Κροάτες, που

¹ Dejan Djokić, *Elusive Compromise: A history of Interwar Yugoslavia*, Hurst, 2007, σελ 42

² Λόγω της έκρυθμης κατάστασης στην Ευρώπη, υποστηρίζεται πως οι Σύμμαχοι αποφάσισαν "να παίξουν το ουίλσονικό χαρτί εναντίον του μπολσεβίκικου χαρτιού". Με λίγα λόγια, προσφέροντας λύση στα εθνικά ζητήματα της Ευρώπης, ήλπιζαν πως θα αποτρέψουν τη ριζοσπαστικοποίηση αυτών των λαών, και άρα και την εξάπλωση της Επανάστασης, βλ Hobsbawm Eric, *Nations and nationalism...*, σελ 131. Για την ανάλυση και τους προβληματισμούς της MB σχετικά με την ενοποίηση της Γιουγκοσλαβίας βλ James Evans, *Great Britain and The Creation of Yugoslavia*, Tauris, 2008

³ Dejan Djokić, *Elusive Compromise...*, σελ 47-53

⁴ Το ΚΚΓ καταγράφει σημαντικές επιτυχίες στις εκλογές του 1920, όπου θα αναδειχθεί 4^ο κόμμα με 14,34%, σημειώνοντας υψηλά ποσοστά σε μεγάλα αστικά κέντρα (Σπλιτ 35,7%, Βελιγράδι 32,2%, Ζάγκρεμπ 24,6%), ενδεικτικό του αναβρασμού στον απόηχο της Οκτωβριανής Επανάστασης βλ Ivo Banac, *The National Question...*, σελ 330

⁵ John Lampe, *Yugoslavia as History*, Cambridge University Press, 2000, σελ 149-154

συνασπίζονταν στο Κροατικό Αγροτικό Κόμμα (Hrvatska seljačka stranka, HSS) του Stjepan Radić, ταλάνιζε τη πολιτική ζωή τα πρώτα χρόνια του νέου κράτους. Προς στιγμινή φάνηκε πως το 1925 το ζήτημα επιλυόταν, όταν και οι δεύτεροι αναγνώρισαν τόσο το Σύνταγμα, όσο και τη Μοναρχία υπό τους Karađorđević, σχηματίζοντας κυβέρνηση με τους προ ολίγου αντιπάλους τους.¹ Ωστόσο, παρά τα αρχικά ενθαρρυντικά δείγματα, η συνεργασία δεν ευδοκίμησε και το HSS πέρασε στην αντιπολίτευση.

Το 1928 η κρίση στη χώρα θα βάθαινε, και στις 20 Ιουνίου η κατάσταση θα ξέφευγε από τον έλεγχο, όταν σε συζήτηση στη Βουλή ένας βουλευτής των Ριζοσπαστών άνοιξε πυρ κατά των βουλευτών του HSS, σκοτώνοντας 2 και τραυματίζοντας άλλους 3, μεταξύ των οποίων και τον Stjepan Radić, ο οποίος τελικά κατέληξε στις 8 Αυγούστου. Ακολούθησε έντονη κοινωνική αναταραχή και πολιτική αστάθεια, και στις 6 Ιανουαρίου 1929 ο Βασιλιάς Αλέξανδρος διέλυσε τη Βουλή, επιβάλλοντας δικτατορία.² Ο μονάρχης προχώρησε στην προσπάθεια επιβολής ενιαίας εθνικής ταυτότητας, αλλάζοντας και το όνομα του κράτους σε Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας, εισάγοντας και νέο Σύνταγμα το 1931.³

Ωστόσο το αυταρχικό καθεστώς, στο οποίο γρήγορα εξελίχθηκε, δε κατάφερε να συμφιλιώσει της αντίρροπες τάσεις της γιουγκοσλαβικής κοινωνίας. Η επιβολή της γιουγκοσλαβικής ταυτότητας βρήκε σφοδρές αντιστάσεις, και στις 9 Οκτωβρίου 1934, ο Βασιλιάς Αλέξανδρος θα δολοφονηθεί κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στη Μασσαλία από μέλος του VMRO (Internal Macedonian Revolutionary Organization) σε συνεργασία με την Ustaše,⁴ εθνικιστικές οργανώσεις μακεδόνων και κροατών αντίστοιχα.⁵

Καθώς ο γιός του Αλέξανδρου, Πέτρος, ήταν ανήλικος, ο θείος του Παύλος ανέλαβε καθήκοντα αντιβασιλέα. Ήταν εμφανές πως η επιβολή δε μπορούσε να αποφέρει βιώσιμα αποτελέσματα, και έτσι άμεσα απελευθερώθηκαν πολιτικοί κρατούμενοι (π.χ. ο νέος ηγέτης του

¹ Ενδεικτικό της κατάστασης είναι ότι ο ηγέτης του Κροατικού Αγροτικού Κόμματος, Stjepan Radić, βρισκόταν στη φυλακή κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου και μέχρι να έρθει σε συμφωνία με τους Ριζοσπάστες για το σχηματισμό κυβέρνησης Dejan Djokić, *Elusive Compromise...*, σελ 60-63

² στο ίδιο, σελ 64-69

³ Η κρίση των προηγούμενων χρόνων οδήγησε τη πλειοψηφία των κομμάτων, ακόμα και του HSS αρχικά, να δουν με θετικό μάτι τη δικτατορία του Αλέξανδρου, βλ στο ίδιο, σελ 71-75

⁴ Περισσότερα για τη δράση της Ustaše τα χρόνια του Μεσοπολέμου βλ Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: occupation and collaborations*, Stanford University Press, 2001, σελ 30-39

⁵ Παραδόξως, την ίδια περίοδο πραγματοποιούνται επαφές μεταξύ του Αλέξανδρου και του Vladko Maček, νέου ηγέτη του HSS, ούτως ώστε να βρεθεί βιώσιμη λύση για το "Κροατικό ζήτημα" βλ Dejan Djokić, *Elusive Compromise...*, σελ, 90-98

HSS, Maček) και τον Μάιο του 1935 διενεργήθηκαν εκλογές, στις οποίες, αν και το Γιουγκοσλαβικό Εθνικό Κόμμα (Jugoslovenska Nacionalna Stranka, JNS), το επίσημο κρατικό κόμμα, κυριάρχησε (62,6%), η Ενωμένη Αντιπολίτευση υπό το HSS έλαβε το 37,4% των ψήφων.¹

Οι προσπάθειες να βρεθεί μία κοινή βάση για την επίλυση του λεγόμενου “Κροατικού Ζητήματος” ξεκίνησαν αμέσως μετά το σχηματισμό της νέας κυβέρνησης. Το διεθνές πλαίσιο που διαμορφωνόταν πίεζε το Γιουγκοσλαβικό κράτος για γρήγορη διευθέτηση αυτού του προβλήματος, ώστε να μη βρεθεί η χώρα σε διεθνείς περιπέτειες έχοντας παράλληλα ανοιχτά εσωτερικά μέτωπα. Η ναζιστική και φασιστική επιθετικότητα, αλλά και η στρατηγική του κατευνασμού της Δύσης, θα οδηγούσαν το γιουγκοσλαβικό πολιτικό σύστημα σε επιτάχυνση των διαδικασιών.²

Η πολιτική του κατευνασμού και η Γιουγκοσλαβία

Κατά το Μεσοπόλεμο Βρετανία και Γαλλία δεν είχαν ένα κοινό σχέδιο δράσης που θα εμπόδιζε το ξέσπασμα ενός νέου πολέμου, ενώ οι ΗΠΑ ακλούθησαν το δρόμο του απομονωτισμού. Το Λονδίνο πέραν της συμμετοχής του στη Συνθήκη του Λοκάρνο το 1925, θα αποκοβόταν όλο και περισσότερο από τις διεργασίες στην ηπειρωτική Ευρώπη τα επόμενα χρόνια.³ Σε αντίθεση η Γαλλία θα προσπαθούσε να δημιουργήσει πλέγματα συμφωνιών που θα απέτρεπαν μια ενδεχόμενη απόπειρα αλλαγής των συνόρων που καθορίστηκαν μετά τον Α΄Π.Π.. Η αγωνία του Παρισιού να διασφαλίσει κάτι τέτοιο, ήδη και πριν την άνοδο του Hitler, θα το οδηγούσε σε μία στρατηγική που έμελε να χαρακτηριστεί αργότερα από "συμφωνιομανία" (pactomania). Η μη συμμετοχή της MB όμως σε αυτές τις διαδικασίες, συμμετοχή που θεωρούσε

¹ John Lampe, *Yugoslavia as History...*, σελ 176-177

² Гибианский Л. Я., "Внутриполитическая сцена Югославии на рубеже 1930–1940-х годов", στο *Югославия в XX веке: Очерки политической истории*, Индрик, 2011, σελ 291-293

³ Peter Jackson, "Europe : The failure of diplomacy, 1933–1940", στο Richard Bosworth, Joseph Maiolo (ed.), *The Cambridge History of the Second World War*, vol. 2, Cambridge University Press, 2015, σελ 244

αναγκαία η γαλλική πλευρά, έκανε πρόδηλο στο Élysées πως τα δίκτυα συμμαχιών που οικοδομούσε ήταν εύθραυστα.¹

Η άνοδος του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος στην εξουσία το 1933 σηματοδότησε τη στροφή της Γερμανίας προς τον αναθεωρητισμό του μεταπολεμικού status quo. Η γερμανική οικονομία θα στρεφόταν δυναμικά προς την προετοιμασία για έναν μεγάλο πόλεμο, με τις αντίστοιχες δαπάνες να αυξάνονται 500% μέχρι το 1938,² ενώ ο Hitler θεωρούσε πως το γερμανικό κράτος θα όφειλε να είναι έτοιμο μέχρι το 1940 για μία μεγάλης κλίμακας σύγκρουση.³ Η αποτυχία της Δύσης να οικοδομήσει ένα σύστημα αποτροπής τα προηγούμενα χρόνια, σε συνδυασμό με τις δυσκολίες που γεννούσε η οικονομική κρίση, θα την οδηγούσε να συναινέσει σε υποχωρήσεις που στην ουσία ακύρωναν τις Βερσαλλίες, με κεντρικό άξονα "to right the wrongs" αναφορικά με τους όρους του Α' Π.Π.. Η στρατηγική αυτή του κατευνασμού θεμελιωνόταν στη λογική πως ικανοποιώντας διάφορα αιτήματα των Ναζί, εις βάρος άλλων λαών πολλές φορές, θα εξασφαλιζόταν η ειρήνη στην Ευρώπη.⁴

Η Αγγλογερμανική Ναυτική Συμφωνία του 1935 θα μετέβαλλε το όριο που έθεταν οι Βερσαλλίες σχετικά με τις δυνατότητες του Βερολίνου να ναυπηγεί πολεμικά πλοία, ενώ ο επανεξοπλισμός της Ρηνανίας το 1936 θα ερχόταν σε σύγκρουση με μία σειρά συνθηκών.⁵ Το 1938 θα κορυφωνόταν η ναζιστική επιθετικότητα. Ωστόσο το Anschluss, η ένωση δηλαδή της Αυστρίας με το Γ' Ράιχ, προκάλεσε ελάχιστες αντιδράσεις στους δυτικούς,⁶ ενώ και η προσάρτηση μέρους της Τσεχοσλοβακίας στην γερμανική επικράτεια θα αντιμετωπιζόταν με την Συμφωνία του Μονάχου, όπου ο Βρετανός πρωθυπουργός Neville Chamberlain και ο Γάλλος ομόλογός του Edouard Daladier, επικεφαλής της κυβέρνησης του λαϊκού μετώπου, θα νομιμοποιούσαν τις ενέργειες του Hitler.⁷

¹ Jean-Baptiste Duroselle, "The Spirit of Locarno: Illusions of Pactomania", *Foreign Affairs*, vol. 50, 1972, σελ 752–764

² Zara Steiner, *The Triumph of the Dark: European International History, 1933–1939*, Oxford University Press, 2011, σελ 331

³ Peter Jackson, "Europe : The failure of diplomacy...", στο Richard Bosworth, Joseph Maiolo (ed.), *The Cambridge History...*, σελ 235

⁴ Robert Gerwarth, "The Axis : Germany, Japan and Italy on the road to war", στο ίδιο, σελ 37

⁵ Peter Jackson, "Europe : The failure of diplomacy...", στο ίδιο, σελ 237-238

⁶ Robert Gerwarth, "The Axis : Germany, Japan and Italy on the road to war", στο ίδιο, σελ 37

⁷ *Documents on German foreign policy, 1918-1945*, Series D, Vol. II, His Majesty's Stationary Office, 1950, no. 675

Ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών Georges Bonnet θα στήριζε τη διευθέτηση αυτή πιστεύοντας πως μπορεί να οδηγήσει σε μια Γαλλογερμανική συνεννόηση που θα μπορούσε να αποτρέψει μια γενικότερη ανάφλεξη στη περιοχή.¹ Όσον αφορά τη ΜΒ, ήδη από το Νοέμβριο του 1937 ο Chamberlain είχε αποστείλει τον Lord Halifax στον Hitler, ώστε να τον διαβεβαιώσει πως η Βρετανία δεν αντιτίθεται μιας αλλαγής των συνόρων στην Ανατολική Ευρώπη. Ταυτόχρονα στο Foreign Office θα κυριαρχούσαν εκείνοι (πχ Henderson, Cadogan) που πίστευαν πως η γερμανική κυριαρχία στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη είναι αναπόφευκτη, κάτι το οποίο όμως δε θεωρούνταν σε τελική ανάλυση και επιζήμιο για τα βρετανικά συμφέροντα.²

Ο ρόλος της ΕΣΣΔ σε αυτή τη περίοδο, παρότι ξεκάθαρος, έχει αποτελέσει πεδίο αντιπαράθεσεων. Παρά τη διαδεδομένη από διάφορα ιστοριογραφικά ρεύματα θεωρία των δύο άκρων, η οποία ανακαλύπτει και επανανακαλύπτει το "πειστήριο" της εγκυρότητας της στο Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ του 1939, είναι πλέον κοινός τόπος των περισσότερων πως σε αντίθεση με τη Δύση "it was the Soviet Union in the early 1930s that led the international effort to isolate Berlin".³

Από το 1934 η ΕΣΣΔ, μέσω του Υπουργού Εξωτερικών της Maxim Litvinov, καλούσε σε συλλογική αντίσταση στον αναθεωρητισμό,⁴ ενώ οι αποφάσεις του 7ου Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς το 1935 θα έθεταν τις βάσεις τόσο για δημιουργία Αντιφασιστικών Μετώπων, όσο και για συμμετοχή των Κομμουνιστικών Κομμάτων σε κυβερνήσεις με αντιφασιστική κατεύθυνση.⁵ Ωστόσο η Δύση θα αρνούταν καθ'όλη τη δεκαετία να συμφωνήσει με τα σχέδια συμμαχιών και εγγυήσεων που πρότεινε η ΕΣΣΔ ούτως ώστε να καταπολεμηθεί η ναζιστική επιθετικότητα, ενώ θα την απέκλειαν και από τις συζητήσεις του Μονάχου.⁶ Παράλληλα ο έντονος αντικομμουνισμός που είχε καλλιεργηθεί στις δυτικές κοινωνίες είχε οδηγήσει μεγάλα κομμάτια του πληθυσμού αυτών να θεωρεί την ΕΣΣΔ μεγαλύτερη απειλή από

¹ Peter Jackson , "Europe : The failure of diplomacy...", στο Richard Bosworth, Joseph Maiolo (ed.), *The Cambridge History...*, σελ 246

² Peter Jackson , "Europe : The failure of diplomacy...", στο ίδιο, σελ 249-251

³ Richard Bosworth, Joseph Maiolo, "Introduction to Volume II", στο ίδιο, σελ 2-3

⁴ Peter Jackson , "Europe : The failure of diplomacy...", στο ίδιο, σελ 225

⁵ *VII Congress of the Communist International*, Foreign Languages Publishing House, 1939

⁶ Michael Jabara Carley, "Who Betrayed Whom? Franco-Anglo-Soviet Relations, 1932-1939", στο *Gab es einen Stalin-Hitler-Pakt? Charakter, Bedeutung und Deutung des deutsch-sowjetischen Nichtangriffsvertrages vom 23. August 1939*, Peter Lang, 2015, σελ 119-137

το Γ' Ράιχ, καθώς ενδεικτικός είναι και ο κοινός τόπος πολλών Βρετανών πως "better Hitlerism than Communism".¹

Για το Γιουγκοσλαβικό κράτος οι εξελίξεις αυτές ήταν δυσοίωνες. Οι επιτυχίες της Ναζιστικής Γερμανίας έδωσαν ώθηση και στις αναθεωρητικές βλέψεις της Φασιστικής Ιταλίας. Η τελευταία είχε ως όραμα την αναβίωση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, επιδιώκοντας την εγκαθίδρυση μιας ιταλικής ηγεμονίας στη Μεσόγειο και στη Βόρεια Αφρική.²³ Μεταξύ 1935 και 1938 οι στρατιωτικές δαπάνες της Ρώμης ως προς το ΑΕΠ θα κατέτασσαν τη χώρα στη δεύτερη θέση, πίσω μόνο από το Βερολίνο, με ποσοστό διπλάσιο τόσο σε σχέση με τη Βρετανία, όσο και με τη Γαλλία.⁴

Αν και οι περιορισμένες δυνατότητες της ιταλικής οικονομίας δεν επέτρεπαν μία σύγκρουση με το Λονδίνο και το Παρίσι, τους κύριους ανταγωνιστές της χώρας στη περιοχή της Μεσογείου,⁵ η σύνδεση της με τη Γερμανία και την Ιαπωνία το 1937 με το Σύμφωνο Αντι-Κομιντέρν δημιουργούσε μία συμμαχία που θα μπορούσε να δράσει συντονισμένα αν χρειαζόταν.⁶ Σε αυτό το πλαίσιο η Γιουγκοσλαβία των πολλών εσωτερικών προβλημάτων ήταν ένας στόχος, αν όχι εύκολος, σίγουρα "στα μέτρα" της Ρώμης, αν εκείνη επιδίωκε τη πρόκληση κάποιου επεισοδίου που θα οδηγούσε στην απόσπαση συγκεκριμένων εδαφών. Πέρα από τους μεγαλεπήβολους στόχους του Mussolini, όπως η Αλγερία, η Μάλτα, η Κύπρος και το Σουέζ, η φασιστική Ιταλία είχε βλέψεις όσον αφορά τις Δαλματικές ακτές,⁷ ενώ για χρόνια υπέθαλπε και

¹ "Fear over spread of Communism", British and French appeasement to 1938, BBC, <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zvkn8xs/revision/9>

² Peter Jackson, "Europe : The failure of diplomacy...", στο Richard Bosworth, Joseph Maiolo (ed.), *The Cambridge History...*, σελ 227

³ Περισσότερα για τους ανταγωνισμούς στην Ανατολική Μεσόγειο και τα Βαλκάνια, με έμφαση στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας-Αγγλίας-Γαλλίας κατά τη δεκαετία του 1930, σε συνάρτηση με τις ιταλικές βλέψεις βλ Προκόπης Παπαστράτης, "Balkans revisited : Great Powers penetration and conflict in the inter-war period and the Mediterranean connection", στο Marta Petricoli, Antonio Varsori, *The seas as Europe's external borders and their role in shaping a European identity*, Lothian Foundation Press, 1999, σελ 105-118

⁴ MacGregor Knox, *Mussolini Unleashed: Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War*, Cambridge University Press, 1982, σελ 15

⁵ Joe Maiolo, *Cry Havoc: The Arms Race and the Second World War*, John Murray, 2010, σελ 198–199

⁶ Peter Jackson, "Europe : The failure of diplomacy...", στο Richard Bosworth, Joseph Maiolo (ed.), *The Cambridge History...*, σελ 226

⁷ Гибианский Л. Я., "Внутриполитическая сцена Югославии на рубеже 1930–1940-х годов", στο *Югославия в XX веке: Очерки политической истории*, Индрик, 2011, σελ 291-293

εξόπλιζε εξτρεμιστές της Ustashe, σε μία προσπάθεια να αποσταθεροποιήσει το νεοσύστατο κράτος.¹

Ωστόσο η Γιουγκοσλαβία δεν πορευόταν χωρίς συμμάχους. Κατά τη περίοδο του Μεσοπολέμου, Τσεχοσλοβακία και Γιουγκοσλαβία διατηρούσαν στενές σχέσεις. Και τα δύο κράτη, ως απότοκα του Α΄Π.Π., αντιτίθονταν σε όποια αλλαγή των συνόρων που καθόριζαν οι Βερσαλλίες. Ήδη από το 1920,² και με συνεχής ανανεώσεις το 1922,³ το 1928,⁴ το 1929,⁵ οι δύο χώρες μαζί με τη Ρουμανία, και υπό την αιγίδα της Γαλλίας, είχαν διαμορφώσει τη λεγόμενη Μικρή Αντάντ (Little Entente). Το 1930 η συνεργασία τους θα γινόταν πιο στενή,⁶ ενώ το 1933 θα δημιουργούνταν και συλλογικά συμμαχικά όργανα.⁷ Παρά την αδυναμία να βρεθεί κοινός τόπος Τσεχοσλοβακίας-Πολωνίας ώστε να συσταθεί ένα ισχυρό σύστημα που θα απέτρεπε τις αναθεωρητικές τάσεις στην Ανατολική Ευρώπη, η συμμετοχή της Γαλλίας έδινε ένα αίσθημα ασφάλειας.⁸

Τη κατάσταση αυτή ανέτρεπε τόσο η γερμανική εισβολή στη Τσεχοσλοβακία, αλλά πολύ περισσότερο η πολιτική του κατευνασμού που ακολούθησαν Βρετανοί και Γάλλοι με τη Συμφωνία του Μονάχου (30/9/1938). Παρά τις βρετανικές διαβεβαιώσεις περί εξασφάλισης της ειρήνης,⁹ πλέον για τα μικρότερα κράτη γίνονταν φανερό πως δε μπορούσαν να εναποθέτουν τις ελπίδες τους στις Μεγάλες Δυνάμεις, όσον αφορά την εδαφική τους ακεραιότητα, ενώ παράλληλα η ναζιστική και φασιστική απειλή γινόταν ολοένα και πιο αισθητή.¹⁰ Η κατάκτηση

¹ Το ιταλικό καθεστώς χρηματοδοτεί, εξοπλίζει και παρέχει στρατόπεδα για την εκπαίδευση των μελών της οργάνωσης, βλ. Glenn Y. Misha, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804–1999*, Penguin Books, 2012, σελ. 418

² League of Nations Treaty Series (εφεξής LNTS), vol. 6, no. 154

³ LNTS, vol. 13, no. 354

⁴ LNTS, vol. 87, no. 1976

⁵ LNTS, vol. 94, no. 2136

⁶ LNTS, vol. 107, no. 2478

⁷ LNTS, vol. 139, no. 3213

⁸ Peter Jackson, "Europe : The failure of diplomacy...", στο Richard Bosworth, Joseph Maiolo (ed.), *The Cambridge History...*, σελ 243

⁹ *Documents on British Foreign policy*, 3rd Series, vol II, His Majesty's Stationary Office, 1949, no 774

¹⁰ Τριγμοί στη Μικρή Αντάντ άρχισαν να διαφαίνονται από το 1936, όταν και μετά τον επανεξοπλισμό της Ρηνανίας δε βρέθηκε κοινός τόπος για μία δυναμική σύσφιξη των σχέσεων, ενώ στις συνομιλίες το πνεύμα του κατευνασμού κυριάρχησε βλ. Matthieu Boisdrion, "La France et le pacte d'assistance mutuelle de la Petite Entente (juin 1936-avril 1937)", στο Krisztián Bene, Eva Oszetzky, *Újlatin kultúrák vonzásában, Újlatin filológia*, 5, Pécsi Tudományegyetem, 2012, σελ 283-305

και της υπόλοιπης Τσεχοσλοβακίας από το Γ' Ράιχ το Μάρτιο του 1939 θα ενέτεινε την έκρυθμη κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Ευρώπη.¹

Με την Ιταλία να έχει δεδομένες βλέψεις στα γιουγκοσλαβικά εδάφη, τη Γερμανία να κλιμακώνει την επιθετικότητά της και τους Δυτικούς να μην αντιδρούν, αφήνοντας στο έλεος του Βερολίνου τους συμμάχους τους, το κροατικό ζήτημα αποτελούσε ένα πρόβλημα που έπρεπε να λυθεί άμεσα. Ως εκ τούτου, και για να επιτευχθεί εσωτερική σταθερότητα, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Βελιγραδίου και HSS εντάθηκαν, και στις 26 Αυγούστου 1939, υπεγράφει η Συμφωνία Cvetkoníc-Maček, παρέχοντας ορισμένη αυτονομία στο νεοσύστατο Βανάτο της Κροατίας. Για τους επόμενους μήνες, η εφαρμογή αυτής και οι περαιτέρω διακανονισμοί, που όφειλαν να ολοκληρωθούν, θα κυριαρχούσαν στη πολιτική σκηνή της χώρας.²

Από την έναρξη του Β' Π.Π. στην εισβολή του Άξονα

Αμέσως μετά το ξέσπασμα του Β' Π.Π. την 1^η Σεπτεμβρίου 1939 με την εισβολή των Ναζί στη Πολωνία, η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση θα διακηρύξει την ουδετερότητά της. Παρόλο που το παλάτι ήταν ξεκάθαρα φιλοδυτικό, η ταχεία επικράτηση της Γερμανίας στη Πολωνία αλλά και η παθητική στάση της Δύσης, παρά τη κήρυξη πολέμου στον Hitler, οδήγησε το Βελιγράδι σε μια προσπάθεια τήρησης ίσων αποστάσεων. Η γιουγκοσλαβική πλευρά πίστευε πως αν γίνει φανερό στους Ναζί το ότι προτίθεται να διατηρήσει καλές σχέσεις μαζί τους, τότε θα αποσοβούσε τον κίνδυνο μιας εισβολής είτε από τους ίδιους, είτε από την Ιταλία.³

Ωστόσο, παρά την ανακήρυξη της ουδετερότητας της και τις δηλώσεις του Γιουγκοσλάβου πρωθυπουργού Cvetkoníc πως επιθυμεί ειρηνική συμβίωση με την Ιταλία, στα επιτελεία του Άξονα συζητιέται η προοπτική μιας ιταλικής επίθεσης και απόσπασης της Κροατίας και της Δαλματίας. Ο Μουσολίνι παράλληλα ενέτεινε τη στήριξη του προς την Ustaše με σκοπό να

¹ Peter Jackson , "Europe : The failure of diplomacy...", στο Richard Bosworth, Joseph Maiolo (ed.), *The Cambridge History...*, σελ 240

² Για την αναλυτική παρουσίαση των διεργασιών και των διαπραγματεύσεων που οδήγησαν στην συμφωνία βλ Dejan Djokić, *Elusive Compromise...*, σελ 171-212

³ Гибианский Л. Я., "Югославия в начале Второй мировой войны: балансирование над пропастью (сентябрь 1939 – апрель 1941 г.)", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 307-308

εξαπολύσει μια εξέγερση στη Κροατία, η οποία και θα διευκόλυνε την ιταλική προέλαση.¹ Ο φόβος όμως της Ρώμης για μία πιθανή κήρυξη πολέμου εις βάρος της από τη Γαλλία και τη Βρετανία, θα την αποτρέψει από κάτι τέτοιο προς το παρόν.²

Στη προσπάθεια της να κατευνάσει τη επιθετικότητα του Άξονα, η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση θα έρθει σε συμφωνία με το 3ο Ράιχ στις 5 Οκτωβρίου 1939, όπου και αποφασίστηκε η εξαγωγή προς της Γερμανία πρώτων υλών, αναγκαίων για τη βιομηχανία της. Σε αντάλλαγμα το Βελιγράδι θα παραλάμβανε στρατιωτικό εξοπλισμό και μεταξύ άλλων και 100 μαχητικά αεροσκάφη,³ εμβαθύνοντας έτσι τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών ακόμα περισσότερο.⁴

Ταυτόχρονα όμως είναι διαρκής και η επικοινωνία μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Γαλλίας-Βρετανίας. Τα επιτελεία της Δύσης σκέφτονταν όσον αφορά τα Βαλκάνια το ενδεχόμενο της επανάληψης της τακτικής που ακολουθήθηκε κατά τον Α ΠΠ.. Αυτό θα σήμαινε την αποβίβαση συμμαχικών στρατευμάτων, κυρίως γαλλικών, στη Θεσσαλονίκη, τα οποία θα υποστήριζαν τις χώρες της βαλκανικής από μία πιθανή εισβολή, ενώ θα διαφυλάσσονταν οι συμμαχικές γραμμές επικοινωνίας στη Μεσόγειο.⁵ Η παρουσία και μόνο των δυνάμεων αυτών στη περιοχή θα μπορούσε να δράσει συσπειρωτικά για τις κυβερνήσεις των χωρών που αμφιταλαντεύονταν για τη στάση τους, βλέποντας από τη μία μια υπερενεργητική Γερμανία, και από την άλλη μία παθητική Δύση. Ωστόσο το σχέδιο αυτό εγκαταλείφτηκε πολύ γρήγορα, καθώς θεωρήθηκε πως

¹ MacGregor Knox, *Mussolini Unleashed...*, σελ 53-54

² Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941: Uzroci i posledice poraza*, Narodna Knjiga, 1982, σελ 256-257

³ Гиблианский Л. Я., "Югославия в начале...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 309

⁴ Αν και έχει υποστηριχτεί πως η όλο και μεγαλύτερη σύνδεση της γιουγκοσλαβικής οικονομίας με τη γερμανική και η αυταρχική κεντρική εξουσία του Βελιγραδίου αποτελούσαν δείκτες της κατεύθυνσης της χώρας προς τις δυνάμεις του Άξονα, με τη συμφωνία της 25ης Μαρτίου 1941 να δρα ως "αυτοεκπληρούμενη προφητεία", πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η μερική αυτονομία της εξωτερικής πολιτικής των κρατών μέσω του θεσμού της βασιλείας, ειδικότερα σε χώρες όπου η μοναρχία ήταν ο εγγυητής της διεθνούς κατεύθυνσής τους. Ο αντιβασιλέας Παύλος εν τη προκειμένη , ως βασικός αρμόδιος για τις διεθνείς σχέσεις της χώρας, έχει ξεκάθαρη φιλοδυτική στάση, και μέχρι τη τελευταία στιγμή προσπαθεί να αναβάλει τα σχέδια της Γερμανίας, ενώ παράλληλα είναι σε στενή επαφή με Βρετανία και ΗΠΑ. Αν και καθ'όλη τη δεκαετία Βερολίνο και Βελιγράδι αποκτούν στενούς δεσμούς μέσω συμφωνιών κλήρινγκ, ο Παύλος έχοντας τον πρώτο και το τελευταίο λόγο όσον αφορά την εξωτερική πολιτική της χώρας, έχει ως βασική επιδίωξη τη διατήρηση της ουδετερότητας της Γιουγκοσλαβίας, σε σύμπνοια με τα βρετανικά και γαλλικά συμφέροντα στη περιοχή. Υποχωρεί σταδιακά όταν πλέον κράτη με βλέψεις προς τα εδάφη της Γιουγκοσλαβίας (πχ Ιταλία, Ουγγαρία, Βουλγαρία) συνδέονται με το Γ' Ράιχ, όταν κάθε συμμαχικό πλάνο αποτυγχάνει, και ενώ προηγουμένως η πολιτική του κατευνασμού της δύσης και η πτώση της Γαλλίας είχαν δώσει τέλος στη Μικρή Αντάντ.

Για τις οικονομικές σχέσεις των δύο κρατών, αντικρούοντας το επιχείρημα της προδιαγεγραμμένης φιλογερμανικής πορείας της χώρας βλ Perica Hadzi-Jovancic, *Economic relations between the Third Reich and Yugoslavia, 1933-1941*, Cambridge University, 2018

⁵ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine...*, σελ 261

και οι απαραίτητες δυνάμεις δεν υπήρχαν, και πως μία τέτοια κίνηση αντί να σταματήσει τον Άξονα, θα του έδινε την αφορμή να επιτεθεί. Ο αντιβασιλέας Παύλος, από πλευράς Γιουγκοσλαβίας, αν και θα είναι θερμός υποστηρικτής της προοπτικής της συμμαχικής απόβασης, τελικά στις 31 Δεκεμβρίου 1939 θα ευθυγραμμιστεί απόλυτα με τους δυτικούς.¹

Ένα δεύτερο σχέδιο που επεξεργάζονταν οι δυτικοί σε συνεννόηση με βαλκανικά κράτη είχε να κάνει με τη δημιουργία ενός βαλκανικού ουδέτερου μπλοκ, το οποίο μέσω της αλληλεγγύης των μελών του, θα απέτρεπε μία πιθανή εισβολή. Οι Βρετανοί μάλιστα θα πρότειναν να ηγηθεί η Ιταλία αυτής της συμμαχίας, σε μία προσπάθεια απομάκρυνσής της από το Βερολίνο και εξασφάλισης της μη εισόδου της στον πόλεμο.² Παρά την ένθερμη στήριξη μιας τέτοιας πρότασης από τη Ρουμανία, και την αποδοχή με επιφυλάξεις από τη Γαλλία, η Γιουγκοσλαβία θα αρνούνταν μια προοπτική ιταλικής επικηδεμονίας, αντιπροτείνοντας μια αυστηρά βαλκανική συνεννόηση. Ωστόσο οι διπλωματικοί ελιγμοί του Βερολίνου απέσπασαν την Ιταλία από την πιθανότητα συμμετοχής της, ενώ οι αναθεωρητικές βλέψεις Ουγγαρίας και Βουλγαρίας αποτέλεσαν ανυπέρβλητο εμπόδιο για τη σύσταση αυτού του μπλοκ. Τελικά στις 4 Φεβρουαρίου 1940 θα ανανεωνόταν απλά το Βαλκανικό Σύμφωνο του 1934 μεταξύ Γιουγκοσλαβίας, Ελλάδας, Ρουμανίας και Τουρκίας.³⁴

Παρόλα αυτά, και εξαιτίας του φόβου να μη ληφθούν ως πρόκληση από το Βερολίνο, οι προγραμματισμένες συναντήσεις των βαλκανικών συμμάχων θα αναβάλλονται διαρκώς, κυρίως με πρωτοβουλία της Γιουγκοσλαβίας. Ακόμα και όταν η Ρώμη θα εμφανιστεί πιο ενεργητική την άνοιξη του 1940, το Βελιγράδι θα διστάσει να συμφωνήσει στην επανεκκίνηση των συλλογικών διαδικασιών.⁵

Ταυτόχρονα το ίδιο διάστημα, ο αντιβασιλέας Παύλος, ο οποίος ήταν ο βασικός αρμόδιος για την εξωτερική πολιτική της Γιουγκοσλαβίας από το 1934 και μετά, θα ξεκινήσει συνομιλίες με την ΕΣΣΔ, την οποία ακόμα δεν είχε αναγνωρίσει το Βελιγράδι, σε μια προσπάθεια να αναβαθμίσει τη χώρα διεθνώς και να αποτρέψει τα ιταλικά σχέδια. Παρά τον έντονο

¹ Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, Palgrave Macmillan, 1976, σελ 13-18

² Frank Marzari, "Projects for an Italian-Led Balkan Block of Neutrals, September – December 1939", *The Historical Journal*, vol. 13, no. 4, 1970, σελ 767-788

³ Гибианский Л. Я., "Югославия в начале...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 312-313

⁴ LNTS, vol. 153, no. 3514

⁵ Гибианский Л. Я., "Югославия в начале...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 313-314

αντικομμουνισμό του Παύλου και την συγγένεια του με τον οίκο των Ρομανόφ, στις 11 Μαΐου θα υπογραφεί εμπορική συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών, ενώ στις 24 Ιουνίου 1940 θα αποκατασταθούν συνολικά και οι σχέσεις τους.¹

Οι επιτυχίες του Γ' Ράιχ κατά την άνοιξη-καλοκαίρι του 1940 σε Σκανδιναβία, Κάτω Χώρες, και κυρίως σε Γαλλία, θα είχαν πολύ σημαντικές επιπτώσεις στα Βαλκάνια. Πλέον με το Παρίσι εκτός, χανόταν ο βασικότερος δυτικός σύμμαχος της Γιουγκοσλαβίας και της Ρουμανίας. Συγχρόνως η είσοδος της Ιταλίας στον πόλεμο έκανε ακόμα πιο ορατή την απειλή μιας εισβολής.

Το Βερολίνο θα αξιοποιήσει άμεσα τη νέα κατάσταση που είχε διαμορφωθεί. Εκμεταλλευόμενο τις αναθεωρητικές τάσεις Ουγγαρίας και Βουλγαρίας εις βάρος της Ρουμανίας, καθώς και την εκ των πραγμάτων διάλυση της Μικρής Αντάντ, θα πιέσει επιτυχώς το απομονωμένο πλέον Βουκουρέστι να ενδώσει στις απαιτήσεις Σόφιας και Βουδαπέστης. Ως αντάλλαγμα ο Hitler και ο Mussolini θα δηλώσουν πως από εδώ και πέρα θα εξασφάλιζαν οι ίδιοι την εδαφική ακεραιότητα της χώρας.² Με αυτόν τον τρόπο ο Άξονας συνέδεε μαζί του και τις 3 χώρες. Η Ουγγαρία και η Ρουμανία θα γινόταν επίσημα μέλη του Άξονα στις 20 και 23 Νοεμβρίου 1940 αντίστοιχα.³

Κατά συνέπεια η ιταλική επίθεση στην Ελλάδα στις 28 Οκτωβρίου 1940 έμελε να προκαλέσει ακόμα εντονότερες ανησυχίες στο γιουγκοσλαβικό κράτος. Ο κίνδυνος να χαθεί και ο τελευταίος σύμμαχος στη βαλκανική, αλλά και να περικυκλωθεί η χώρα από τον Άξονα ήταν φανερός. Στις 2 Νοεμβρίου το Βελιγράδι θα ανακοινώσει την ουδετερότητά του, ενώ θα έρθει σε επαφές και με το Βερολίνο, στο οποίο και θα δηλώσει πως σε περίπτωση νίκης της Ιταλίας, δε θα μπορούσε να αποδεχτεί τη κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τη Ρώμη, λόγω της ζωτικής σημασίας που είχε το λιμάνι για τη χώρα. Μεταξύ άλλων θα συζητηθεί ακόμα και η κατάληψη της πόλης από γιουγκοσλαβικά στρατεύματα, με αντίβαρο έναν διακανονισμό για τη Δαλματία, υπέρ της Ιταλίας.⁴

¹ στο ίδιο, σελ 315

² *Reports of International Arbitral Awards*, vol. 28, United Nations, 2007, σελ 407-412

³ Гиблианский Л. Я., "Югославия в начале...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 316-318

⁴ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine...*, σελ 288-293

Παρά τις επιτυχίες του ελληνικού στρατού στα ελληνοαλβανικά σύνορα, η κυριαρχία της Γερμανίας στην Ευρώπη ήταν κάτι το τετελεσμένο. Αν και η πρόταση του υπουργού άμυνας Milan Nedić, πως πλέον η μόνη λύση είναι η ένταξη της χώρας στον Άξονα, θα απορριφτεί,¹ η προσέγγιση Βελιγραδίου-Βερολίνου θα συνεχιστεί τους επόμενους μήνες. Ο Hitler επιδίωκε την ένταξη της χώρας στη συμμαχία του, καθώς έτσι θα εξασφάλιζε την αναγκαία για το Γ' Ράιχ ασφάλεια και σταθερότητα στα Βαλκάνια. Από την άλλη το Βελιγράδι, και ειδικότερα ο Αντιβασιλέας Παύλος, που ήταν σε διαρκή επικοινωνία με τους Βρετανούς, προσπαθούσε να διατηρήσει καλές σχέσεις με τον Άξονα, χωρίς να δυσαρεστήσει το Βερολίνο, αλλά και χωρίς να ενδώσει σε περισσότερες απαιτήσεις. Ωστόσο στις 22 Δεκεμβρίου 1940 θα φαινόταν πόσο περιορισμένες δυνατότητες ελιγμού είχε, όταν και στις προτάσεις του για την υπογραφή ενός συμφώνου φιλίας, η γερμανική πλευρά θα αντιπρότεινε την ένταξη της Γιουγκοσλαβίας στη συμμαχία της. Παρά τις προσπάθειες της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης και του Αντιβασιλέα να αποφύγουν να δώσουν ξεκάθαρη απάντηση στο εν λόγω αίτημα, προβάλλοντας τους πρώτους μήνες του 1941 άλλες λύσεις, γρήγορα θα αποδειχτεί πως η γερμανική πρόταση είχε χαρακτήρα τελεσίγραφου.²

Παράλληλα η έμπρακτη στήριξη που ανέμενε ο Παύλος από τη Δύση ήταν περιορισμένη. Ενώ στις αρχές του 1941 Λονδίνο και Ουάσιγκτον προσπαθούν να ενώσουν Βουλγαρία, Τουρκία και Γιουγκοσλαβία σε ένα κοινό μέτωπο κατά του Άξονα,³ κάτι τέτοιο δεν επετεύχθη.⁴ Οι διαβεβαιώσεις των δυτικών για ευνοϊκούς διακανονισμούς μεταπολεμικά και τα καλέσματα σε δίκαιη και αξιοπρεπή αντίσταση δεν έβρισκαν αντίκρισμα τη στιγμή που ο Γερμανικός στρατός ήταν ήδη παρόν και προήλυνε.⁵ Σε αυτό το πλαίσιο οι ΗΠΑ αντιμετώπιζονταν ιδιαίτερα κριτικά, καθώς την ώρα που καλούσαν τα κράτη της βαλκανικής να αντισταθούν, οι ίδιες δεν είχαν καν κηρύξει τον πόλεμο στο Γ' Ράιχ,⁶ ενώ από την άλλη οι Βρετανοί ζητούσαν από τα κράτη να επιτεθούν τα ίδια πρώτα στους Γερμανούς, αδιαφορώντας αν αυτή η λύση ήταν

¹ Ο Nedić τελικά στις 6 Νοεμβρίου θα απολυθεί από υπουργός, και λόγω της πρότασης του αυτής, αλλά και λόγω ανησυχιών πως είχε μυστικές επαφές με τη Γερμανία, βλ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine...*, σελ 290, 584-586, Branko Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu 1939-1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, 1992, σελ 54

² Гибианский Л. Я., "Югославия в начале...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 322-325

³ Foreign Relations of the United States (εφεξής FRUS), 1941, Europe, vol. 2, document 919, 921, 924, 925

⁴ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 936

⁵ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 929, 935

⁶ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 931

βιώσιμη για τα ίδια, και χωρίς να έχει εξασφαλιστεί η κοινή δράση όλων.¹ Η Γιουγκοσλαβία αν και παρέμενε καθ' όλο το διάστημα η μόνη πρόθυμη να συμμετάσχει σε ένα κοινό συντονισμό, η είσοδος και της Βουλγαρίας στον Άξονα τη 1η Μαρτίου 1941 θα εκμηδένιζε τις όποιες ελάχιστες προσδοκίες υπήρχαν ακόμα.

Καθώς στρατεύματα του Ράιχ συγκεντρώνονταν στη Ρουμανία και στην Βουλγαρία και προετοιμάζονταν για την επίθεση στην Ελλάδα, η περικύκλωση της Γιουγκοσλαβίας γινόταν ασφυκτική. Στις 4 Μαρτίου στη συνάντηση του Hitler με τον Παύλο, ο Führer θα έκανε τη τελευταία του πρόταση : Η προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στη συμμαχία θα εξασφάλιζε την ακεραιότητα των εδαφών της, δε θα χρειαζόταν να λάβει μέρος σε άλλες πολεμικές επιχειρήσεις, ενώ παράλληλα θα της παρεχόταν η Θεσσαλονίκη. Παρότι ο Παύλος είχε στενές σχέσεις με τους Βρετανούς (και τους οποίους ενημέρωνε για όλες αυτές τις επαφές),² η γυναίκα του άνηκε στη βασιλική οικογένεια της Ελλάδας και η γιουγκοσλαβική κοινή γνώμη αναμενόταν να αντιταχθεί σφόδρα σε αυτή την απόφαση (γεγονός που τονιζόταν διαρκώς στις συζητήσεις με τους Γερμανούς), στις 20 Μαρτίου η κυβέρνηση θα αποδεχθεί τους όρους των Ναζί.³ Στις 25 Μαρτίου σε τελετή στη Βιέννη θα υπογραφεί η συμφωνία.⁴ Ωστόσο το βράδυ της επομένης κιόλας, στρατιωτικό πραξικόπημα (στενά συνδεδεμένο με τη MB, αν όχι υπό τη καθοδήγησή της),⁵ θα ανατρέψει τη κυβέρνηση,⁶ ενώ η νέα υπό τον στρατηγό Σιμονιέ θα δεχθεί άμεσα την αναγνώριση και τα συγχαρητήρια των δυτικών.⁷

¹ Ο Churchill θα προσπαθούσε μέχρι και τη τελευταία στιγμή να αποτρέψει τη προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στον Άξονα. Παρόλο που είχε γίνει ξεκάθαρο πως το Βελιγράδι με κάποιο τρόπο θα υποχωρούσε στις πιέσεις του Βερολίνου, ο Βρετανός πρωθυπουργός έκανε μέχρι τέλους λόγο για κοινό σχέδιο δράσης και ανατροπή της κατάστασης, με αποστολή βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα και είσοδο της Τουρκίας στο πόλεμο. Ακόμα και μετά την αποδοχή των όρων των Ναζί από τους Γιουγκοσλάβους, ο Churchill σε μήνυμα του προς τον Παύλο ζητούσε να επιτεθεί το Βελιγράδι στην Αλβανία, βλ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 941, 943, 950, 960

² FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 939, 948, 950

³ Гиблианский Л. Я., "Югославия в начале...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 326-327

⁴ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 962

⁵ Σχετικά με την εμπλοκή της Βρετανίας στο πραξικόπημα οι απόψεις διίστανται. Για μία παρουσίαση του πραξικοπήματος, η οποία υποστηρίζει την εμπλοκή του Λονδίνου βλ Jozo Tomasevich, *The Chetniks, War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945*, Stanford University Press, 1975, σελ 43-53. Για μία ανάλυση των γεγονότων και την παρουσίαση του εύρους των επαφών βρετανικών υπηρεσιών-Γιουγκοσλάβων αξιωματικών, απορρίπτοντας όμως τελικά την όποια σύνδεση της Μεγάλης Βρετανίας με το πραξικόπημα βλ David Stafford, "SOE and British Involvement in the Belgrade Coup d'Etat of March 1941", *Slavic Review*, vol 36, No 3, 1977, σελ 399-419

⁶ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 963

⁷ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 964, 967

Αν και ο Σιμονιέ δε είχε τη πρόθεση προς το παρόν να ακυρώσει τη συμφωνία της Γιουγκοσλαβίας με τον Άξονα,¹ ο Hitler, λόγω τη στρατηγικής σημασίας της χώρας και της εκτίμησης πως αργά ή γρήγορα θα βρεθεί στο πλευρό των Συμμάχων,² θα τονίσει ήδη από τις 27 Μαρτίου, στην directive no.25, ότι, *‘Even if Yugoslavia at first should give declarations of loyalty, she must be considered as a foe and therefore must be destroyed as quickly as possible’*.³ Ακολούθως διαβιβάζεται στο επιτελεία του στρατού και της αεροπορίας πως πρέπει να *"destroy Yugoslavia as a military power and sovereign state"*.⁴

Τελικά στις 6 Απριλίου του 1941 ο Άξονας θα εισβάλει στη Γιουγκοσλαβία,⁵ επικρατώντας πολύ γρήγορα, και οδηγώντας τη κυβέρνηση και τον δεκαεφτάχρονο βασιλιά Πέτρο (ο οποίος είχε αντικαταστήσει το θείο του Παύλο μετά το πραξικόπημα) αρχικά στην Αθήνα, και έπειτα από την Αίγυπτο και τη Παλαιστίνη, στο Λονδίνο. Η κατεχόμενη χώρα διαμελίστηκε, και τα εδάφη της διαμοιράστηκαν μεταξύ της Γερμανίας (Σερβία, Βανάτο, Βόρεια Κάρνιολα), Ιταλίας (Νότια Κάρνιολα, μέρος των Δαλματικών ακτών, Κόσσοβο, Μαυροβούνιο), Βουλγαρίας (Μακεδονία του Βαρδάρη), Ουγγαρίας (μέρος της Βοϊβοντίνας και της Ανατολικής Σλοβενίας), ενώ στη Κροατία δημιουργήθηκε το Ανεξάρτητο Κροατικό Κράτος και στο Βελιγράδι εγκαταστάθηκε από το 3ο Ράιχ δοσιλογική κυβέρνηση υπό τον Milan Nedić.⁶

¹ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 968

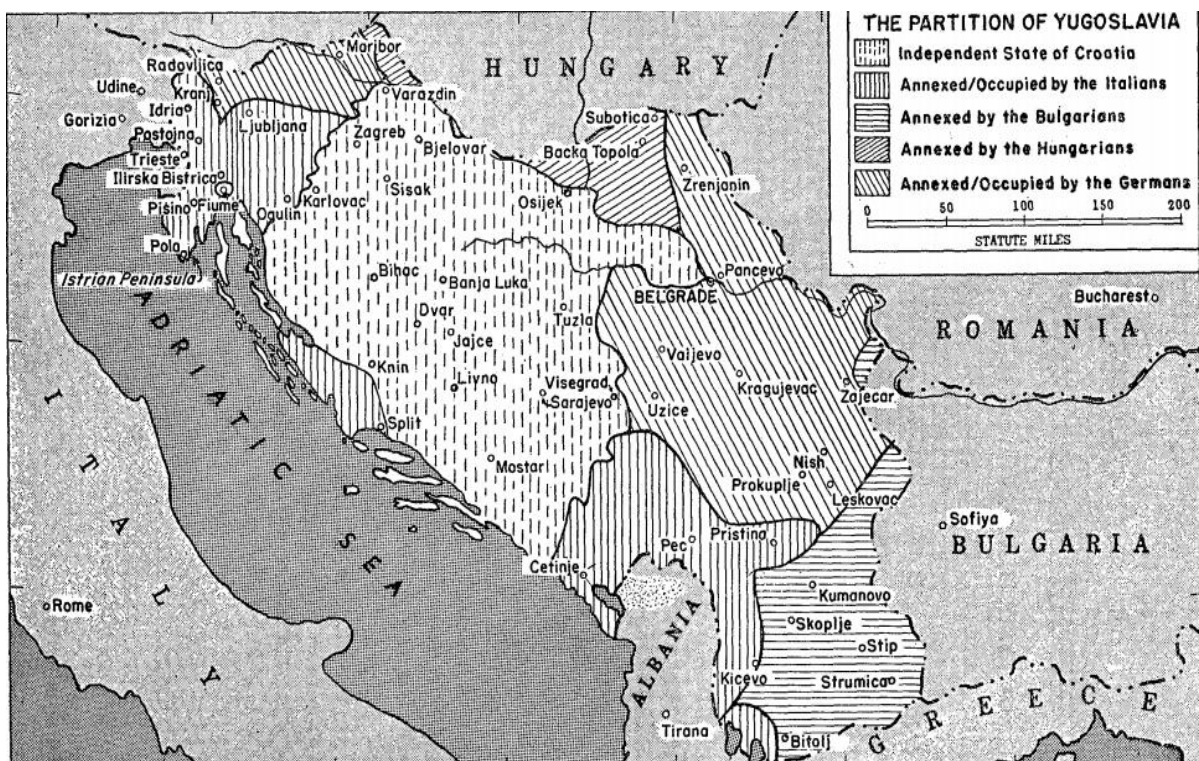
² FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 970

³ *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, Series D, Vol. XII, United States Government Printing Office, 1962, no 223

⁴ Περισσότερα το σχεδιασμό του Άξονα για την επίθεση, την εξαπόλυσή της και τη κατάληψη της Γιουγκοσλαβίας βλ *The German Campaigns in the Balkans (Spring 1941)*, US Department of the Army, 1953, σελ 20-64. Για την παρούσα εντολή του Χίτλερ στα επιτελεία στρατού και αεροπορίας βλ στο ίδιο, σελ 22

⁵ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 972

⁶ Περισσότερα για τη δοσιλογική κυβέρνηση Nedić βλ Ramet, Lazić, "The Collaborationist Regime of Milan Nedić", στο Ramet, Listhaug (ed.), *Serbia and the Serbs in World War Two*, Palgrave Macmillan, 2011, σελ 17-39 και Tomasevich Jozo, *War and Revolution...*, σελ 175-228

Το διαμελισμένο γιουγκοσλαβικό κράτος κατά τον Β'Π.Π.¹

¹ German antiguerrilla operations in the Balkans, 1941-1941, US Department of the Army, 1954, σελ 14

Μέρος Β' (1941-1945)

Η κυβέρνηση εξορίας από τον Σιμονιέ στον Šubašić

Πρώτη στάση της εξόριστης πλέον κυβέρνησης Σιμονιέ και του νεαρού βασιλιά Πέτρου ΙΙ ήταν η Αθήνα στα μέσα Απριλίου 1941.¹ Αμέσως μετά μετέβησαν στην υπό βρετανικό έλεγχο Παλαιστίνη, για να καταλήξουν στις 21 Ιουνίου στο Λονδίνο, όπου είχαν καταφύγει ήδη και άλλες κυβερνήσεις κατεκτημένων χωρών (πχ Πολωνίας, Τσεχοσλοβακίας, Ελλάδα κλπ).² Αν και της θα επιφυλασσόταν υποδοχή ηρώων στη βρετανική πρωτεύουσα, γρήγορα θα προέκυπταν ζητήματα που θα προκαλούσαν συγκρούσεις στο εσωτερικό της.³ Η ελλιπής προετοιμασία του στρατού και η αποτυχία προβολής μιας στοιχειώδους αντίστασης στην εισβολή του Άξονα οδηγούσε σε διαρκείς αλληλοκατηγορίες και μετακύλιση των ευθυνών από τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου. Το εξιλαστήριο θύμα για την σερβική πλευρά ωστόσο βρέθηκε γρήγορα. Η σύσταση του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους έδωσε το έναυσμα στους Σέρβους της κυβέρνησης να κάνουν λόγο για προδοσία και "πισώπλατο χτύπημα" του κροατικού λαού. Οι μαζικές διώξεις σερβικών πληθυσμών από τους Ουστάσι, θα επέτειναν αυτό το κλίμα και στο Λονδίνο, παρά τις καταδίκες αυτών από τους Κροάτες υπουργούς.⁴

¹ Στη παρούσα σύνοψη των βασικών γεγονότων που αφορούν την γιουγκοσλαβική κυβέρνηση εξορίας, δίνεται περισσότερο έμφαση στα ζητήματα που οδήγησαν στις αλλαγές της σύνθεσής της και την εμπλοκή του βρετανικού παράγοντα στις αλλαγές αυτές. Στην ανάλυση που θα ακολουθήσει στα επόμενα κεφάλαια θα ερευνηθούν εκτενέστερα τα ζητήματα της βρετανικής πολιτικής, για τα οποία όμως ελάχιστα λαμβάνει γνώση, πόσο μάλλον επηρεάζει, η κυβέρνηση εξορίας. Ωστόσο επίσης ενδιαφέρουσες είναι οι διεθνείς επαφές της κυβέρνησης με άλλες, πέραν της αγγλικής, υπό της οποίας την προστασία βρισκόταν. Βέβαια οι σχέσεις αυτές ελάχιστα επηρέασαν τις γενικότερες εξελίξεις, αφού κυρίως επρόκειτο για μεταπολεμικά "σχέδια επί χάρτου", και τα οποία ξεπέρασε η ίδια η πραγματικότητα, βλ Stevan Pavlowitch, "Momčilo Ninčić and the European Policy of the Yugoslav Government in Exile, 1941-1943: I", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 62, No. 3, 1984, σελ 400-420, Stevan Pavlowitch, "Momčilo Ninčić and the European Policy of the Yugoslav Government in Exile, 1941-1943: II", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 62, No. 4, 1984, σελ 531-551 και Irene Lagani, *Les rapports de la Grèce avec ses voisins balkaniques*, Université de Paris I, 1985, σελ 57-62

² Περισσότερα για τις κυβερνήσεις εξορίας κατά τον Β' ΠΠ βλ Προκόπης Παπαστράτης, "Οι κυβερνήσεις εξορίας: ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο" στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*, Βιβλιόραμα, 2007, σελ 197-259

³ Stevan Pavlowitch, "Out of Context: The Yugoslav Government in London, 1941-1945", *Journal of Contemporary History*, Vol. 16, No. 1, σελ 89-90

⁴ Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 265

Αν και ήδη από τις 4 Μαΐου σε διακήρυξή της η Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση δεν αναγνώριζε το διαμελισμό της χώρας και δήλωνε ότι θα ‘’αγωνιζόταν (...) για την ανεξαρτησία του κράτους και την εξ ολοκλήρου απελευθέρωση όλων των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων’’,¹ η τήρηση ή μη της Συμφωνίας Cvetković-Maček μεταπολεμικά παρέμενε ένα ανοιχτό θέμα. Η ευθεία απόδοση ευθυνών στους Κροάτες εν συνόλω από τη σερβοκρατούμενη κυβερνητική πλειοψηφία έθεταν εν αμφιβόλω τη συμφωνία, από τη στιγμή κιόλας που αποφευγόταν κάθε διαβεβαίωση πως αυτή ισχύει ακόμα.²

Η βρετανική πλευρά θα πίεζε ώστε να βγει ένα κοινό ανακοινωθέν από το σύνολο των υπουργών, σχετικά με τις εγγυήσεις ελευθερίας και δημοκρατίας για όλα τα έθνη της χώρας στη μεταπολεμική Γιουγκοσλαβία. Αν και η εξόριστη κυβέρνηση θα αποδέχονταν το Χάρτη του Ατλαντικού στις 24 Σεπτεμβρίου 1941,³ αυτό το βασικό αίτημα του ΗΒ θα παρέμενε ανεκπλήρωτο, καθώς παρά τις πιέσεις των Άγγλων, οι οποίοι ήθελαν στο πλαίσιο του αντιφασιστικού πολέμου να φανεί ξεκάθαρα πως οι Σύμμαχοι μάχονται για την ελευθερία των λαών έναντι της ναζιστικής ολοκλήρωσης, οι γιουγκοσλάβοι υπουργοί δε θα έρχονταν σε συμφωνία μεταξύ τους.

Οι θηριωδίες του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους (Nezavisna Država Hrvatska, NDH) των Ουστάσι εις βάρος των Σέρβων και το αίσθημα προδοσίας προς τους Κροάτες, θα διαμόρφωνε έναν σκληρό πυρήνα στους σερβικούς κύκλους. Αυτοί θα θεωρούσαν λανθασμένη τη προσέγγιση Βελιγραδίου-Ζάγκρεμπ μετά τη δολοφονία του βασιλιά Αλέξανδρου το 1934, αποτέλεσμα της οποίας και ήταν η Συμφωνία Cvetković-Maček. Έτσι, σε κάθε πρόταση δημοσίευσης ενός κοινού ανακοινωθέντος, δεν ανέφεραν ρητά πως η συμφωνία αυτή ισχύει. Από την άλλη οι Κροάτες, αλλά και οι Σλοβένοι που επίσης επιθυμούσαν μία ανάλογη λύση, θα αντιτίθονταν σε μία γενική διακήρυξη χωρίς συγκεκριμένες εγγυήσεις για τους λαούς τους. Η αποτυχία αυτή ήρθε να συνδεθεί και με την αδυναμία στράτευσης εθελοντών από τη γιουγκοσλαβική διασπορά, κυρίως στις ΗΠΑ. Καθώς ο γιουγκοσλαβικός στρατός δε κατάφερε να διαφύγει από τη χώρα, η κυβέρνηση προσπάθησε μάταια μέσω εθελοντών να δημιουργήσει

¹ Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 435

² Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 264

³ FRUS, 1941, General, The Soviet Union, vol. 1, Document 378

ένα σώμα που θα πολεμούσε στο πλευρό των Συμμάχων, και θα την αναβάθμιζε στα μάτια τους.¹

Ως εκ τούτου, η είδηση της ύπαρξης των τσέτνικων ομάδων υπό τη καθοδήγηση ενός αξιωματικού του γιουγκοσλαβικού στρατού κιάλας, του Draža Mihailović, έδωσε ελπίδες πως θα μπορούσε να ανατραπεί η αρνητική εικόνα των Δυτικών για την κυβέρνηση. Επιπλέον για την πλειοψηφία αυτής, ο Mihailović αντιπροσώπευε την αντίσταση του σερβικού λαού τόσο κατά του Άξονα, όσο και κατά των Κροατών, τους οποίους θεωρούσαν υπεύθυνους για τις διώξεις των Ουστάσι.²

Αυτές οι νέες εξελίξεις πυροδότησαν ακόμα πιο σοβαρές εντάσεις εντός του υπουργικού συμβουλίου, με τους Σέρβους να επιζητούν, συνεπικουρούμενοι από τους Βρετανούς, μια δυναμική σύνδεση με τους Chetniks, και τις άλλες εθνικότητες να αντιστέκονται. Η αδυναμία του πρωθυπουργού Σιμονιέ, ο οποίος αντιτασσόταν τους ακραίους της Σερβίας, να διαχειριστεί τη κατάσταση, επιδείνωνε το όλο κλίμα.³ Η πρόσδεση με τον Mihailović, χωρίς να υπάρχουν ακόμα αναλυτικά στοιχεία για τη δράση του (η ενημέρωση αυτή παρέχονταν μέσω των Βρετανών), αναμενόταν πως θα οδηγούσε στην απόλυτη κυριαρχία της σερβικής πτέρυγας και θα απέκλειε τη πιθανότητα εύρεσης κοινής λύσης σχετικά με τη μεταπολεμική κατάσταση.

Βρετανοί και Σέρβοι ωστόσο, ήθελαν να εκμεταλλευτούν στο έπακρο την ύπαρξη και τη δράση του Mihailović. Οι πρώτοι μάλιστα φαίνεται πως έχουν απολέσει όποια ελπίδα είχαν για έκδοση κοινού ανακοινωθέντος περί δημοκρατίας και ισοτιμίας στο μελλοντικό Γιουγκοσλαβικό κράτος, και πλέον τίθενται ξεκάθαρα υπέρ των δεύτερων, οι οποίοι είχαν να “προσφέρουν” τους Chetniks και στο συμμαχικό αγώνα, αλλά και σε επίπεδο προπαγάνδας.

Η παραίτηση Σιμονιέ και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Slobodan Jovanović στις αρχές του 1942 επιβεβαίωσε τη ξεκάθαρη στροφή προς τον Mihailović,⁴ ο οποίος ανέλαβε και χρέη Υπουργού Πολέμου. Τον ενάμισι χρόνο της κυβέρνησης αυτής, μέχρι το καλοκαίρι του 1943, οι εξόριστοι, σε συμφωνία αλλά και πέρα και από τις βρετανικές πρωτοβουλίες, θα προωθούσαν σε τεράστιο βαθμό τη παγκόσμια προβολή του αγώνα των Chetniks. Παρότι έτσι η

¹ Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 434

² στο ίδιο, σελ 437

³ Stevan Pavlowitch, "Momčilo Ninčić...(II)", σελ 539

⁴ Stevan Pavlowitch, "Out of Context...", σελ 96

κυβέρνηση όχι μόνο επανέφερε το χαμένο κύρος της, αλλά αναβαθμιζόταν στη διεθνή κοινότητα, στο εσωτερικό της η κροατική και σλοβενική αντιπροσωπία θα απομακρύνονταν έτι περαιτέρω.¹

Ωστόσο κυριαρχία του σκληρού σερβικού πυρήνα και η τόση απόλυτη πρόσδεση στον Mihailonić δημιουργούσε εμπόδια σε μία πιθανή προσέγγιση με τους Παρτιζάνους. Οι Βρετανοί, αν και δεν διαφωνούσαν στην προτεραιότητα που δινόταν στους Chetniks, την οποία άλλωστε οι ίδιοι πρώτοι επιδίωξαν, επιθυμήσουν η κυβέρνηση έστω να αναγνωρίσει τους μαχητές του Tito ως αντιστασιακή οργάνωση. Η εν μέρει αλλαγή στάσης της βρετανική πολιτικής αναφορικά με τις δύο οργανώσεις στις αρχές του 1943 θα αναδείξει και τα όρια των δυνατοτήτων της κυβέρνησης Jovanović: Αν και ήταν μία καλή λύση για να ταυτιστούν οι εξόριστοι με τον αγώνα των Chetniks, αποδεικνυόταν πλέον ασυμβίβαστη με την επί ίσοις όροις διαχείριση της οργάνωσης με εκείνη των Παρτιζάνων που επιλέγει η MB.²

Η επιλογή από τον βασιλιά Πέτρο του 72χρονου Miloš Trifunović, Σέρβου πολιτικού του Ριζοσπαστικού κόμματος, γρήγορα αποδείχτηκε παραπάνω από εσφαλμένη. Σε λιγότερο από δύο μήνες (18 Ιουνίου-10 Αυγούστου 1943), ο Trifunović θα παραιτούνταν. Επιδίωξη των Βρετανών πέρα από τη σύγκλιση με τους Παρτιζάνους, ήταν και οι καλύτερες σχέσεις με τους Κροάτες και τους Σλοβένους, καθώς και να μεταφερθεί η κυβέρνηση στο Κάιρο, ώστε να φανεί πως είναι πιο κοντά στις εξελίξεις στη κατεχομένη χώρα. Το βασικότερο ωστόσο ήταν να απελευθερωθεί η Βρετανία από τις αγκυλώσεις που θα μπορούσε να προκαλέσει η κυβέρνηση εξορίας στους χειρισμούς αναφορικά με τους μαχητές των Tito και Mihailović. Ο Trifunović, ο οποίος και είχε εναντιωθεί στη Συμφωνία Cvetković-Maček, στην ουσία συνεχιστής του σερβικού προσανατολισμού του Jovanović, ήταν φανερό πως δε γινόταν να εκπληρώσει αυτές τις επιταγές.³

Αφού η όποια πολιτική λύση αναμενόταν πως θα δημιουργούσε τα ίδια προβλήματα,⁴ επιλέχτηκε η σύσταση κυβέρνησης τεχνοκρατών, οι οποίοι και δε θα βαρύνονταν από τις πολιτικές επιλογές που θα χρειαζόταν να πάρουν, και δε θα εμπλέκονταν στην σύγκρουση Σέρβων και Κροατών, η οποία είχε παραλύσει τη λειτουργία της κυβέρνησης μέχρι στιγμής (το

¹ Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 270-280

² στο ίδιο, σελ 303-304

³ στο ίδιο, σελ 305-307

⁴ Stevan Pavlowitch, "Out of Context...", σελ 99

κοινό ανακοινωθέν ακόμα εκκρεμούσε). Έτσι ανέλαβε καθήκοντα πρωθυπουργού ο Božidar Purić, διπλωμάτης σε ΗΠΑ και Γαλλία κατά το Μεσοπόλεμο.¹

Με τον Purić επικεφαλής, και με διαβεβαιώσεις προς τους πολιτικούς των κομμάτων πως η παρούσα κυβέρνηση δεν θα έπαιρνε αποφάσεις που θα καθόριζαν ζητήματα της μεταπολεμικής Γιουγκοσλαβίας, η MB θα μπορούσε με μεγαλύτερη ευκολία, κατά το δοκούν και όπως επέτασσαν οι συνθήκες, να διαχειριστεί το ζήτημα των Παρτιζάνων και Chetnik. Ενώ οι σχέσεις των οργανώσεων με τους Βρετανούς, αλλά και με τους υπόλοιπους Συμμάχους, θα περνούσαν από διαφορετικά στάδια, η κυβέρνηση εξορίας, που από τον Σεπτέμβρη του 1943 είχε μεταφερθεί στο Κάιρο, θα ενημερωνόταν επιδερμικά από το Λονδίνο.²

Όταν την άνοιξη προς καλοκαίρι του 1944 είχε διαμορφωθεί η de facto κυριαρχία των Παρτιζάνων στη Γιουγκοσλαβία, η κυβέρνηση Purić δε μπορούσε πλέον να προσφέρει περισσότερα με την αδράνειά της. Η MB επιθυμούσε μία λύση η οποία θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή από τον Tito ως συνομιλητής, στην προσπάθεια πρόσδεσης των δύο πλευρών. Ο ίδιος ο Churchill θα πρότεινε τον Ivan Šubašić ως βέλτιστη επιλογή. Ως πολιτικός του Κροατικού Αγροτικού Κόμματος, αλλά και ως κυβερνήτης της Μπανόβινας της Κροατίας που είχε συσταθεί μετά τη συμφωνία Cvetković-Maček, ο Šubašić θα συμβόλιζε το σεβασμό σε όλες της εθνικότητες, αλλά και την απεμπλοκή από τη σερβική ηγεμονία και τον Mihailović, ο οποίος και απολύθηκε από υπουργός. Την 1^η Ιουνίου 1944 ο Šubašić θα ορκίζονταν πρωθυπουργός, όντας και το μόνο μέλος της κυβέρνησης.³⁴

¹ στο ίδιο, σελ 107-112

² Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 307-308

³ Stevan Pavlowitch, "Out of Context...", σελ 113-114 και Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 309-311

⁴ Το κείμενο του Stevan Pavlowitch, " Out of Context — The Yugoslav Government in London 1941-1945", φιλοδοξεί πως καλύπτει τις βασικότερες εξελίξεις της κυβέρνησης εξορίας. Παρότι σε πολλά σημεία είναι ιδιαίτερα αναλυτικό και διαφωτιστικό, φαίνεται πως υποτιμάται σε ένα βαθμό ο ρόλος και η εμπλοκή της MB. Χαρακτηριστικό είναι πως οι έντονες διεργασίες το καλοκαίρι του 1943 και οι αλλαγές των κυβερνήσεων από τον Jovanović και τον Trifunović στον Purić, αποδίδονται κυρίως στην επιθυμία του βασιλιά Πέτρου να παντρευτεί, και τις αντιρρήσεις επ' αυτού του συνόλου των πολιτικών. Οι ηγέτες των κομμάτων πράγματι αντιτίθονταν στο γάμο, καθώς θεωρήθηκε πως θα έδινε λάθος μήνυμα και θα εξόργιζε τον δοκιμαζόμενο λαό πίσω στη Γιουγκοσλαβία. Ωστόσο ο Pavlowitch παρουσιάζοντας το ζήτημα του γάμου, υποβαθμίζει τις πιέσεις και τις στοχεύσεις της βρετανικής πολιτικής. Τέλος έντονο προβληματισμό και εναστάσεις δημιουργεί το γεγονός ότι δεν δίνει παραπομπές, αν και το κείμενο δημοσιεύεται σε επιστημονικό περιοδικό διεθνούς εμβέλειας (*Journal Contemporary History*). Ο συγγραφέας θα δηλώσει μάλιστα πως "This study is intended as a critical evaluation of the wartime Yugoslav government 'from within', so to speak. The author has made full use of sources close to the London-based government, but avoided reference to, while assuming knowledge of, British and American sources."

Το Ανεξάρτητο Κροατικό Κράτος

Στη Κροατία στις 10 Απριλίου του 1941 ανακηρύχτηκε η δημιουργία του φασιστικού Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους (Nezavisna Država Hrvatska, NDH) υπό την Ustaše και τον Ante Pavelić, με τον προσεταιρισμό και των εδαφών της σημερινής Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και μέρους της Σερβίας.¹ Η πρωτοβουλία αυτή του Άξονα θα καταδικαστεί από την εξόριστη Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση, η οποία θα αναδείξει τόσο την εμπλοκή του Pavelić στη δολοφονία του Βασιλιά Αλέξανδρου το 1934,² όσο και το ρόλο της Ιταλίας στη στήριξη της Ustaša τα προηγούμενα χρόνια.³

Βασική επιρροή στη διαμόρφωση της ιδεολογίας των Ουστάσι είχαν παίξει οι αρχές του Ante Starčević (1823–1896), ιδρυτή του Κόμματος των Δικαιωμάτων (του οποίου ήταν σημαντικό μέλος ο Pavelić κατά το Μεσοπόλεμο), και θεωρητικού του Κροατικού εθνικισμού. Ο Starčević οραματιζόταν τη δημιουργία μιας Μεγάλης Κροατίας, με εδάφη τα οποία κατοικούσαν τόσο από Κροάτες, όσο και από Σλοβένους, Βόσνιους και Σέρβους. Για αυτόν οι Σλοβένοι ήταν "βουνίσιοι" Κροάτες, ενώ οι Βόσνιοι και οι Σέρβοι, εξισλαμισμένοι και εκχριστιανισμένοι Κροάτες αντίστοιχα. Άλλη βασική επιρροή ήταν οι απόψεις του Κροάτη ιστορικού και εθνικιστή Milan Šufflay. Ο Šufflay κυνηγήθηκε κατά τη περίοδο της βασιλικής δικτατορίας και δολοφονήθηκε βάνανσα στο Ζάγκρεμπ στις 19 Φεβρουαρίου του 1931. Υποστήριζε πως η Κροατία υπήρξε για αιώνες "ένα από τα ισχυρότερα οχυρά του Δυτικού Πολιτισμού", ιδιότητα που άρχισε να απεμπολεί μετά το 1918 με τη δημιουργία της Γιουγκοσλαβίας και λόγω της ένωσης της με τη Σερβία.⁴

Ο ρόλος και η θέση του ηγέτη, του Poglavnik όπως ονομαζόταν, είχε πολλά κοινά με του Duce στην Ιταλία και του Führer στη Γερμανία, σε μία προσπάθεια δημιουργίας μιας αντίστοιχης "πολιτικής θρησκείας", με απόλυτη πίστη σε αυτόν.⁵ Επιπλέον οι Ουστάσι αντιτάσσονταν τον κοινοβουλευτισμό, ο οποίος θεωρούνταν "διεφθαρμένος", προωθώντας την

¹ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005*, Indiana University Press, 2006, σελ 115

² FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 977

³ FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 978

⁴ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ. 117-118

⁵ Emilio Gentile, "Fascism as Political Religion", *Journal of Contemporary History*, vol. 25, no. 2, 1990, σελ 229-251

ιδέα για ένα κράτος στο οποίο τα συλλογικά δικαιώματα θα είναι πάνω από τα ατομικά. Όσον αφορά την οικονομία, αρνούνταν σε επίπεδο διακηρύξεων τόσο τον καπιταλισμό, όσο και τον κομμουνισμό, προωθώντας ένα οικονομικό μοντέλο φασιστικού κορποραστικού τύπου.¹

Σημαίνουν σημείο της ιδεολογίας τους ήταν επίσης το Καθολικό δόγμα, δημιουργώντας ένα ιδεολογικό σύστημα που θα ονομαζόταν "Εθνικός Καθολικισμός".² Συνεχώς υπογραμμίζονταν η σπουδαιότητα της Καθολικής Εκκλησίας και της πατριαρχικής δομής της οικογένειας, ως απαραίτητα συστατικά για τη διατήρηση της κοινωνικής ευρυθμίας και των ηθών. Το ορθόδοξο δόγμα αποκλείονταν, ενώ η οργάνωση στρέφονταν κατά και των Καθολικών που δεν δέχονταν το Παπικό Αλάθητο.³⁴

Φυλετικά η οργάνωση αναγνώριζε πως οι Κροάτες άνηκαν στην Διηναρική/Αδριατική φυλή. Βέβαια απορρίπτονταν η σλαβική καταγωγή, θεωρώντας πως συνδέονται περισσότερο με τα γερμανικά φύλα και τους γότθους. Αυτή η ανάλυσή επιβεβαίωνε τη μη "συγγένεια" τους με τους Σέρβους, τον μεγάλο και αιώνιο εχθρό, όπως αυτός προσδιορίζονταν. Με βάση αυτή τη φυλετική διάκριση, όσοι δεν ήταν Κροάτες εξ αίματος θα αποκλείονταν από την πολιτική ζωή, ενώ οι "ανεπιθύμητοι" θα οδηγούνταν σε μαζικές εκκαθαρίσεις.⁵

Κατά τη δεκαετία του 1930 η Ustaša δρα από το εξωτερικό, έχοντας ως βάση της κυρίως την Ιταλία, και διενεργεί βομβιστικές επιθέσεις και σαμποτάζ στην Γιουγκοσλαβία, με χαρακτηριστική ενέργεια την σύνδεση βομβών με χρονόμετρο σε τρένα που πέρναγαν από Ουγγαρία και Ιταλία.⁶ Αν και μετά τη δολοφονία του Βασιλιά Αλέξανδρου το 1934 θα περάσει στη παρανομία πανευρωπαϊκά, ο Mussolini θα κρατήσει μια ελαστική στάση προς την

¹ Ramet Sabrina, *The Three Yugoslavias...*, σελ 118

² Stanley Payne, *A history of fascism 1914-1945*, Routledge, 2003, σελ 406

³ Ramet Sabrina, *The Three Yugoslavias...*, σελ 119

⁴ Ο ρόλος του Καθολικισμού στην ιδεολογία της οργάνωσης έχει αποτελέσει πεδίο διαφωνιών. Όταν η ανάγκη το απαιτούσε η Ustaše ήταν έτοιμη να υποχωρήσει και να δεχτεί και άλλα δόγματα, αλλά και άλλες θρησκείες, ακόμα και όταν βρισκόταν στην εξουσία. Βασική στόχευση ήταν ο αφανισμός των Σέρβων, και με άξονα αυτό, η θρησκεία αποτελούσε ένα επιμέρους χαρακτηριστικό που χρησιμοποιούταν προς την επίτευξη του τελικού της σκοπού. Ως εκ τούτου η επιβολή ή όχι του καθολικισμού ήταν μια απόφαση που λαμβάνονταν ανάλογα τις συνθήκες, βλ Mark Biondich, "Religion and Nation in Wartime Croatia: Reflections on the Ustaša Policy of Forced Religious Conversions, 1941-1945", *The Slavonic and East European Review*, vol. 83, no. 1, 2005, σελ 71-116

⁵ Stanley Payne, *A history of fascism...*, σελ 405

⁶ Jozo Tomasevich, *War and Revolution...*, σελ 33

οργάνωση, ενώ προς τα τέλη της δεκαετίας οι Ουστάσι θα έρθουν σε στενές επαφές και με τους Ναζί, αλληλεπίδραση που θα προσδώσει και αντισημιτικά στοιχεία στην ιδεολογία τους.¹

Με τη δημιουργία του NDH,² το οποίο θεωρείται ενός τύπου προτεκτοράτου τόσο της Ιταλίας όσο και της Γερμανίας,³ η Ustaše θα προσπαθούσε να υλοποιήσει το εθνικιστικό πρόγραμμά της. Μόνο το καλοκαίρι του 1941 πάνω από 200.000 Σέρβοι εκδιώχθηκαν από τις εστίες τους στο NDH από τα ένοπλα τμήματα των Ουστάσι.⁴ Η κατάσταση αυτή οδήγησε μεγάλο μέρος των σερβικών πληθυσμών των περιοχών του NDH στην ένοπλη αυτοάμυνα με τοπικά χαρακτηριστικά, χωρίς όμως κεντρική οργάνωση.⁵

Την ίδια περίοδο ξεκίνησαν να λειτουργούν από τους Ουστάσι τα πρώτα στρατόπεδα συγκέντρωσης, με σπουδαιότερο εκείνο του Jasenovac, που έμελλε να χαρακτηριστεί ως "Το Άουσβιτς των Βαλκανίων".⁶ Τουλάχιστον 600.000 άνθρωποι βρήκαν το θάνατο από τις δράσεις του NDH στα χρόνια του πολέμου, στο πλαίσιο μιας πολιτικής γενοκτονίας κυρίως εις βάρος των σερβικών πληθυσμών (τουλάχιστον 300.000 από αυτούς ήταν σερβικής καταγωγής),⁷ ενώ άλλες 244.000 ορθόδοξων Σέρβων αναγκάστηκαν να ασπαστούν τον Καθολικισμό.⁸⁹

¹ Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *The Holocaust in Croatia*, University of Pittsburgh Press, 2016, σελ 93 και Ivo Goldstein, *The Jews in Yugoslavia 1918–1941: Antisemitism and Struggle for Equality*, στο Kovács András, Andor Eszter (ed.), *Jewish Studies at the Central European University, 1999–2001*, Central European University Press, 2002, σελ. 59

² Για τον Hitler οι Ουστάσι δεν ήταν η πρώτη επιλογή για την ανάληψη της διοίκησης της Κροατίας. Μια πιο μετριοπαθής κυβέρνηση κατοχής υπό τον Vladko Maček και το Αγροτικό Κόμμα θεωρούνταν πως θα ανταπεξέλθει καλύτερα στο ρόλο της. Αλλά η άρνηση του Maček οδήγησε τελικά στη στήριξη προς τον Pavelić, βλ Jozo Tomasevich, *War and Revolution...*, σελ 49-58

³ Tomasevich Jozo, *War and Revolution...*, σελ 233

⁴ Alexander Korb, "Nation-building and mass violence: The Independent State of Croatia, 1941-1945", στο Jonathan Friedman (ed.), *The Routledge history of the Holocaust*, Routledge, 2011, σελ 292

⁵ Branko Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, 1992, σελ 177-179

⁶ Stevan Pavlowitch, *Hitler's New Disorder: The Second World War in Yugoslavia*, Columbia University Press, 2008, σελ. 34

⁷ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 114, 119

⁸ στο ίδιο, σελ 126

⁹ Περισσότερα για το Ανεξάρτητο Κροατικό Κράτος βλ Jozo Tomasevich, *War and Revolution...*, σελ 233-510

Οι Chetniks

Αμέσως μετά τη πτώση, στις αρχές του Μαΐου 1941, ο Σέρβος συνταγματάρχης Draža Mihailović, καταφεύγει στα βουνά της δυτικής Σερβίας (όπως πολλοί αξιωματικοί που αρνήθηκαν να παραδοθούν), δημιουργώντας τους Chetniks.¹ Ο Mihailović, γεννημένος το 1893, είχε υπηρετήσει στον σερβικό στρατό τόσο στους Βαλκανικούς Πολέμους, όσο και στον Α' Π.Π.. Το 1939 (και μόλις δύο μήνες μετά τη Συμφωνία Cvetković–Maček) είχε προτείνει την αναδιάρθρωση του γιουγκοσλαβικού στρατού με βάση εθνικά κριτήρια, πράγμα για το οποίο δέχθηκε σφοδρή επίπληξη από τους ανωτέρους του. Τον Νοέμβριο του 1940 τιμωρήθηκε εκ νέου για την χωρίς έγκριση συμμετοχή του σε εκδήλωση του βρετανικού στρατιωτικού συνδέσμου στο Βελιγράδι.²

Οι Chetniks ορκιζόταν πίστη στο βασιλιά Πέτρο και είχαν καθαρά σερβικό-εθνικιστικό, αλλά και αντικομμουνιστικό προσανατολισμό. Ο Mihailović πίστευε πως μπορούσε να βασιστεί στους αμιγώς σερβικούς πληθυσμούς της περιοχής της Ravna Gora ώστε να αναπτυχθούν οι Chetniks. Ωστόσο δεν τασσόταν υπέρ της άμεσης σύγκρουσης με τις ισχυρότερες κατοχικές δυνάμεις, αλλά περισσότερο επιθυμούσε η οργάνωσή του να συντηρήσει τις δυνάμεις και τη φήμη της (μέσω της μη πρόκλησης αντιποίνων), και να αναλάβει δυναμική δράση μόνο όταν η νίκη των Συμμάχων θα ήταν εξασφαλισμένη.³

Κυριότερος εκ των στόχων της οργάνωσης ήταν η δημιουργία μιας ομοιογενούς εθνικά Σερβίας ("Homogena Srbija") εντός της Γιουγκοσλαβίας, ενώ για αυτό το σκοπό θα έπρεπε να εκτοπιστούν από τα εδάφη της πάνω από 2.5 εκατ αλλοεθνείς κάτοικοι.⁴ Κατά αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαν να διευθετηθούν πιο αποτελεσματικά οι αντεγκλήσεις με τους Κροάτες και τους Σλοβένους, τα δύο άλλα συστατικά μέρη της Γιουγκοσλαβίας που οραματιζόνταν.⁵

¹ Mario Jared, "Allies or Foes? Mihailović's Chetniks during the Second World War", στο Ramet, Listhaug (ed.), *Serbia and the Serbs in World War Two*, Palgrave Macmillan, 2011, σελ 156

² Jozo Tomasevich, *The Chetniks, War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945*, Stanford University Press, 1975, σελ 130-131

³ Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 167

⁴ στο ίδιο, σελ 170

⁵ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (εφεξής Zbornik NOR), tom. 14, knj. 1, br. 1

Οποιοσδήποτε άλλες εθνότητες αποκλείονταν,¹ ενώ γινόταν λόγος και για μαζικές εκκαθαρίσεις τμήματος του "ανεπιθύμητου πληθυσμού".²

Η νέα Γιουγκοσλαβία και η ομοιογενής Σερβία σύμφωνα με τους σχεδιασμούς των Chetniks³

Ενδεικτικά, στις 20 Δεκεμβρίου 1941, ο Mihailović θα περιγράψει τα καθήκοντα και τις στοχεύσεις της οργάνωσης ως:

1) Ο αγώνας για ελευθερία όλου του έθνους μας υπό το σκήπτρο του Μεγαλειότατου Βασιλιά Πέτρου II; 2) η δημιουργία μιας Μεγάλης Γιουγκοσλαβίας και εντός αυτής μιας Μεγάλης Σερβίας η οποία θα είναι εθνικά καθαρή και θα συμπεριλαμβάνει τη Σερβία, το Μαυροβούνιο, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Srijem, το Banat, και τη Βαχ'κα; 3) ο αγώνας για τη συμπερίληψη στη Γιουγκοσλαβία των ακόμα μη απελευθερωμένων Σλοβενικών περιοχών που βρίσκονται υπό τους

¹ Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 200

² Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 85

³ Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 1

Ιταλούς και τους Γερμανούς (Τεργέστη, Gorizia, Τστρια, and Καρίνθια) όπως και υπό των Βουλγάρων, και της βόρειας Αλβανίας με το Scutari; 4) η εκκαθάριση των εδαφών του κράτους από όλες τις εθνικές μειονότητες και τα αεθνή στοιχεία; 5) η δημιουργία κοινών συνόρων μεταξύ Σερβίας και Μαυροβουνίου, όπως και μεταξύ Σερβίας και Σλοβενίας εκκαθαρίζοντας τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς από το Sandžak και τους μουσουλμανικούς και κροατικούς πληθυσμούς από τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη; 6) να τιμωρήσει όλους τους Ουστάσι και τους Μουσουλμάνους που έχουν ανελέητα καταστρέψει το λαό μας κατά τις κρίσιμες μέρες; 7) να τιμωρήσει όλους αυτούς που είναι ένοχοι για τη καταστροφή του Απριλίου; 8) στις εκκαθαρισμένες από εθνικές μειονότητες και αεθνή στοιχεία περιοχές, να δημιουργηθούν οικισμοί από Μαυροβούνιους (εκεί μπορούν να μετακινηθούν φτωχές, εθνικά σωστές και ειλικρινείς οικογένειες); 9) να εξασφαλίσει ένα πολιτικό σώμα που θα οδηγήσει το πλοίο του κράτους στη σωστή κατεύθυνση όσον αφορά τις γενικές εθνικές επιδιώξεις και συμφέροντα; 10) Οι στόχοι είναι τεράστιοι, και άρα ο αγώνας ικανοποιεί εκείνους που μάχονται να τους επιτύχουν.¹

Ωστόσο παρά τις μαχητικές εξαγγελίες περί απελευθέρωσης, ήδη από τον Μάιο του 1941 οι Chetniks βρίσκονται σε έμμεση επικοινωνία με τη δοσιλογική στρατιωτική διοίκηση στο Βελιγράδι.² Με τη δημιουργία της κυβέρνησης Nedić στις 29 Αυγούστου του 1941 η οργάνωση αποκτά ταχύτατα στενούς δεσμούς μαζί της, ενώ παράλληλα υπάρχει η πρόθεση της από τις 2 Σεπτεμβρίου να βοηθήσει ενεργά τον Nedić ώστε να συμπεριληφθεί υπό τη δικιά του δικαιοδοσία η Βοσνία.³ Μόνο τον Οκτώβρη του 1941 οι Chetniks έλαβαν 3.5εκατ δηνάρια από τη δοσιλογική κυβέρνηση, ενώ τον Νοέμβρη του ίδιου έτους 2.000 από τους άντρες του Mihailović συνεργάζονται με τους Ναζί σε επιχειρήσεις εναντίον των Παρτιζάνων του Tito, την αντιστασιακή οργάνωση του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας.⁴⁵ Παράλληλα, από τις 30 Νοεμβρίου, τμήματα των Chetniks γίνονται και επίσημα εκτελεστικά όργανα της κυβέρνησης Nedić, επανδρώνοντας στρατό και αστυνομία.⁶ Κατά αυτόν τον τρόπο λύνονταν βασικά

¹ Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 34

Τα σημεία 6-10 δεν αναφέρονται στο βιβλίο του Tomasevich, και καθώς αποτελεί το κατεξοχήν βιβλίο σχετικά με το θέμα, πολλές μεταγενέστερες έρευνες εμφανίζουν την ίδια έλλειψη, αφού παραθέτουν τα ευρήματα του Κροάτη ιστορικού βλ Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 170

² Branko Petranović, *Srbija u drugom...*, σελ 392

³ Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 3

⁴ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 133

⁵ Για τη πορεία των σχέσεων Chetniks-Παρτιζάνων τους πρώτους μήνες της κατοχής βλ Jozo Tomasevich, ο.π., σελ 145-155

⁶ Branko Petranović, *Srbija u drugom...*, σελ 393

ζητήματα ανεφοδιασμού για την οργάνωση, ενώ ταυτόχρονα αποφευγόταν ο κίνδυνος σύρραξης με τους Γερμανούς. Αν και αυτές οι πράξεις δικαιολογούνταν από τον Mihailović ως τακτικισμός, ούτως ώστε να εξασφαλισθεί η πολυπόθητη συντήρηση δυνάμεων μέχρι την συμμαχική νίκη, η δημοφιλία των Chetniks μειώθηκε δραστικά.¹

Η συνεργασία της οργάνωσης με τους κατακτητές θα διευρυνθεί το χειμώνα 1941-1942,² και η μεγέθυνση του Παρτιζάνικου κινήματος θα οδηγήσει τους Γερμανούς, αλλά και σε ακόμα μεγαλύτερο εύρος, τους Ιταλούς,³ να έρθουν σε συνεννόηση με τους Chetniks για την καταπολέμησή του.⁴ Αποκορύφωμα αυτών των διαδικασιών θα ήταν η επιχείρηση *Third Enemy Offensive* την άνοιξη του 1942.⁵⁶

Στους πρώτους μήνες του 1943, η οργάνωση του Mihailović συμμετείχε στην επιχείρηση των Γερμανών και των Ιταλών κατά των Παρτιζάνων. Η επονομαζόμενη *Fourth Enemy Offensive*, είχε στόχο να εξοντώσει τους μαχητές του Tito, αλλά παρά τη στρατιωτική της επιτυχία, δε κατάφερε να επιτύχει το στρατηγικό σκοπό της. Από την άλλη, έκανε ακόμα πιο φανερή τη στενή συνεργασία Chetniks-κατακτητών, οδηγώντας ουσιαστικά στη μεγαλύτερη συσπείρωση του λαού γύρω από τους Παρτιζάνους.⁷ Μετά την υποχώρηση της Ιταλίας, το καλοκαίρι του 1943, οι Chetniks θα συνεργαστούν ακόμα πιο στενά με τους Ναζί ήδη από τους πρώτους μήνες του φθινοπώρου,⁸⁹ ενώ η δράση τους θα επικεντρωθεί στο να διασφαλίσουν προγεφύρωμα σε μία πιθανή συμμαχική απόβαση.¹⁰¹¹

¹ Mario Jared, "Allies or Foes...", στο Ramet, Listhaug, *Serbia and the Serbs...*, σελ 160

² Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления и гражданской войны", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 424

³ Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 19. 31, 37, 53, 55, 57

⁴ Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 38, 48, 56, 69

⁵ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 147-148, 153

⁶ Για τη συνεργασία των Chetniks με τις κατοχικές δυνάμεις βλ Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 206-231

⁷ στο ίδιο, σελ 149

⁸ Branko Petranović, *Srbija u drugom...*, σελ 409-410

⁹ Για τις σχέσεις Chetniks-Γερμανών μετά το καλοκαίρι του 1943 βλ Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 315-358

¹⁰ Гибианский Л. Я., "Возникновение новой югославской государственности", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 450

¹¹ Αν και υπάρχουν περιπτώσεις συγκρούσεων μεταξύ Chetniks και Γερμανών, αυτές οφείλονταν περισσότερο στο αν η παρουσία των ένοπλων αυτών τμημάτων εξασφάλιζε ή όχι την αναγκαία σταθερότητα για τον Άξονα, βλ Branko Petranović, *Srbija u drugom...*, σελ 407-408. Όπως αναφέρει ο Mario Jared σε μία από τις πιο πρόσφατες έρευνες για το θέμα "*all the stories about Mihailović's forces as 'the other resistance movement' are nothing more than fairy tales. As such, they are based on false data and wartime propaganda.*", βλ Mario Jared, "Allies or Foes...", στο Ramet, Listhaug (ed.), *Serbia and the Serbs...*, σελ 165

Ωστόσο δυναμική ήταν η δράση των Chetniks κατά ντόπιων αλλοεθνών πληθυσμών, οι οποίοι βρίσκονταν συχνά στο στόχαστρο τους ως μέρους του σχεδίου για την μελλοντική ομοιογενή Σερβία. Στην επικράτεια του NDH, και κυρίως στις περιοχές της Βοσνίας, σχεδόν 65.000 Κροάτες και Μουσουλμάνοι δολοφονήθηκαν από την οργάνωση, ενώ 300 χωριά και μικρές πόλεις καταστράφηκαν ολοσχερώς, μαζί με έναν ακόμα μεγαλύτερο αριθμό τζαμιών και καθολικών εκκλησιών.¹

Παρότι αρχικά οι Chetniks κατηγορούσαν την εξόριστη κυβέρνηση για την ήττα από τον Άξονα, το καλοκαίρι του 1941 έρχονται σε επαφές μαζί της. Εξαρχής μάλιστα ο Mihailović θα αυτοπροσδιοριστεί ως διοικητής του ορεινού στρατηγείου του γιουγκοσλαβικού στρατού,² και αργότερα ως διοικητής των τσέτνικων αποσπασμάτων του γιουγκοσλαβικού στρατού, σε μία προσπάθεια να φανεί η οργάνωση ως ο νόμιμος διάδοχος του επίσημου κρατικού στρατού, τους αξιωματικούς του οποίου καλούσε να συμμετέχουν στην οργάνωση, ειδάλλως θα τιμωρούνταν ως λιποτάκτες.³ Αν και η εξόριστη κυβέρνηση στο Λονδίνο καταρχήν αντιτίθεται σε οποιαδήποτε μορφή αντίστασης, καθώς θεωρούσε πως μπορεί να οδηγήσει σε αντίποινα κατά του δοκιμαζόμενου λαού, μετά και από Βρετανικές πιέσεις, αναγνωρίζει την οργάνωση,⁴ και στις 11 Ιανουαρίου 1942 ο Mihailović γίνεται μέλος της εξόριστης κυβέρνησης ως υπουργός Πολέμου.⁵

Όσον αφορά το μέγεθος της οργάνωσης, είναι δύσκολο να υπολογιστεί ο ακριβής αριθμός των μελών της. Για λόγους προπαγάνδας οι υπερβολές ήταν καταφανείς, ενώ πολλές φορές αναφέρονταν και εγγεγραμμένα, μη-ενεργά μέλη όμως, ως ενταγμένα στους στρατιωτικούς σχηματισμούς των Chetniks. Με αυτόν τον τρόπο, οι μεταγενέστεροι υπολογισμοί, που κάνουν λόγο για 30.000 μαχητές στα τέλη του 1943, έρχονται σε σύγκρουση με τις δηλώσεις του Mihailović, ο οποίος αναφερόταν σε τουλάχιστον 200.000.⁶

¹ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 146

² Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 2

³ Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 4

⁴ Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 142-144

⁵ Μάλιστα το Υπουργείο Στρατού ενοποιήθηκε με εκείνο του Ναυτικού-Αεροπορίας προκειμένου ο Mihailović να λάβει το τίτλο του υπουργού όλων των σωμάτων στρατού βλ. Walter Roberts, *Tito, Mihailovic, and the Allies*, Rutgers University Press, 1973, σελ 53

⁶ Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 180-182

Η περιορισμένη αντιστασιακή κινητικότητα των Chetniks δε θα αντιμετωπιστεί ως τέτοια στη Δύση. Μέσα στο πλαίσιο της ναζιστικής κυριαρχίας από τις ακτές του Ατλαντικού μέχρι τη Μόσχα, αλλά και λόγω της αποφασιστικής στήριξής του από το Λονδίνο, ο Mihailović παρουσιάζεται διαρκώς ως ένα ξεχωριστός ήρωας της αντίστασης και ένα λαμπρό παράδειγμα για τους υποδουλωμένους λαούς. Ήδη από τον 1941 οι Chetniks κυριαρχούν στα δυτικά μέσα, ενώ στις 12 Οκτώβρη 1941 οι New York Times σε άρθρο με τίτλο *"They are Accustomed to Die"* θα τονίσουν πως *"These Chetniks...vowed to fight for their country not to 'the last Serbian,' but to 'the last German,' or 'the last Italian.' They are villagers and city folk, farmer, shepherds, sailors, small merchants. Some of them have picked up their weapons for their homeland in as many as four wars"*. Στις 25 Μαΐου 1942, ο ηγέτης των Chetniks θα γίνει εξώφυλλο στο αμερικανικό περιοδικό Time, ενώ θα σημειωνόταν πως *"As a legend, Draža Mihailović will unquestionably live as long as World War II is remembered"*.¹ Τον Ιανουάριο του 1943 μάλιστα, οι Chetniks θα γίνονταν ταινία στις ΗΠΑ, με τον κινηματογραφικό Mihailović να είναι το κεντρικό πρόσωπο.²

Η βρετανική πολιτική και οι Chetniks

Μέσα στη λαίλαπα του πολέμου, και μετά τη γρήγορη κατάληψη της Γαλλίας σε λιγότερο από δυο μήνες το καλοκαίρι του 1940, ο βρετανός πρωθυπουργός Winston Churchill, τον Ιούλιο του 1940, ανέθεσε στον υπουργό διεξαγωγής οικονομικού πολέμου, Hugh Dalton, τη δημιουργία της Special Operations Executive (SOE). Στη νεοσύστατη αυτή οργάνωση δόθηκε η εντολή *"να βάλει φωτιά στην Ευρώπη"*.³ Οι δράσεις της θα ποίκιλαν από απλά σαμποτάζ και διενέργεια προπαγάνδας, μέχρι τη δημιουργία και υποστήριξη αντάρτικων ομάδων, με στόχο τα μετόπισθεν χτυπήματα στον εχθρό και με σκοπό την αποδυνάμωση του μέχρι τη τελική νίκη.⁴

¹ Brian Robert Bibb, *Dueling Eagles: Mihailovic, Tito, and the Western impact on World War II Yugoslavia*, University of Tennessee Honors Thesis Projects, 2009, σελ 11-12

² στο ίδιο, σελ 30

Η ταινία ονομάζεται *"The Fighting Guerrillas"*, παραγωγής της *"Twentieth Century Fox"* βλ <https://www.imdb.com/title/tt0035729/>

³ Dalton Hugh, *The Fateful Years, Memoirs 1931-1945*, Frederic Muller, 1957, σελ 366

⁴ Bickham Sweet-Escott, *"S.O.E in the Balkans"*, στο Auty, Clogg (ed.), *British Policy Towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, Mackmillan, 1975, σελ 3-7

Το Ηνωμένο Βασίλειο στη περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, στήριξε τον Draža Mihailović και την οργάνωσή του, με τους οποίους αποκτά άμεση ασύρματη δίοδο επικοινωνίας τον Σεπτέμβριο του 1941.¹ Οι δράσεις σαμποτάζ και η κινητικότητα της οργάνωσης ερχόταν σε συμφωνία με τη βρετανική πολιτική, στα πλαίσια του συμμαχικού αγώνα κατά του Γ' Ράιχ, αν και οι δύο πλευρές θεωρούσαν έναν γενικό ξεσηκωμό τη δεδομένη στιγμή "premature action", ο οποίος χαρακτηριζόταν ως "useless sacrifice".² Επίσης η επιθυμητή σύνδεση με τη κυβέρνηση εξορίας δρομολογήθηκε το ίδιο διάστημα, παρά τις εχθρικές σχέσεις της οργάνωσης με τους Παρτιζάνους, κάτι για το οποίο είχε επίγνωση και αποδεχόταν το Λονδίνο.³ Για τα επόμενα δύο χρόνια, οι Chetniks θα ήταν οι μόνοι αποδέκτες της συμμαχικής υλικής βοήθειας, η οποία παρόλο που ήταν περιορισμένη αντισταθμίστηκε από την προπαγάνδα υπέρ του Mihailović, εντός και εκτός Γιουγκοσλαβίας, δημιουργώντας έναν 'θύλο' γύρω από το όνομα του.⁴

Παρόλα αυτά, με εξαίρεση τις επιχειρήσεις της οργάνωσης τους πρώτους μήνες μετά την παράδοση της χώρας (και μέχρι την αρχή της συνεργασίας τους με τους κατακτητές το χειμώνα του 1941), και τη διενέργεια επιχειρήσεων σαμποτάζ το καλοκαίρι του 1942, μετά από πίεση των Βρετανών και με αντάλλαγμα τη παράδοση εξοπλισμού από το Λονδίνο, οι μαχητές του Mihailović δεν επέδειξαν αξιοσημείωτη αντιστασιακή δράση.⁵ Το πρώτο εξάμηνο του 1942 μάλιστα, οι Βρετανοί έχουν ελάχιστα νέα από το στρατόπεδο των Chetniks (ενώ η *Third Enemy Offensive* βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη), και η κύρια ανησυχία τους είναι να αποκτήσουν ξανά διόδους επικοινωνίας μαζί τους.⁶

Κυρίως η αδράνεια όμως των Chetniks κατά το 1942, και σε μικρότερο βαθμό οι αναφορές για συνεργασία του με τους κατακτητές (ήδη από το 1941) εναντίον των Παρτιζάνων του Tito, δεν ικανοποιούσε το Λονδίνο. Οι στόχοι των Βρετανών, αλλά και των Συμμάχων γενικότερα, για όσο το δυνατόν περισσότερα πλήγματα στον εχθρό, δεν συμβάδιζαν με την άνευ όρων

¹ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 142

² Αν και οι σερβικοί πληθυσμοί βρίσκονταν ήδη σε μία τέτοια κατάσταση ξεσηκωμού, η Βρετανία, μαζί με την αποστολή χρημάτων στον Mihailović, θα τονίσει την αντίθεση της σε κάτι τέτοιο με αυτή ακριβώς την επιχειρηματολογία, Simon Trew, *Britain, Mihailovic and the Chetniks, 1941-42*, Palgrave Macmillan, 1998, σελ 35-36

³ Η κυβέρνηση εξορίας υπό τον Simović προσπαθούσε να διαστρεβλώσει τα γεγονότα γύρω από τη σύγκρουση των δύο οργανώσεων, υποστηρίζοντας τον Mihailović. Ωστόσο οι Βρετανοί έχουν εικόνα της κατάστασης μέσω του απεσταλμένου τους, Hudson, ενώ γνωρίζουν και τις επιδιώξεις των Chetniks κατά των αντιπάλων τους, βλ. Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 281-285

⁴ βλ. στο ίδιο, σελ 301-303

⁵ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 147-148

⁶ Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 285-288

στήριξη των Chetniks, οι οποίοι στη καλύτερη ήταν αμέτοχοι, και στην χειρότερη πολεμούσαν από κοινού με τον εχθρό, εναντίον μίας οργάνωσης με αποδεδειγμένη αντιστασιακή δράση.¹ Ως εκ τούτου λαμβάνεται η απόφαση να αναπτυχθούν επαφές και με την οργάνωση του Tito, ο οποίος ήταν πιο ενεργός, ενώ ο Mihailović άρχισε να αντιμετωπίζεται με καχυποψία (η υποστήριξη βέβαια δε σταμάτησε).²

Στις 28 Φεβρουαρίου 1943 μία ομιλία του Mihailović στο Μαυροβούνιο θα θορυβούσε το Λονδίνο άνευ προηγουμένου.³ Εκεί ο ηγέτης των Chetniks ανέφερε, πως οι Σέρβοι έχουν αφεθεί μόνοι τους στον αγώνα επιβίωσης τους, ενώ οι Βρετανοί και οι Σύμμαχοι σκέφτονται μόνο τα δικά τους συμφέροντα. Όσον αφορά το βασιλιά Πέτρο και την εξόριστη κυβέρνηση, τους θεωρούσε ομήρους του Λονδίνου, ενώ κατηγορούσε τους Παρτιζάνους ότι εξυπηρετούν τις συμμαχικές επιδιώξεις, σε βάρος του σερβικού λαού. Κατέληγε πως τίποτα δε μπορεί να σταματήσει τους Σέρβους από το να προχωρήσουν στην διάλυση των Παρτιζάνων, με τη συνεργασία των Ιταλών, τους μόνους πιθανούς βοηθούς τους προς την επίτευξη αυτού του σκοπού. Θέτοντας ως εχθρούς της οργάνωσης, εκτός των Παρτιζάνων, τους Ουστάσι, τους Κροάτες και τους Μουσουλμάνους, υπογράμμισε πως για χάρη της εξόντωσης των παραπάνω, θα στρεφόταν και προς τους Γερμανούς.⁴

Η εξέλιξη αυτή οδήγησε σε αυστηρά μηνύματα του Λονδίνου προς τον Mihailović, με την απειλή ακόμα της διακοπής όποιας βοήθειας. Όταν μετά από έντονες πιέσεις, ο ηγέτης των Chetniks δέχθηκε τους όρους των Βρετανών για ενεργότερη αντίσταση, συνεργασία με άλλες οργανώσεις, αλλά και διακοπή των σχέσεων με τους κατακτητές, φάνηκε πολύ γρήγορα ότι οι δεσμεύσεις δε θα υλοποιούνταν.⁵

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, στα τέλη Μαΐου 1943, και μετά από προτάσεις και της στρατιωτικής ηγεσίας, αποφασίζεται η αποστολή του Βρετανού αξιωματικού William Deakin στους Παρτιζάνους, ώστε να εξεταστεί η πιθανότητα παροχής βοήθειας, αλλά και η ανάπτυξη

¹ Για το ζήτημα της συνεργασίας Chetniks-κατακτητών και τις επεξεργασίες της Βρετανίας σχετικά με το ζήτημα βλ. Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 288-301

² Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy in the Second World War*, H. M. Stationery Office, 1962, σελ 333-336

³ Walter Roberts, *Tito, Mihailovic...*, σελ 93

⁴ FRUS, 1943, Europe, vol.2, document 869

⁵ Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 337

επαφών, με μια οργάνωση, η οποία φαινόταν πως όντως διεξάγει έντονο αντιστασιακό αγώνα και θα μπορούσε να φανεί χρήσιμη στους συμμαχικούς σχεδιασμούς.¹

Η αποδοχή, βέβαια, της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης, της οποίας ήταν μέλος ο Mihailović, τόσο από τους Βρετανούς, όσο και από τις ΗΠΑ, πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Οι όποιες αναφορές του Λονδίνου στο ζήτημα, περιορίζονται στην υπογράμμιση πως θα πρέπει να συμπεριληφθούν και ‘άλλα αντιστασιακά κινήματα’, πέραν των Chetniks, σε εκείνα που αναγνωρίζει η κυβέρνηση εξορίας, αλλά και το αντίστροφο.²

Οι Παρτιζάνοι

Την 1η Μαΐου 1941, το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας (ΚΚΓ/ ΚΡЈ- Komunistična partija Jugoslavije), το οποίο βρίσκεται στη παρανομία από το 1921, στη πρώτη του συνεδρίαση μετά τη συνθηκολόγηση της χώρας, αποφασίζει τη δημιουργία επιτροπών με σκοπό την εύρεση πολεμικού υλικού για το σχηματισμό ένοπλων ομάδων. Γενικός γραμματέας του κόμματος ήταν ο 48χρονος Σλοβενοκροάτης Josip Broz, γνωστός και ως Tito, ο οποίος είχε εκλεγεί πρόσφατα σε αυτή τη θέση, και ήταν άτομο στενά συνδεδεμένο με τη Κομμουνιστική Διεθνή και το ΚΚΣΕ. Στο στενό του κύκλο βρίσκονταν οι, επίσης πρόσφατα εκλεγμένοι στο πολιτικό γραφείο της κεντρικής επιτροπής του κόμματος, Edvard Kardelj (30 χρονών, Σλοβένος), Aleksandar Ranković (31 χρονών, Σέρβος) και Milovan Đilas (29 χρονών, Μαυροβούνιος).³

Οι μεσοπολεμικές συγκρούσεις στη γιουγκοσλαβική κοινωνία γύρω από τα εθνικά ζητήματα, είχαν οδηγήσει το ΚΡЈ, σε συνεργασία με τη Κομμουνιστική Διεθνή, σε σχετικές επεξεργασίες επί του θέματος, και η αρχή του σεβασμού των διάφορων εθνοτήτων έμελε να αποτελέσει βασικός παράγοντας της ανάπτυξης του παρτιζάνικου κινήματος.⁴

Τη περίοδο εκείνη το ΚΡЈ ήταν καλά οργανωμένο δεδομένων των δυσκολιών. Υπολογίζεται πως τους πρώτους μήνες της κατοχής αποτελούνταν από 12 χιλιάδες μέλη και άλλες 30 χιλιάδες

¹ στο ίδιο

² Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 307

³ Гибианский Л. Я., "Внутриполитическая сцена Югославии на рубеже 1930–1940-х годов", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 296-300

⁴ Haug Hilde Katrine, *Creating a Socialist Yugoslavia*, Tauris, 2012, σελ 37-55

μέλη νεολαίας. Αν και υπέστη σημαντικές διώξεις ήδη από την εγκαθίδρυση των πρώτων δοσιλογικών διοικήσεων, η εμπειρία της παρανομίας καθ' όλο το Μεσοπόλεμο αποσόβησε όποια διάβρωση των δομών του.¹ Η γραμμή της ουδετερότητας και της αποχής από τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο θα είχε μεγάλη απήχηση στη γιουγκοσλαβική κοινωνία πριν την εισβολή του Άξονα και Αμερικανοί αξιωματούχοι στο Βελιγράδι εκτιμούσαν στις αρχές του 1941, πως αν γίνονταν ελεύθερες εκλογές στη χώρα, το ΚΚΓ θα κέρδιζε τουλάχιστον στη Σερβία.²

Την Πρωτομαγιά του 1941, το Κόμμα, το οποίο, όπως διακήρυσσε, *"μέχρι τώρα στάθηκε στις πρώτες γραμμές της λαϊκής πάλης"*, θέτει πλέον ως καθήκον του *"πιο αποφασιστικά να οργανώσει και να οδηγήσει την πάλη του λαού εναντίον του κατακτητή και των υπηρετών του στη χώρα, ενάντια στην διάδοση του εθνικιστικού μίσους, για την αδελφότητα των λαών της Γιουγκοσλαβίας και όλων των λαών των Βαλκανίων. Εναντίον της σκλαβιάς του εργαζόμενου λαού, για ένα καλύτερο και πιο ευτυχισμένο μέλλον"*.³ Ως κύρια προτεραιότητα οριζόταν η συγκέντρωση του οπλισμού των φαντάρων, οι οποίοι γυρνούσαν από το μέτωπο, ώστε να γίνει δυνατή η οργάνωση ένοπλης αντίστασης στη συνέχεια.⁴

Η είδηση της επίθεσης των Ναζί στην ΕΣΣΔ στις 22 Ιουνίου 1941, η οποία έγινε γνωστή μέσω ραδιοφωνικού μηνύματος του Molotov,⁵ θα έδινε το έναυσμα για την έναρξη της ένοπλης πάλης και για ακόμα μεγαλύτερη προσήλωση στον αντιφασιστικό αγώνα. Ο Γενικός Γραμματέας της Κομμουνιστικής Διεθνούς, Dimitrov, χαρακτηρίζοντας την γερμανική επίθεση ως *"χτύπημα όχι μόνο κατά της χώρας του σοσιαλισμού, αλλά και κατά της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας όλων των λαών"* θα έστελνε αυθημερόν μήνυμα στον Tito καλώντας το ΚΡЈ να προχωρήσει στην οργάνωση ενιαίου αντιφασιστικού πατριωτικού μετώπου. Θα υπογράμμιζε ωστόσο πως *"σε αυτό το στάδιο" ο αγώνας αφορά "την απελευθέρωση από την φασιστική υποδούλωση, και όχι τη σοσιαλιστική επανάσταση"*.⁶

¹ Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления и гражданской войны", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 413-414

² FRUS, 1941, Europe, vol. 2, document 928

³ Για τις θεωρητικές-ιδεολογικές επεξεργασίες του ΚΚΓ κατά το Μεσοπόλεμο αλλά και κατά τη διάρκεια του Β'ΠΠ βλ Δόμνα Κόφφα, *Γιουγκοσλαβία 1941-1945, Αποδόμηση και αναδόμηση ενός ευρωπαϊκού κράτους*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2014 και Phyllis Auty, "Popular Front in the Balkans: 1. Yugoslavia", *Journal of Contemporary History*, vol. 5, no. 3, 1970, σελ 51-67

⁴ Δόμνα Κόφφα, *Γιουγκοσλαβία 1941-1945...*, σελ 143-144

⁵ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны (εφεξής ВПСС), Т. 1, σελ 111-113

⁶ Отношения России (СССР) с Югославией: 1941-1945 гг. (εφεξής ОРСЮ), No. 39, при. 94

Την ίδια κιόλας ημέρα, το ΚΡJ θα έβγαζε ανακοίνωση καλώντας *"αυτή τη μοιραία ώρα"* όλους τους *"προλετάριους της Γιουγκοσλαβίας"* να λάβουν μέρος στην *"αποφασιστική μάχη κατά του μεγαλύτερου εχθρού της εργατικής τάξης"*. Ταυτόχρονα δινόταν η οδηγία στους κομμουνιστές της χώρας να προσαρμόσουν τις οργανώσεις και τη δουλεία τους, και να μπουν *"επικεφαλής των εργατικά και εθνικά καταπιεσμένων μαζών"*, εκπληρώνοντας το καθήκον τους *"ως πρωτοπορία της εργατικής τάξης"*. Κλείνοντας η ανακοίνωση θα τόνιζε:

"ΖΗΤΩ Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΙ ΑΝΙΚΗΤΗ ΠΑΤΡΙΔΑ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ, Η ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ !

ΖΗΤΩ ΤΟ ΗΡΩΙΚΟ ΜΠΟΛΣΕΒΙΚΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΠΚΚ !

ΖΗΤΩ Ο ΟΔΗΓΟΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΤΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΝΙΚΩΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΑΙ ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ, Ο ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΣΤΑΛΙΝ !

ΖΗΤΩ Η ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΔΙΕΘΝΗΣ !

ΖΗΤΩ ΤΟ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ !

ΖΗΤΩ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΠΙΕΣΜΕΝΩΝ !

ΖΗΤΩ Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΜΑΖΩΝ ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ !

ΚΑΤΩ ΟΙ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΤΕΣ-ΦΑΣΙΣΤΕΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΕΣ ΜΕ ΕΠΙΚΕΦΑΛΗΣ ΤΟΥΣ ΑΙΜΟΔΙΨΕΙΣ ΧΙΤΛΕΡ, ΜΟΥΣΟΛΙΝΙ ΚΑΙ ΑΛΛΟΥΣ ΣΑΤΡΑΠΕΙΣ !"¹

Στις 12 και 25 Ιουλίου 1941, το ΚΡJ έκανε ξανά κάλεσμα στους *"λαούς της Γιουγκοσλαβίας, Σέρβους, Κροάτες, Σλοβένους, Μαυροβούνιους, Μακεδόνες και άλλους"* για ξεσηκωμό, ενάντια στους φασίστες και τους εγχώριους συνεργάτες τους. Στη μάχη αυτή κατά του κοινού εχθρού (*"φασιστών κατακτητών και των ντόπιων προδοτών"*), δεν υπήρχε κανένας εθνικός, θρησκευτικός ή πολιτικός αποκλεισμός.² Ωστόσο σε πολιτικό επίπεδο, με εξαίρεση τη Σλοβενία,³ δεν τελεσφόρησαν συνεννοήσεις για τη συγκρότηση ενός μετώπου τύπου ΕΑΜ,¹

¹ Zbornik NOR, tom. I, knj. 1, σελ 11-17

² Zbornik NOR, tom. I, knj. 1, σελ 18-27

³ Ακόμα και σε αυτή τη περίπτωση, όπου το ΚΚΓ θα συμμαχήσει με τους Χριστιανούς Σοσιαλιστές και άλλες μικρότερες δυνάμεις, στην ιδρυτική διακήρυξη του Αντιιμπεριαλιστικού Μετώπου θα γίνεται ξεκάθαρη αναφορά στην ΕΣΣΔ ως *"καθοδηγητική δύναμη"* του αγώνα, ενώ στο στόχαστρο θα βρίσκονται τόσο ο ιμπεριαλισμός, όσο και οι εγχώριοι καπιταλιστές, βλ Zbornik NOR, tom. IV, knj. 1, br. 3

παρά τις προθέσεις της ηγεσίας του ΚΚΓ να μην αποκλειστεί κανένας λόγω ιδεολογικών διαφορών.² Υπό αυτές τις συνθήκες δεν αποκλείονται ούτε οι τσέτνικες ομάδες από το κάλεσμα των κομμουνιστών για κοινή δράση.³ Συγχρόνως ο Tito θα κρατούσε ενήμερη τη Κομιντέρν για τις εξελίξεις στη χώρα και τις κινήσεις του κόμματος, ζητώντας συμβουλές για τη συνέχεια.⁴

Οι συνθήκες για την συμμετοχή του λαού στον αντιστασιακό αγώνα σε αυτήν την αρχική φάση δεν ήταν παντού ίδιες. Η δράση των Ουστάσι και οι μαζικές διώξεις κατά των σερβικών πληθυσμών οδήγησε ήδη από τους πρώτους μήνες σημαντικό μέρος των Σέρβων, είτε βρίσκονταν στο NDH είτε όχι, στην αντίσταση, άλλοτε στο πλευρό των κομμουνιστών, άλλοτε στο πλευρό διάφορων τσέτνικων ομάδων, ενώ πολλές ήταν και οι ανοργάνωτες τοπικές πρωτοβουλίες αυτοάμυνας. Ωστόσο το ΚΡЈ γρήγορα κυριάρχησε μεταξύ των άλλων, αφού έδινε άμεση διέξοδο σε δυναμικό αντιστασιακό αγώνα, κάτι το οποίο επιθυμούσε μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού που έβλεπε τις συνεχείς ροές Σέρβων προσφύγων από τις περιοχές του NDH. Επιπλέον, η καταστολή και τα αντίποινα από τις κατοχικές δυνάμεις είχαν τα αντίθετα αποτελέσματα από τα αναμενόμενα, καθώς συσπείρωσε ακόμα περισσότερους στο πλευρό των Παρτιζάνων.⁵

Στις 4 Ιουλίου ξεκινά η αντιστασιακή δράση των Παρτιζάνων, υπό την καθοδήγηση του ΚΡЈ και του Tito. Υπολογίζεται πως σε αυτή τη φάση συμμετέχουν περίπου 2000 μαχητές, πραγματοποιώντας όμως 220 ενέργειες σαμποτάζ μόνο τον μήνα Ιούλιο. Τον Σεπτέμβριο θα απελευθέρωναν την πρώτη μεγάλη πόλη, το Užice της Δυτικής Σερβίας, το οποίο θα αποτελούσε και το κέντρο της Δημοκρατίας του Užice, της πρώτης προσπάθειας δημιουργίας αντιστασιακής πολιτικής οντότητας.⁶

Εκείνο το διάστημα γίνονται επαφές και υπάρχει μερική συνεργασία με τους Chetniks, κάτι που ωστόσο γρήγορα ανατρέπεται στα τέλη του φθινοπώρου, όταν και στις 2 Νοεμβρίου, το στρατηγείο των Παρτιζάνων θα δεχθεί επίθεση από τους αντάρτες του Mihailović. Τελικά οι

¹ Δόμνα Κόφφα, *Γιουγκοσλαβία 1941-1945...*, σελ 152

² Zbornik NOR, tom. IX, knj. 1, br. 1,3,5

³ Δόμνα Κόφφα, *Γιουγκοσλαβία 1941-1945...*, σελ 153

⁴ ОРСЈУ, No. 41

⁵ Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления и гражданской войны", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 415

⁶ Για τη Δημοκρατία του Užice και την οργάνωση της βλ Venceslav Glišić, *Užicka republika*, Nolit, 1986

άντρες του Tito θα εκδιωχθούν από το Užice στις 29 Νοεμβρίου μετά από επιχείρηση της Wehrmacht.¹

Οι απελευθερωμένες περιοχές τον Σεπτέμβρη του 1941²

Η γερμανική επίθεση το Νοέμβριο του 1941 διέλυσε τη Δημοκρατία του Užice και κατάφερε σημαντικά πλήγματα στον παρτιζάνικο στρατό. Το κύριο μέρος αυτού, μαζί με την ηγεσία του, αναγκάστηκε να διαφύγει στις περιοχές τις Ανατολικής Βοσνίας και στο Sandzak. Αν και κατάφεραν να διατηρηθούν δυνάμεις στο νότο, μόνο διάσπαρτες ομάδες εντοπίζονταν στην υπόλοιπη Σερβία.³

¹ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 142-144

² Geografski institut JNA, *Istoriski atlas oslobodilackog rata naroda Jugoslavije, 1941-1945*, Vojnoistorijski institut JNA, 1952, σελ 4

³ Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 419

Η δημιουργία της 1ης Προλεταριακής Ταξιαρχίας στις 21 Δεκεμβρίου του 1941 (προς τιμήν του Stalin, ο οποίος είχε γενέθλια εκείνη τη μέρα),¹² των Εθνικοαπελευθερωτικών Εθελοντικών Αποσπασμάτων ένα μήνα μετά,³ και η οργανωτική ανασυγκρότηση των Παρτιζάνων οδήγησαν σε νέες επιτυχίες με την απελευθέρωση της Foča της Βοσνίας τον Ιανουάριο του 1942. Ωστόσο η *Third Enemy Offensive* την άνοιξη, δημιούργησε μεγάλη πίεση στην οργάνωση. Η συντονισμένη δράση κατακτητών-Chetniks,⁴ οδήγησε τους Παρτιζάνους να κατευθυνθούν δυτικότερα, στους ορεινούς όγκους της Δυτικής Βοσνίας, ενώ από τους 55.000 μαχητές των περιοχών της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, κατάφεραν να περάσουν στις νέες περιοχές μετά βίας 4.500.⁵⁶

¹ Ivo Banac, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Cornell University Press, 1988, σελ 7

² Το ζήτημα της Προλεταριακής Ταξιαρχίας προβλημάτιζε τη Κομιντέρν, καθώς θεωρούσε ότι μπορεί να δώσει λάθος εντύπωση στους Συμμάχους σχετικά με τον αγώνα που διεξάγει η οργάνωση, και ο οποίος όφειλε να είναι αντιφασιστικός-εθνικοαπελευθερωτικός και όχι προλεταριακός-επαναστατικός. Υπογραμμιζόταν πως "*τη δεδομένη στιγμή, το βασικό και άμεσο μέλημα θεωρείται η ένωση όλων των αντιχιτλερικών στοιχείων, ούτως ώστε να ηττηθεί ο εχθρός και να επιτευχθεί η εθνική ανεξαρτησία*". Ωστόσο τελικά θα διατηρηθεί το όνομα της Ταξιαρχίας, μετά από επιμονή του Tito, βλ ОРСЈУ, No. 126, No. 126 при. 265, 267, 268

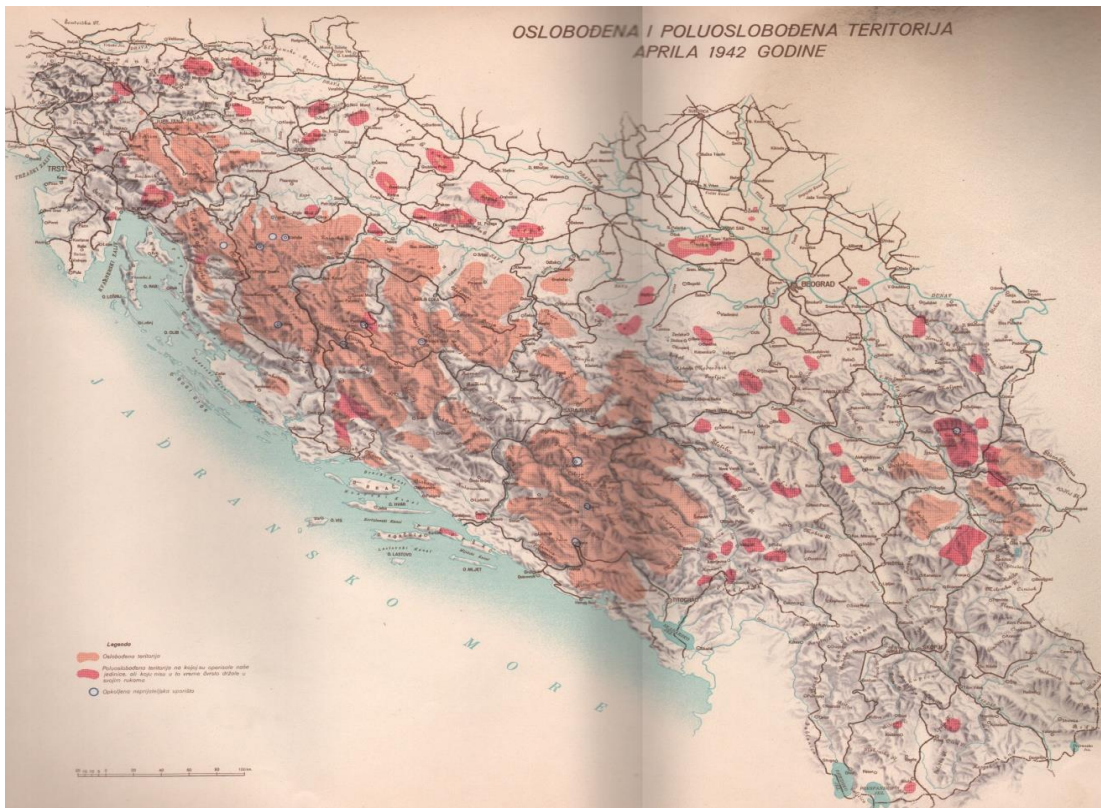
³ Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления и гражданской войны", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 422

⁴ Η στάση των Chetniks οδήγησε σε νέες αναπροσαρμογές τη παρτιζάνικη τακτική των συμμαχιών. "Η διατήρηση της συμμαχίας με τους τσέτνικ για παραπάνω καιρό από όσο εκτιμήθηκε αργότερα ότι άξιζε, και τα καταστροφικά αποτελέσματα για το παρτιζάνικο κίνημα της περιοχής (σσ: αναφέρεται στην Ανατολική Βοσνία), έθεσε τα όρια μέχρι τα οποία μπορούσαν πλέον να φτάσουν οι παρτιζάνοι : κανένα μέτωπο και καμία συμμαχία δεν μπορεί να επέλθει με δυνάμεις που έχουν φανερά διαφορετική στρατηγική. Η δημοφιλία μιας τέτοιας συμμαχίας με τέτοιες δυνάμεις, δεν μπορούσε να αποτελεί λόγω διατήρησής της, από τη στιγμή που φανερά εξανάγκασε το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα να υποχωρήσει από τα δικά του προτάγματα και τον στρατηγικό του στόχο." Δόμνα Κόφφα, *Γιουγκοσλαβία 1941-1945...*, σελ 165

⁵ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 152-153

⁶ Οι ήττες των Παρτιζάνων την περίοδο από το φθινόπωρο του 1941 μέχρι την άνοιξη του 1942 έχουν αποδοθεί στην "αριστερή παρέκκλιση" ή "αριστερά λάθη" της ηγεσίας τους. Η περίοδος της "κόκκινης τρομοκρατίας", όπως την ονομάζουν άλλοι, οδήγησε, σύμφωνα με πολλούς, μερίδα του πληθυσμού να στραφεί στους εχθρούς της οργάνωσης ώστε να επιβιώσει, με το Μαυροβούνιο να βρίσκεται στο επίκεντρο αυτής της κατάστασης. Πράγματι οι Παρτιζάνοι τη περίοδο αυτή είχαν αναπτύξει μια πιο προωθημένη επεξεργασία σχετικά με τη διεθνή κατάσταση και τα καθήκοντά τους. Η κοινή δράση Γερμανών-Chetniks εναντίων των Παρτιζάνων, η σύνδεση της εξόριστης κυβέρνησης με τον Mihailović, υπό την αιγίδα των Βρετανών, και ήττα του Γ' Ράιχ στη Μόσχα, είχαν οδηγήσει το ΚΚΓ στην ανάλυση ότι το τέλος του πολέμου είναι κοντά, οι Ναζί ηττώνται, και σύσσωμες οι μη κομμουνιστικές δυνάμεις συμμαχούν για να αντιμετωπίσουν τα ανερχόμενα κομμουνιστικά κινήματα. Πλέον ως στόχος των κομμουνιστών τίθεται η ανοιχτή σύγκρουση και με τον εσωτερικό ταξικό εχθρό, πέρα από τον κατακτητή. Τα λαϊκά δικαστήρια και οι μαζικές εξοντώσεις (με ή χωρίς δίκη) που ακολούθησαν θεωρούνται βασική αιτία να συσπειρωθεί κόσμος τόσο στους Chetniks, όσο και σε κατοχικές στρατιωτικές και παραστρατιωτικές εθνικιστικές οργανώσεις.

Ωστόσο πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο ρόλος και η τακτική των κατοχικών δυνάμεων τη προηγούμενη περίοδο, οι οποίες για να αντιμετωπίσουν τον παλλαϊκό ξεσηκωμό κινητοποίησαν εθνικιστικά στοιχεία της περιοχής, ενώ συμμαχούσαν και με τους Chetniks, οι οποίοι προηγουμένως ελάχιστη απήχηση είχαν εκεί.

Οι απελευθερωμένες περιοχές τον Απρίλη του 1942¹

Εντούτοις, στο νέο πιο προσφιλές μορφολογικά περιβάλλον για αντάρτικο και απευθυνόμενοι σε πολυεθνικούς πληθυσμούς, στους οποίους οι Chetniks δε γινόταν να έχουν απήχηση λόγω του σερβικού-εθνικιστικού χαρακτήρα τους, οι Παρτιζάνοι όχι μόνο θα ανακάμψουν, αλλά μετά και τις σκληρές μάχες του καλοκαιριού και του φθινοπώρου του 1942, θα παρουσιαστεί η ανάγκη για κεντρική διοίκηση των πολλών νέων απελευθερωμένων περιοχών.

Τελικά, μετά και από παρεμβάσεις της Κομιντέρν, στις 19 Ιουνίου 1942, το ΚΡЈ θα καταδικάσει τα "σεχταριστικής φύσης" λάθη του, και θα επαναφέρει την εθνικοαπελευθερωτική-αντιφασιστική-αντιμπερλιαστική γραμμή. Για περισσότερα βλ Ivo Banac, *With Stalin...*, σελ 79-83, Lampe John, *Yugoslavia as History...*, σελ 214-218, Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления...", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 420-428, Δόμνα Κόφφα, *Γιουγκοσλαβία 1941-1945...*, σελ 167-182

¹ Geografski institut JNA, *Istoriski atlas...*, σελ 11

Τα εδάφη αυτά βρίσκονταν κυρίως υπό τον έλεγχο των Ιταλών, οι οποίοι είχαν αρχίσει να υποχωρούν από τη διοίκηση και φύλαξη διαφόρων τμημάτων, αφήνοντας τους Ουστάσι στη θέση τους. Η πολιτική εξόντωσης των σερβικών πληθυσμών όμως που ακολουθούσε το NDH, είχε ως αποτέλεσμα των ξεσηκωμό των κατοίκων και τη μαζική συμμετοχή τους στη μόνη οργάνωση που σταθερά και αποτελεσματικά αντιπαραθετόταν στους διώκτες τους. Ταυτόχρονα οι νέες απελευθερωμένες περιοχές της Δυτικής Βοσνίας δημιουργούσαν μια ελεύθερη συνεχής ζώνη, συνδεδεμένη με τα αντίστοιχα τμήματα της Κροατίας, όπου αν και η συμμετοχή δεν ήταν εξίσου μαζική, οι Κροάτες κομμουνιστές και αριστεροί είχαν πρωτοστατήσει του κινήματος από τους πρώτους μήνες.¹

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το ΚΡЈ αναλαμβάνει πρωτοβουλίες δημιουργίας κοινού πολιτικού σώματος των απελευθερωμένων περιοχών. Αν και υπήρχαν παντού τοπικές επιτροπές και συμβούλια, πλέον το κόμμα, όπως θα πει ο Τίτο, κατευθύνεται στην οργάνωση "*κάτι σαν κυβέρνηση*", στην οποία θα συμμετέχουν "*όλες οι εθνικότητες της Γιουγκοσλαβίας και διάφορα παλαιά κόμματα*".²

Έτσι στις 26-27 Νοεμβρίου 1942 στο Βιχάτ της Βοσνίας θα συσταθεί το AVNOJ (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije/ Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας), από ένα σύνολο 54 αντιπροσώπων της ελεύθερης επικράτειας, ως πολιτικό όργανο συντονισμού του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Το AVNOJ

¹ Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления и гражданской войны", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 429

² ОРЦИО, No. 186

Για τη Κομιντέρν, και κατ' επέκταση για την ΕΣΣΔ, υπήρχε ο φόβος μήπως κάτι τέτοιο προκαλέσει την αντίδραση της Δύσης, εφόσον ένα τέτοιο πολιτικό υποκείμενο θα αμφισβητούσε άμεσα τη Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση εξορίας. Ο πόλεμος βρίσκονταν στη κρίσιμότερη καμπή του, και οι καλές σχέσεις και η συνεργασία με τους Συμμάχους ήταν πρωτίστης σημασίας για το Κρεμλίνο. Την περίοδο εκείνη μάλιστα, και ενώ μαινόταν η Μάχη του Στάλινγκραντ, η Σοβιετική ηγεσία προετοιμαζόταν για την εκκίνηση της επιχείρησης "Ουρανός" και την αντεπίθεση της στο νοτιοδυτικό μέτωπο.

Русский архив: Великая Отечественная, *Ставка ВГК: Документы и материалы: 1942 год*, ТЕРРА, 1996, No. 652, 653, 656, 658

Ως εκ τούτου, ο Dimitrov στις 19 Νοεμβρίου θα συμβουλέψει τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές να τονίσουν τον "*αντιφασιστικό χαρακτήρα*" του σώματος αυτού, δίνοντας του τη μορφή ενός "*πολιτικού οργάνου του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα*". Παράλληλα ο Βούλγαρος κομμουνιστής θα αναλύσει την ιδιαίτερη κατάσταση στην οποία βρισκόταν η ΕΣΣΔ, και πως οι όποιες κινήσεις της δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να δημιουργούν εντάσεις με τη ΜΒ και τις ΗΠΑ. Ο Tito θα συμφωνούσε με τις επισημάνσεις του.

ОРЦИО, No. 190, 192

θα καταδίκαιζε τη δράση του Mihailović, εξομοιώνοντάς της με εκείνη των δυνάμεων κατοχής, ενώ θα έθετε προ των ευθυνών της και τη κυβέρνηση εξορίας, της οποίας ήταν μέλος.¹

Οι απελευθερωμένες περιοχές όταν δημιουργείται το AVNOJ (11/1942)²

Το πρώτο εξάμηνο του 1943 οι Παρτιζάνοι θα δεχθούν ισχυρές πιέσεις. Οι κοινές επιχειρήσεις Γερμανών, Ιταλών και NDH, σε συνεργασία με τους Chetniks, θα δοκιμάσουν τις αντοχές των ανταρτών. Η Fourth (Ιανουάριος-Μάρτιος/1943) και η Fifth Enemy Offensive (Μάιος-Ιούνιος/1943) έμελλε να αποτελέσουν οι πλέον σφοδρότερες εκστρατείες κατά της Αντίστασης.³ Ωστόσο παρά τις βαριές απώλειες το κίνημα θα επιβιώσει, ενώ οι μάχες των ποταμών Neretva και Sutjeska θα αποτελέσουν μνημειώδης στιγμές του παρτιζάνικου

¹ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945*, том. 1, Vojnoistorijski institut JNA, 1957, σελ 331-333

² *Geografski institut JNA, Istoriski atlas ...*, σελ 15

³ Περισσότερα για τις επιχειρήσεις αυτές των δυνάμεων κατοχής βλ *German antiguerrilla operations in the Balkans, 1941-1944*, US Department of the Army, 1954

αντιφασιστικού αγώνα.¹ Η επικράτηση έναντι των Chetniks μάλιστα, έδωσε τη δυνατότητα στους Παρτιζάνους να επιστρέψουν στο Μαυροβούνιο, τη Δυτική Βοσνία και την Ερζεγοβίνη, από όπου είχαν εκδιωχθεί από το καλοκαίρι του 1942.²

Η στροφή προς τους Παρτιζάνους

Οι πρώτες επαφές των Βρετανών με τους Παρτιζάνους λαμβάνουν χώρα το φθινόπωρο του 1941, κατά τη διάρκεια αποστολής της SOE για αξιολόγηση της κατάστασης στη κατεχόμενη Γιουγκοσλαβία. Ωστόσο εκείνη τη στιγμή δε γίνεται κάποια ενδελεχής ανάλυση του κινήματος, ούτε εγκαταστάθηκε μόνιμος βρετανικός σύνδεσμος, καθώς προτεραιότητα της αποστολής ήταν η συνεργασία με τον Mihailović.³

Κατά το 1942 το Λονδίνο έχει υπόψη του τις συγκρούσεις μεταξύ Chetniks και Παρτιζάνων (τις οποίες δικαιολογεί στο βαθμό που εξυπηρετούν τους Chetniks στην εύρεση πολεμοφοδίων),⁴ ωστόσο οι όποιες ενδείξεις και στοιχεία περί συνεργασίας τους με τους κατακτητές παραβλέπονται, ενώ ακολουθούσε κάθε φορά και η προσπάθεια της γιουγκοσλάβικης κυβέρνησης εξορίας να καθησυχάσει τους Βρετανούς.⁵ Ταυτόχρονα, παρά την υλική στήριξη προς τον Mihailović, γινόταν φανερό πως οι μαχητές του Tito ήταν περισσότερο ενεργοί.

¹ Οι δύο μάχες μεταπολεμικά θα γίνονταν ταινίες στο νέο Γιουγκοσλαβικό κράτος. Το Bitka na Neretvi (Μάχη στην Neretva) του 1969 θα ήταν μάλιστα υποψήφιο για όσκαρ καλύτερης ξενόγλωσσας ταινίας, ενώ στο Sutjeska του 1973 θα πρωταγωνιστούσαν ο Richard Burton (στο ρόλο του Tito) και η Ειρήνη Παπά, σε μουσική Μίκη Θεοδωράκη. Και στις δύο ταινίες θα συμμετείχε ο Orson Welles. βλ <https://www.imdb.com/title/tt0064091/>, <https://www.imdb.com/title/tt0070758/>

² Гибианский Л. Я., "Развертывание Сопротивления и гражданской войны", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 434

³ Walter Roberts, *Tito, Mihailovic...*, σελ 28-29

⁴ Μεταπολεμικά τα μέλη της SOE Deakin και Hudson θα προέβαιναν σε αλληλοσυγκρουόμενες δηλώσεις σχετικά με το αν ο δεύτερος, που βρισκόταν στους Chetniks, ήταν ή όχι σε επικοινωνία κατά το 1942 με τη βάση στο Κάιρο. Αν και ο Deakin θα δήλωνε πως για όλο το έτος δεν υπήρχαν νέα από τον Hudson, φαίνεται πως από τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου εκείνος έρχεται σε επαφή με την SOE. Παράλληλα και πέρα από τους πράκτορες της οργάνωσης, η Βρετανία φαίνεται πως διαθέτει Γιουγκοσλάβους αξιωματικούς των Chetniks ως πληροφοριοδότες, με τους οποίους υπάρχει επικοινωνία από τον Ιούλιο μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1942. Frederick Deakin, *The embattled mountain*, Oxford University Press, 1971, σελ 154, Jozo Tomasevich, *The Chetniks...*, σελ 288

⁵ Μέρος της βιβλιογραφίας θα κατηγορήσει τη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση πως απέκρυπτε στοιχεία από τη Βρετανία σχετικά με τη συνεργασία Chetniks-κατακτητών. Όταν κάποιος αναφέρονταν στις αναφορές της SOE, όπου φαίνεται πως το Λονδίνο ενημερωνόταν για το θέμα, υποστηριζόταν πως η κεντρική πολιτική δεν τις λάμβανε υπόψη της λόγω των εσωτερικών συγκρούσεων SOE-Υπουργείο Πολέμου-Υπουργείο Εξωτερικών κλπ. Ακόμα και σήμερα η στάση μέρους της βιβλιογραφίας είναι εχθρική προς την SOE, η οποία κατηγορείται μέχρι και για φιλοκομμουνισμό. Έτσι, με την SOE ως "αποδιοπομπαίο τράγο", η πολιτική αρχή της περιόδου θωρακίζεται έναντι

Ήδη από τα τέλη του 1941, και με μεγαλύτερη ένταση την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1942, το Foreign Office αναλαμβάνει πρωτοβουλίες σε μία προσπάθεια ένωσης των δυο οργανώσεων, αφού οι ανάγκες του πολέμου επέτασσαν όσο το δυνατό μεγαλύτερα πλήγματα στον εχθρό.¹ Για το σκοπό αυτό ζήτησαν από τους Σοβιετικούς, οι οποίοι διέθεταν διόδους επικοινωνίας με τον Tito, να μεσολαβήσουν προωθώντας το αίτημά τους. Ωστόσο, η Μόσχα αρνήθηκε κάτι τέτοιο, δηλώνοντας πως δεν θεωρεί σωστό να εμπλακεί στα Γιουγκοσλαβικά ζητήματα, τονίζοντας παράλληλα την μειοδοτική κατεύθυνση που έχουν οι Chetniks, οι οποίοι με τις ενέργειές τους δρούσαν κατά του κοινού αντιφασιστικού αγώνα.²³

Η στενή σχέση και κοινή δράση των Chetniks υπό την καθοδήγηση των κατοχικών δυνάμεων επιβεβαιώθηκε τελικά και από τις υποκλοπές των ασύρματων επικοινωνιών του Άξονα από τις βρετανικές υπηρεσίες, όπως θα κάνει γνωστό ο Basil Davidson της SOE. Καίρου στις αρχές του 1943. Το βασικό ερώτημα ωστόσο, που παραμένει, είναι αν η πολιτική ηγεσία της MB είχε λάβει γνώση αυτών των αναφορών πριν το 1943. Τα υποκλαπέντα μηνύματα λαμβάνονταν από τα στρατιωτικά επιτελεία, καθώς ήταν σημαντικά για το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή του πολέμου, ενώ η SOE δεν ήξερε την ύπαρξη τους μέχρι τότε. Το αν ωστόσο είχε ενημερωθεί το Foreign Office, ή και ο πρωθυπουργός, από το στρατό πιο πριν, αποτελεί κρίσιμο και ανοιχτό ζήτημα.⁴

κατηγοριών που θα έπλητταν τη δημοφιλία τόσο της ίδιας, όσο και του Ηνωμένου Βασιλείου γενικότερα. βλ Greg Brew, *Britain and the Resistance in Occupied Yugoslavia: SOE, Tito and Mihailovic, 1941-1945*, Georgetown University, 2012

Οι συγκρούσεις και οι διαφωνίες των διαφόρων βρετανικών υπηρεσιών περιγράφονται αναλυτικά στο Elisabeth Barker, "Some Factors in British Decision-making over Yugoslavia 1941-4", στο Auty, Clogg (ed.), *British Policy Towards...*, σελ 22-48. Η Barker θα παραδεχτεί πως το 1942 ήταν εμφανής η κατεύθυνση που είχαν πάρει οι Chetniks (για το 1941 έχει έντονες επιφυλάξεις), αλλά υποστηρίζει πως για πάνω από ένα χρόνο οι διάφορες αυτές αντεγκλήσεις των υπηρεσιών, θα απέτρεπαν από το να γίνουν όλα αυτά γνωστά στα υψηλότερα κλιμάκια.

¹ Χαρακτηριστικά η σειρά εγγράφων στα FRUS που αναφέρεται στη Γιουγκοσλαβία για το 1942 θα έχει το τίτλο "Concern of the United States regarding disunity among Yugoslav resistance forces" βλ FRUS, 1942, Europe, vol. 3, documents 692-726

² Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 336

³ Αναλυτικά η επικοινωνία Βρετανίας-ΕΣΣΔ για το θέμα στο OPCIO, No. 108, 109, 139, 143

⁴ Το ζήτημα αναδείχθηκε σε συνέδριο του τμήματος Ιστορίας του School of Slavonic and East European Studies το 1973. Αν και στις ανακοινώσεις το θέμα δεν αναπτύσσεται, στη συζήτηση που ακολουθεί θα τεθεί από τον Basil Davidson, ο οποίος είχε διατελέσει υπεύθυνος της SOE στο Κάιρο για το τομέα της Γιουγκοσλαβίας από τα τέλη του 1942 μέχρι τα μέσα του 1943. Τα γερμανικά υποκλαπέντα μηνύματα ήταν παραπάνω από ξεκάθαρα, και όπως χαρακτηριστικά θα πει ο Davidson, πολλές φορές ήταν της μορφής "Partisans at X or Y are moving to Z. We are calling up Cetniks against them." βλ "Following Sweet-Escott", στο Auty, Clogg (ed.), *British Policy Towards...*, σελ 210-214

Τον Απρίλιο του 1943 και μετά τις εξελίξεις στις σχέσεις Βρετανίας-Mihailović, οι οποίες είχαν ψυχρανθεί μετά την ομιλία του δεύτερου στο Μαυροβούνιο, η SOE αποστέλλει μέλη της στο στρατηγείο των Παρτιζάνων. Αν και έχει υποστηριχτεί πως η απόφαση αυτή να δημιουργηθούν δεσμοί με τους Παρτιζάνους ήταν προϊόν μηχανορραφιών κομμουνιστικών κύκλων στην SOE, με τον James Klugmann της SOE Καΐρου να θεωρείται ο βασικός ενορχηστρωτής, οι στρατιωτικές συμμαχικές επιδιώξεις φαίνεται πως είναι αυτές που οδήγησαν το Λονδίνο σε αυτή την αλλαγή στάσης.¹ Ακόμα και οι αναφορές του Davidson στις αρχές του χρόνου, θεωρούνται πως ελάχιστα επηρέασαν την ηγεσία της MB, η οποία είχε ήδη αποφασίσει πως θα στρεφόταν προς τους αντάρτες του Tito.² Θα ακολουθήσει η αποστολή βρετανικού συνδέσμου στα μέσα Μαΐου. Η διαρκής κινητικότητα των ανταρτών εκείνη τη περίοδο, λόγω των εν εξελίξει επιχειρήσεων, δυσκολεύει την εύρεση του στρατηγείου τους, το οποίο δεν είχε συγκεκριμένη θέση. Εντούτοις, η σύνδεση με το Κάιρο (έδρα της SOE), επιτυγχάνεται.³

Εν μέσω των σκληρών συγκρούσεων Παρτιζάνων-κατακτητών κατά την Fifth Enemy Offensive, καταφθάνει στα τέλη Μαΐου στη Γιουγκοσλαβία ο William Deakin, στενός φίλος του Βρετανού πρωθυπουργού Winston Churchill, ώστε να αξιολογήσει τη κατάσταση. Ο Deakin υπογραμμίζει την οργανωτική αρτιότητα των Παρτιζάνων και παράλληλα τονίζει πως η δράση των αγωνιστών του AVNOJ, όχι μόνο έχει καθηλώσει αξιόλογες Γερμανικές δυνάμεις στη περιοχή, αλλά έχει καταφέρει να απελευθερώσει και ευρέα τμήματα.⁴ Ως αποτέλεσμα, στις 25 Ιουνίου 1943, θα λάβει χώρα η πρώτη αποστολή πολεμικού υλικού στους Παρτιζάνους, μέσω αέρος.⁵ Το γεγονός αυτό δε μπορεί να είναι ανεξάρτητο της επιχείρησης "Animals" (21 Ιουνίου - 14 Ιουλίου) που διεξαγόταν νοτιότερα στη Βαλκανική, στην Ελλάδα, με σκοπό τον αποπροσανατολισμό των δυνάμεων του Άξονα, εν μέσω της σχεδιασμένης συμμαχικής απόβασης στη Σικελία.⁶

¹ Ακόμα και η πιο πρόσφατη μελέτη για το ζήτημα, έχει ως βασικό της ερώτημα το πως και γιατί ο Churchill αποφάσισε τη στήριξη ενός κινήματος με κομμουνιστική κατεύθυνση, βλ. Christopher Catherwood, *Churchill and Tito*, Frontline Books, 2017

² Heather Williams, *Parachutes, Patriots and Partisans: The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945*, Hurst, 2003, σελ 246-247

³ Walter Roberts, *Tito, Mihailovic...*, σελ 115-117

⁴ Frederick Deakin, *The embattled mountain...*, σελ 82-87

⁵ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 149

⁶ Procopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944*, Cambridge University Press, 1984, σελ 143

Από το Κεμπέκ στη Τεχεράνη

Η συμμαχική εκστρατεία στην Ιταλία το καλοκαίρι του 1943 επηρέασε σημαντικά τον ρου του πολέμου. Η απόβαση στη Σικελία στις 10 Ιουλίου και η ολοκλήρωση της κατάληψης της στις 17 Αυγούστου, άνοιγε το δρόμο για επιχειρήσεις στην ιταλική ενδοχώρα. Ο Mussolini θα ανατρεπόταν στις 25 Ιουλίου και στις 3 Σεπτεμβρίου η νέα κυβέρνηση θα συνθηκολογούσε με τους Συμμάχους, δεχόμενη τον όρο της επιστροφής στη χώρα όσων εκ των στρατευμάτων βρίσκονταν στο εξωτερικό.

Το γεγονός αυτό δημιουργούσε μια ιδιόμορφη κατάσταση στα εδάφη που ήλεγχε η Ρώμη. Από τη μία το Γ' Ράιχ κινούνταν ταχύτατα να την αντικαταστήσει και να εξασφαλίσει πως ο οπλισμός και τα εφόδια των Ιταλών δε θα έπεφταν στους αντάρτες. Από την άλλη, οι Παρτιζάνοι είχαν τη δυνατότητα να κινηθούν κατά των μονάδων που υποχωρούσαν και να τις αφοπλίσουν, διευρύνοντας παράλληλα το πεδίο δράσης της, καθώς ο ένας εκ των δύο του Άξονα δε θα βρίσκονταν πια εκεί για να τους εμποδίσει.

Ταυτόχρονα η συνθηκολόγηση της Ρώμης και η απομάκρυνση των στρατευμάτων της θα δώσει την αίσθηση στη γιουγκοσλαβική κοινωνία πως η πλάστιγγα γέρνει υπέρ των Συμμάχων, και πως η τελική τους νίκη είναι θέμα χρόνου. Για αυτό το λόγο όλο και περισσότεροι θα κινητοποιούνταν και θα συμμετείχαν δυναμικά στον αντιστασιακό αγώνα, προσχωρώντας στις παρτιζάνικες μονάδες.¹

Το Συνέδριο του Κεμπέκ το καλοκαίρι του 1943 (17-26 Αυγούστου) αποτέλεσε σημείο καμπής για τα σχέδια των Βρετανών αναφορικά με τα Βαλκάνια. Ο Churchill ευελπιστούσε σε μία Συμμαχική επιχείρηση στη χερσόνησο του Αίμου, μετά και τη προώθηση των στρατευμάτων στην ιταλική χερσόνησο. Το γεγονός αυτό θα διευκόλυνε στην εξασφάλιση των αγγλικών συμφερόντων, αφού η δυναμική των συμμαχικών στρατευμάτων θα ελαχιστοποιούσε την όποια δράση των αντιστασιακών κινημάτων με πολιτική κατεύθυνση αντίθετη των επιδιώξεων της ΜΒ.² Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν τελεσφόρησε στις συνομιλίες με τις ΗΠΑ.¹ Στο

¹ Гибианский Л. Я., "Возникновение новой югославской государственности", στο *Югославия в XX веке...*, σελ. 450

² Ο Βρετανός πρωθυπουργός τη περίοδο πριν το Συνέδριο, συνομιλεί για το ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας με τον Στρατηγό της Ιταλικής Εκστρατείας (Alexander), και όχι με εκείνον της Μέσης Ανατολής (Wilson), στην δικαιοδοσία του οποίου ανήκει η χώρα, γεγονός που δηλώνει, σύμφωνα με μερίδα ιστορικών, το πόσο στενά

Συνέδριο, αφού τα επιτελεία των Συμμάχων ανέλυσαν την κατάσταση και τις στρατιωτικές προτεραιότητες στη περιοχή των Βαλκανίων,² αποφασίστηκε πως "*operations in the Balkan area will be limited to supply of Balkan guerrillas by air and sea transport, to minor Commando forces, and to the bombing of strategic objectives*".³ Η εξέλιξη αυτή κατέστησε αναγκαία για τους Βρετανούς τη σύνδεση των Παρτιζάνων με τον βασιλιά και τη κυβέρνηση εξορίας, ειδικά σε περίπτωση που επιβεβαιωνόταν η de facto κυριαρχία των πρώτων στη κατεχόμενη χώρα.⁴

Τον Σεπτέμβριο του 1943 φτάνει στο στρατηγείο του Tito ο ταξίαρχος Maclean, ως σύνδεσμος της Βρετανίας με τους Παρτιζάνους. Όταν στα τέλη Οκτωβρίου μετέβη στο Κάιρο, συνέταξε μια αναφορά για όσα συνέβαιναν στη Γιουγκοσλαβία. Εκεί ο ταξίαρχος επισημαίνει την περαιτέρω ενίσχυση των ανταρτών μετά και την παράδοση σε αυτούς ιταλικών δυνάμεων και των οπλισμών τους. Επιπλέον παρουσιάζονται ως μια οργάνωση έτοιμη και ανοιχτή να συνεργαστεί με όλες τις άλλες μικρότερες οργανώσεις ανεξαρτήτως εθνότητας και θρησκευματος. Εξαίρεση αποτελούν οι Chetniks, στους οποίους επιρρίπτουν κατηγορίες για συνεργασία με τους κατακτητές. Ο Maclean υποστηρίζει πως με το τέλος του πολέμου, μόνο μια απευθείας στρατιωτική επέμβαση θα μπορούσε να αποτρέψει τους Παρτιζάνους από τον να καταλάβουν την εξουσία, ενώ από την άλλη οι Chetniks, λόγω του καθαρά σερβικού προσανατολισμού τους δε θα αποτελούσαν βιώσιμη λύση για τη χώρα. Σε περίπτωση δυναμικής στήριξης του Mihailović σε βάρος του Tito, ο ταξίαρχος προέβλεπε διαμελισμό της Γιουγκοσλαβίας και την επιβίωση της μοναρχίας μόνο στο κομμάτι της Σερβίας, ενώ η υπόλοιπη θα ελεγχόταν από τους Παρτιζάνους και θα είχε κομμουνιστικό προσανατολισμό.⁵

συνδεδεμένα βλέπει τους συμμαχικούς σχεδιασμούς στην ιταλική χερσόνησο, με τη προοπτική μιας απόβασης στα Βαλκάνια βλ. Walter Roberts, *Tito, Mihailovic...*, σελ 130-131

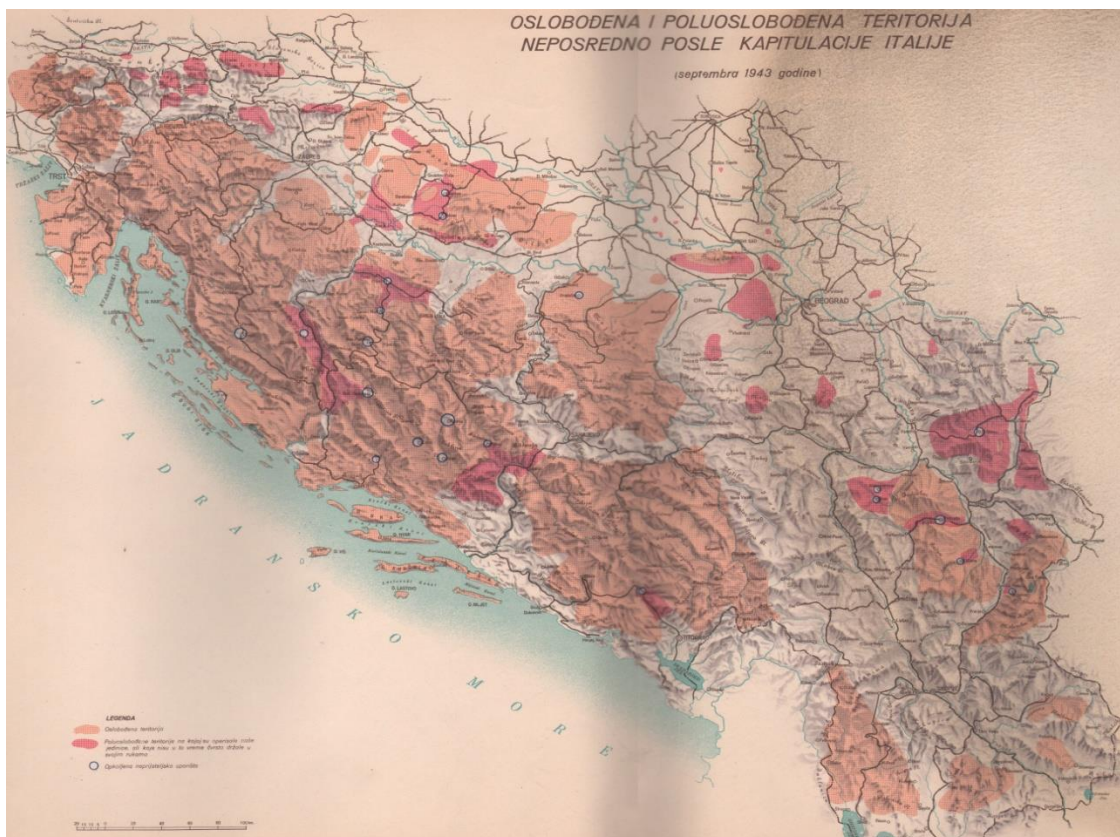
¹ στο ίδιο, σελ 133-135

² FRUS, 1943, Conferences at Washington and Quebec, document 455

³ FRUS, 1943, Conferences at Washington and Quebec, document 523

⁴ Το ζήτημα της συμμαχικής απόβασης στα Βαλκάνια αποτελεί πεδίο διαφωνίας μεταξύ των ιστορικών, τόσο όσον αφορά το επιθυμητό από τους Βρετανούς εύρος της αποστολής αυτής, όσο και τους σκοπούς της. Για μία ανάλυση διαφορετική από του Roberts, η οποία διαφωνεί πως οι Βρετανοί επιθυμούσαν μια τέτοια επιχείρηση βλ. Deakin, "The Myth of an Allied Landing in the Balkans during the Second World War", στο Auty, Clogg (ed.), *British Policy Towards...*, σελ 102-114

⁵ Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 337-338

Οι απελευθερωμένες περιοχές μετά την συνθηκολόγηση της Ιταλίας¹

Ο Maclean συνομιλεί προσωπικά τον Churchill στο Κάιρο, στο δρόμο του δεύτερου προς τη Διάσκεψη της Τεχεράνης. Αφού επανέλαβε όσα είχε γράψει στην αναφορά, τόνισε πως ακόμα και χωρίς της Βρετανική στήριξη οι Παρτιζάνοι θα παίξουν καθοριστικό ρόλο στη μεταπολεμική Γιουγκοσλαβία, και πως η κατεύθυνση τους θα είναι φιλοσοβιετική. Η απάντηση του Churchill ήταν *"Do you intend to make Yugoslavia your home after the war?"*, για να συνεχίσει, μετά την αρνητική απάντηση του Maclean, *"Neither do I. And, that being so, the less you and I worry about the form of Government they set up, the better. That is for them to decide. What interests us is, which of them is doing most harm to the Germans?"*.²

Κατά αυτόν τον τρόπο λήφθηκε η απόφαση στήριξης των Παρτιζάνων και αποστολής περισσότερων συνδέσμων στο στρατόπεδό τους. Τη διεκπεραίωση της όλης προσπάθειας

¹ Geografski institut JNA, *Istoriski atlas ...*, σελ 22

² Fitzroy MacLean, *Eastern Approaches*, Cape, 1949, σελ 401-403

ανέλαβε εκ νέου ο Maclean.¹ Από την άλλη η στάση προς τον Mihailonιέ σκλήρυνε, ενώ του ανατέθηκαν και κάποιες αποστολές, ως προαπαιτούμενο για τη συνέχιση της στήριξη του. Παρόλα αυτά η Βρετανική πλευρά ούτε καταδίκασε, αλλά ούτε απέσυρε εξ ολοκλήρου τη στήριξη της προς τους Chetniks, παρότι αδιαμφισβήτητα πλέον γνώριζε για τη μειοδοτική στάση τους.²

Σε συζήτηση στη Βουλή των Κοινοτήτων στις 8 Δεκεμβρίου 1943, η κυβέρνηση του Λονδίνου υπογράμμισε πως η Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση εξορίας (μέλος της οποίας ήταν ο ηγέτης των Chetniks) και ο Βασιλιάς Πέτρος έχαιραν της πλήρους αναγνώρισης από τους Συμμάχους ως νόμιμη εξουσία της χώρας, δήλωση συνοδευόμενη με μια αόριστη διαβεβαίωση πως μετά τον πόλεμο θα αποφασίσουν οι λαοί τη μορφή διακυβέρνησής τους, ενώ οι ερωτήσεις περί της προδοτικής στάσης του Mihailonιέ προσπεράστηκαν.³

Στη Διάσκεψη της Τεχεράνης (28/11-1/12/1943), οι Σύμμαχοι (Roosevelt, Stalin) ενημερώθηκαν από τον Churchill για τη κατάσταση στη Γιουγκοσλαβία. Αν και δε λήφθηκε πολιτική απόφαση για το μέλλον της χώρας, συμφωνήθηκε πως οι Παρτιζάνοι είναι εκείνος ο πόλος που προωθεί τη συμμαχική πολιτική του αντιφασιστικού αγώνα, και κατά συνέπεια αποφασίστηκε να στηριχθούν δυναμικά οι αντάρτες του Tito.⁴ Σε συνάρτηση με τη πορεία του πολέμου και της Επιχείρησης Overlord (Συμμαχική απόβαση στη Γαλλία) που προγραμματίστηκε για τον Μάιο του 1944, κρίθηκε απαραίτητο να αναληφθούν δράσεις που θα αποπροσανατολίσουν το Γ' Ράιχ. Σε αυτό το πλαίσιο οι Παρτιζάνοι αποτελούσαν απαραίτητο συνεργάτη για την επιτυχία του σχεδίου.⁵

¹ στο ίδιο, σελ 403-407

² Antony Eden, *The Reckoning*, Cassell, 1965, σελ 431

³ FRUS, 1943, Europe, vol. 2, document 887

⁴ Гибианский Л. Я., "Возникновение новой югославской государственности", στο *Югославия в XX веке...*, σελ 459

⁵ FRUS, 1943, The Conferences at Cairo and Tehran, document 424

Από τη Τεχεράνη στην αποπομπή του Mihailović

Παράλληλα, η κατάσταση στη κατεχόμενη χώρα έβαινε όλο και περισσότερο υπέρ των μαχητών του Tito. Η ιταλική συνθηκολόγηση και η υποχώρηση των αντίστοιχων στρατευμάτων, ταυτόχρονα με τον αφοπλισμό πολλών μονάδων, εδραίωσε τη κυριαρχία των ανταρτών. Στις 29 Νοεμβρίου 1943, στο Jajce της Βοσνίας, δημιουργείται το NKOJ (Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije/ Εθνική Επιτροπή για την Απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας), ένα όργανο των Παρτιζάνων και του AVNOJ με αρμοδιότητες εκτελεστικής εξουσίας, μια ουσιαστικά προσωρινή κυβέρνηση, με τον Tito να εκλέγεται πρόεδρος. Σε αυτή τη 2η διάσκεψη του AVNOJ θα τεθούν οι βάσεις της δημιουργίας της μεταπολεμικής ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας, χωρίζοντας την επικράτεια σε 6 ισότιμες Δημοκρατίες: τη Σερβία, το Μαυροβούνιο, τη Κροατία, τη Σλοβενία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και τη Μακεδονία.¹ Εκείνη τη δεδομένη στιγμή οι Παρτιζάνοι φαίνεται πως ήλεγχαν μια έκταση 130.000 τ.χλμ. (η συνολική έκταση της χώρας ήταν 256.000 τ.χλμ), με πάνω από 5εκατ. κατοίκους.²

Σε διάγγελμα προς τον Γιουγκοσλαβικό λαό, οι Παρτιζάνοι θα καταδίκάζαν τόσο τον Mihailović και την εξόριστη κυβέρνηση ως προδότες, όσο και τον βασιλιά Πέτρος ως υποστηρικτή τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, και με το βλέμμα στραμμένο στην επόμενη μέρα, η βρετανική διπλωματία δεν διέκοψε ακόμα τις επαφές της με τους Chetniks, χωρίς προηγουμένως να έχει έρθει σε συμφωνία με τον Tito για τη σύνδεση του με τους εξόριστους, το υπ' αριθμόν ένα ζήτημα και στόχο της πολιτικής του Λονδίνου. Ωστόσο όσο περνούσε ο καιρός η δυναμική των Παρτιζάνων στη Γιουγκοσλαβία επιβεβαιωνόταν με νέες αναφορές, πιέζοντας τους Βρετανούς.³

¹ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945*, τομ. 1, Vojnoistorijski institut JNA, 1957, σελ 635-638

² Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 157

³ Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 339-340

Οι απελευθερωμένες περιοχές όταν δημιουργείται το NKOJ (11/1943)¹

Από τη μία λοιπόν η MB ήταν διατεθειμένη να αποκηρύξει τον Mihailović, αν αυτό εξασφάλιζε την συνεννόηση του Tito με τη κυβέρνηση εξορίας (και άρα και μαζί της), αλλά από την άλλη ήθελε η συνεννόηση αυτή να προηγείται της διακοπής στήριξης των Chetniks (οι οποίοι επιβίωναν χάρη στο Λονδίνο), ούτως ώστε να μη βρεθεί προ εκπλήξεως και χωρίς συμμάχους στη κατεχόμενη χώρα, σε περίπτωση που οι αντάρτες αθετούσαν τη συμφωνία αυτή.²

Στη προσπάθεια αυτή, να υποχωρήσει δηλαδή ο Tito και να δεχτεί να συνδεθούν οι Παρτιζάνοι με την εξόριστη κυβέρνηση, το Ηνωμένο Βασίλειο καλεί και την ΕΣΣΔ να συμμετάσχει,³ με την οποία έρχεται σε επαφές για το συγκεκριμένο θέμα το Δεκέμβρη του 1943.

¹ Geografski institut JNA, *Istoriski atlas ...*, σελ 23

² Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 340-341, και Eden, *The Reckoning ...*, σελ 431-433

³ David Reynolds, Vladimir Pechatnov, *The Kremlin Letters*, Yale University Press, 2018, σελ 359

Η Μόσχα, στο πλαίσιο του κοινού αντιφασιστικού αγώνα που θα έθετε τα ζητήματα της επόμενης μέρας στην ώρα τους, θα συμφωνήσει με το Λονδίνο πως η συνεννόηση με τη κυβέρνηση εξορίας και το βασιλιά είναι απαραίτητη.¹² Την ίδια στιγμή όμως οι Σοβιετικοί, βλέποντας την αδυναμία των Βρετανών να διαχειριστούν την κατάσταση, προχωρούν στις 14-15 Δεκεμβρίου 1943 μέσω της ραδιοφωνικής μετάδοσης του καναλιού "Ελεύθερη Γιουγκοσλαβία" σε δυναμική ανακοίνωση στήριξης των Παρτιζάνων, στο πνεύμα των αποφάσεων της Τεχεράνης αφενός, καταδικάζοντας τους Chetniks και χαιρετίζοντας την δημιουργία του NKOJ αφετέρου.³

Ως εκ τούτου, στις αρχές του 1944 η στάση του Λονδίνου προς τον Mihailović επιδεινωνόταν μέρα με τη μέρα, καθώς γινόταν όλο και πιο ξεκάθαρο πως ως σύμμαχος δεν μπορούσε να αποδώσει τα προσδοκώμενα για τις βρετανικές επιδιώξεις, ενώ από την άλλη οι Παρτιζάνοι αποκτούσαν όλο και πιο ισχυρά ερείσματα. Η Γιουγκοσλαβική εξόριστη κυβέρνηση μάλιστα θεωρούσε θέμα χρόνου να ενταθεί η πίεση του Λονδίνου για την αποκήρυξη του μέλους της.⁴ Προς επίρρωση του κλίματος, και παρά τις βρετανικές εντολές, οι Chetniks δε θα εκπληρώσουν τις υποσχέσεις τους για διενέργειες σαμποτάζ τις πρώτες μέρες του 1944. Αν και ο στρατηγός Wilson επιθυμούσε μεταξύ 1ης και 15ης Ιανουαρίου συγκεκριμένα στρατιωτικά αποτελέσματα από την οργάνωση, η αναβλητικότητα του Mihailović, και ο φόβος του για μια πιθανή σύγκρουση με τους Παρτιζάνους που βρίσκονταν στην περιοχή, θα οδηγούσε στην ακύρωση της επιχείρησης.⁵

Υπό αυτές τις συνθήκες, ο ίδιος ο Churchill ανέλαβε απευθείας επικοινωνία με τον Tito, με σκοπό να κερδίσει όσα περισσότερα μπορούσε για τα βρετανικά συμφέροντα.⁶ Παρ' όλα αυτά, και παρά τις υποχωρήσεις και τις διαβεβαιώσεις του Βρετανού πρωθυπουργού, ο ηγέτης των Παρτιζάνων, στις επιστολές του στις 3 και 9 Φεβρουαρίου 1944, έμεινε αμετακίνητος, αναφέροντας πως μόνο η αναγνώριση από τους Συμμάχους της κυβέρνησης των Παρτιζάνων ως νόμιμης κυβέρνησης της Γιουγκοσλαβίας θα μπορούσε να οδηγήσει σε μία συνεννόηση με τον βασιλιά.⁷ Μάλιστα ο Churchill φτάνει να προτείνει, μάταια όμως, στις 25 Φεβρουαρίου, την

¹ FRUS, 1943, Europe, vol. 2, document 901 και Eden, *The Reckoning ...*, σελ 432-433

² Για την επιστολή της σοβιετικής κυβέρνησης προς τη Βρετανία βλ Winston S Churchill, *Closing the Ring*, Rosettabooks LLC, 2002, σελ 556

³ OPCIO, No. 260, και BΠCC, T. 1, σελ 378-379

⁴ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, document 1241

⁵ Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1, br. 64

⁶ Winston S Churchill, *Closing the Ring...*, σελ 567-575

⁷ στο ίδιο, σελ 570-571, 573-574

αναγνώριση της κυβέρνησης Τίτο, ούτως ώστε ο Γιουγκοσλάβος κομμουνιστής να δεχτεί την επιστροφή του βασιλιά Πέτρου.¹

Στις 29 Φεβρουαρίου, σε μία κίνηση καλής θέλησης, η μεγάλη Βρετανία αποσύρει τους στρατιωτικούς συνδέσμους της από το στρατόπεδο του Mihailović.² Σε αυτό το κλίμα καλείται στο Λονδίνο ο Πέτρος, για να συζητηθεί το ζήτημα των Chetniks. Ωστόσο ακόμα και τώρα, και παρά και την απογοήτευση του Λονδίνου για την αυστηρά σερβική κατεύθυνση της κυβέρνησης εξορίας, η οποία άφηνε τις υπόλοιπες εθνικότητες αποκλειστικά στην επιρροή των Παρτιζάνων, η οριστική αποπομπή του Mihailović αναβαλλόταν για αργότερα.³

Ήταν σαφές πως αναμενόταν μία ξεκάθαρη δέσμευση του Tito για συνεργασία με τους εξόριστους, ώστε να διακοπεί κάθε επαφή με τους Chetniks. Οι τελευταίοι χρησίμευαν ως ο βασικός μοχλός πίεσης προκειμένου να υποχωρήσουν οι Παρτιζάνοι, ένας μοχλός που δεν ήταν διατεθειμένο να απολέσει χωρίς αντάλλαγμα το Foreign Office. Αυτό το σκεπτικό της Βρετανίας θα γίνει σαφές και στο μήνυμα του Αμερικάνου πρέσβη στο Λονδίνο προς την Ουάσιγκτον στις 3 Μαρτίου 1944, όπου θα υπογραμμίσει πως : *"...With regard to the hiatus between Tito and the King, the British are not in a position to advise the latter to drop Mihailović and his Government until Tito has declared himself regarding the King... If King Peter should take the measures proposed by Tito he would have burnt all his bridges and Tito might still repudiate him. The British feel that Tito must make clear his position vis-à-vis King Peter before they can advise the latter to take any drastic measures..."*.⁴

Ταυτόχρονα και η ΕΣΣΔ άρχισε να ενεργοποιείται ακόμα περισσότερο σχετικά με το ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας, υπέρ των Παρτιζάνων. Στις αρχές του 1944 υπήρχαν αναφορές πως γινόταν προσπάθεια από τη Μόσχα, ώστε να οδηγηθεί σε παραίτηση η εξόριστη κυβέρνηση. Σε συζήτηση του Σοβιετικού με τον Αμερικάνο πρέσβη της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης, γίνεται φανερό η πλήρη στήριξη της ΕΣΣΔ προς τον Tito, ενώ παράλληλα καταδικάζεται απερίφραστα ο Mihailović ως συνεργάτης του εχθρού.⁵ Επίσης, στις 11 Μαρτίου 1944 θα δημοσιευόταν στη Πράβντα άρθρα του Γιουγκοσλάβου πρέσβη και του αντίστοιχου στρατιωτικού απεσταλμένου

¹ στο ίδιο, σελ 574-575

² FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1256

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1258

⁴ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1257

⁵ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1256

στη Μόσχα, οι οποίοι, αν και διορισμένοι από την εξόριστη κυβέρνηση, ανακοίνωναν πως πλέον θα υπηρετούσαν την κυβέρνηση του AVNOJ.¹

Στις 15 Μαρτίου 1944 ο Tito θα αποστείλει επιστολή προς τον Αμερικάνο πρόεδρο Roosevelt με αφορμή τη στρατιωτική συνεργασία των δύο πλευρών. Με αυτή την ευκαιρία ο κομμουνιστής ηγέτης θα τονίσει τα δεινά που πέρασε και περνά η Γιουγκοσλαβία, ενώ θα αναφερθεί και στα αιτήματα του λαού για *"true democracy, equal rights and social justice to all nations of Yugoslavia"*. Επιπλέον θα υπογραμμίσει τη προδοτική στάση του Mihailović, ζητώντας πολιτική και οικονομική βοήθεια για τη δημιουργία μιας *"new, truly democratic, federative Yugoslavia, in which all nations will have their national rights"*.²

Όσο οι διεθνείς επαφές των Παρτιζάνων εντεινόνταν, τόσο η θέση του βασιλιά, της εξόριστης κυβέρνησης και των βρετανικών συμφερόντων υποχωρούσαν. Αν και οι επαφές των ανταρτών, τουλάχιστον με τις ΗΠΑ, είχαν ως κύριο θέμα τις στρατιωτικές επιχειρήσεις,³ γινόταν φανερό πως ο Tito και οι κομμουνιστές ήταν κυρίαρχοι στη Γιουγκοσλαβία. Από την άλλη η στενή σύνδεση των εξόριστων και του Πέτρου με τον Mihailović, δημιουργούσε μια κατάσταση αναντιστοιχίας των αιτημάτων του μαχόμενου λαού έναντι των δοσιλογικών πρακτικών των Chetniks.

Δεδομένων των συνθηκών, ο Churchill φοβόταν μια δυναμική πολιτική αναγνώριση των Παρτιζάνων από τη Μόσχα, η οποία όμως φαινόταν κατά βάσει θετική στη σύνδεση ανταρτών και εξόριστων.⁴⁵ Μια πιθανή αποτυχία ωστόσο της βρετανικής πολιτικής θα μπορούσε να αλλάξει αυτή τη στάση της ΕΣΣΔ και να την οδηγήσει σε μεγαλύτερη πολιτική εμπλοκή. Ως εκ τούτου, ο Βρετανός πρωθυπουργός σε μήνυμα του προς τον υπουργό εξωτερικών του, Anthony Eden, την 1/4/1944 επισημαίνει πως ο βασιλιάς πρέπει να πειστεί ώστε να απομακρύνει την παρούσα κυβέρνηση και να αποκηρύξει τον Mihailović. Επιπλέον η επόμενη κυβέρνηση που θα

¹ OPCIO, No. 285-288

² FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1261

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1263

⁴ Graham Ross (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin*, Cambridge University Press, 1984, σελ 145 [FO 371/43143]

⁵ Ο Stalin βλέπει αυτή τη προσέγγιση με το Λονδίνο ως αναγκαία, ούτως ώστε να εξασφαλίσουν οι Παρτιζάνοι την αναγνώριση της Δύσης και ως πολιτική οντότητα. Stalin και Tito θα συμφωνούσαν ακριβώς στο τρόπο που πρέπει να προσεγγιστεί ο Šubašić λίγο αργότερα, ενώ ο ηγέτης της ΕΣΣΔ φαίνεται πως εμπιστεύεται απόλυτα τους χειρισμούς του Γιουγκοσλάβου στρατάρχη, βλ. Milovan Djilas, *Wartime*, Harcourt Brace Jovanovich, 1977, σελ 387-391

σχηματίζονταν θα έπρεπε, σύμφωνα με τον Churchill, να είναι περισσότερο αποδεκτή από τους Παρτιζάνους, αλλά και να γίνει και μία δήλωση από τον μονάρχη πως ο γιουγκοσλαβικός λαός θα αποφάσιζε για τη διακυβέρνηση του μετά την απελευθέρωση.¹ Μάλιστα οι πιέσεις προς τον βασιλιά είναι τόσο ασφυκτικές, που ο Πέτρος αποστέλλει μήνυμα στον πρόεδρο Roosevelt, στις 17 Απριλίου, εκφράζοντας τα παράπονά του για τη στάση του Λονδίνου, αρνούμενος να αποπέμψει τον Mihailonίc, και καλώντας τις ΗΠΑ να παρέμβουν υπέρ του.²

Τελικά οι εκκλήσεις του βασιλιά δεν απέδωσαν.³ Η επιμονή της Βρετανίας οδήγησε στην υποχώρηση του Πέτρου, ο οποίος τελικά στις 18 Μαΐου, απέλυσε την κυβέρνηση και τον Mihailonίc από υπουργό της.⁴ Για τη θέση του νέου πρωθυπουργού επελέγει (μετά και από πρόταση του Churchill όπως είδαμε) ο Ivan Šubašić, κεντρώος πολιτικός του δημοφιλούς μεσοπολεμικά Κροατικού Αγροτικού Κόμματος και κυβερνήτης της Μπανόβινας της Κροατίας, σε μια προσπάθεια να καταστεί δυνατή η προσέγγιση της εξόριστης πλευράς με τον Tito, ο οποίος γινόταν όλο και πιο ισχυρός στο εσωτερικό της χώρας.⁵

Ήδη από τις 17 Μαΐου ο Churchill θα τηλεγραφήσει στον ηγέτη των Παρτιζάνων, οπότε και θα τον ενημέρωνε για τις νέες εξελίξεις, τονίζοντας τη συμβολή της βρετανικής κυβέρνησης στις αλλαγές που λάμβαναν χώρα. Παράλληλα τον καλούσε να συμμαχήσει με τα σερβικά αγροτικά στοιχεία, ώστε να εξασφαλιστεί η ενότητα της χώρας, στόχος και της αμερικάνικης στρατηγικής,⁶ ενώ εξήρε τους αντάρτες για την αντιστασιακή τους δράση. Όσον αφορά τον Mihailonίc, ο Churchill πίστευε πως ο χρόνος κυλά προς όφελος των Παρτιζάνων, καθώς η επιρροή των Chetniks θα υποχωρεί όσο διαδίδονται τα νέα της αποπομπής του.⁷

¹ Winston S Churchill, *Closing the Ring...*, σελ 576-577

² FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1264

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1269

⁴ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1273 και OPCIO, No. 296

⁵ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1267

⁶ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1272

⁷ Winston S Churchill, *Closing the Ring...*, σελ 577-578

Η πρώτη Συμφωνία Tito-Šubašić και οι επαφές στη Νάπολη

Στις αρχές Ιουνίου ο Tito, βρισκόμενος στο Μπάρι της Ιταλίας όπου είχε διαφύγει λόγω επιχείρησης των Ναζί (η λεγόμενη Seventh Enemy Offensive, ή αλλιώς Operation Rösselsprung, με την συμμετοχή και πάλι των Chetniks),¹ αποφασίζει να συναντηθεί με τον Šubašić, χωρίς ωστόσο τη παρουσία του βασιλιά.² Ως μέρος της συνάντησης αποφασίζεται το νησί Vis στις Δαλματικές ακτές, όπου έχει μεταφερθεί το στρατηγείο των ανταρτών μετά τη γερμανική επίθεση,³ και το οποίο φρουρούνταν από ισχυρές βρετανικές δυνάμεις. Τα γεγονότα αυτά, η υποχώρηση δηλαδή των Παρτιζάνων μετά την επίθεση του Γ' Ράιχ, και η μεταφορά του επιτελείου τους μακριά από τα βοσνιακά εδάφη, όπου ήταν κυρίαρχοι, σε ένα χώρο υπό βρετανικό έλεγχο, έδιναν την ευκαιρία στο Λονδίνο να διαπραγματευτεί με καλύτερους όρους.⁴ Ωστόσο η όποια λύση έπρεπε να βρεθεί γρήγορα, καθώς ο Κόκκινος Στρατός προέλαυνε, και η επιρροή της ΕΣΣΔ στη Γιουγκοσλαβία, σε συνδυασμό με την ιδεολογική της συγγένεια με τους Παρτιζάνους, αναμενόταν να αυξηθεί.⁵

¹ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 158

² FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1279

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1277

⁴ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1278

⁵ Graham Ross (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin ...*, σελ 167 [CAB 81/45-46]

*Οι απελευθερωμένες περιοχές πριν την άφιξη του Τίτο στο Μπάρι (5/1944)*¹

Τελικά στις 16 Ιουνίου στο Vis θα υπογραφτεί συμφωνία μεταξύ Tito και Šubašić σχετικά με το μέλλον της χώρας.² Η συμφωνία θα περιλαμβάνει 5 άρθρα, σύμφωνα με τα οποία οι δύο πλευρές θα συνεργάζονταν ώστε να σχηματιστεί κοινή κυβέρνηση, θα παρέχονταν η πλήρη αναγνώριση του παρτιζάνικου στρατού ως του μόνου επίσημου στρατού της Γιουγκοσλαβίας, ενώ και θα καλούνταν όλες οι αντιστασιακές δυνάμεις να προσχωρήσουν σε αυτόν. Παράλληλα η εξόριστη κυβέρνηση θα αναγνώριζε το AVNOJ και το NKOJ ως τα προσωρινά όργανα διοίκησης της χώρας και θα καταδίκασε όλες τις δυνάμεις που συνεργάστηκαν με τον εχθρό. Ο Tito από την άλλη θα μετατόπιζε το ζήτημα του βασιλιά στο τέλος του πολέμου. Η συμφωνία αναλυτικά είχε ως εξής:³

¹ Geografski institut JNA, *Istoriski atlas ...*, σελ 26

² *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945*, том. 2, Vojnoistorijski institut JNA, 1958, σελ 330-331

³ Το παρών κείμενο αποτελεί μετάφραση της συμφωνίας, όπως παρουσιάζεται στα δημοσιευμένα γιουγκοσλαβικά αρχεία βλ Zbornik NOR, том. 2, knj. 13, σελ 287-291

Η Εθνική Επιτροπή για την Απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας και ο Πρόεδρος της βασιλικής γιουγκοσλαβικής Κυβέρνησης συμφώνησαν στα εξής:

1) Η βασιλική γιουγκοσλαβική κυβέρνηση θα πρέπει να αποτελείται από προοδευτικά δημοκρατικά στοιχεία που δεν έχουν συμμετάσχει στον αγώνα κατά του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος. Το κύριο καθήκον αυτής της κυβέρνησης θα ήταν να παρέχει βοήθεια στον Εθνικοαπελευθερωτικό στρατό, καθώς και σε όλους όσους οι οποίοι θα συνεχίσουν να μάχονται με την ίδια αποφασιστικότητα τους εχθρούς της πατρίδας μας, αλλά με τη προϋπόθεση όλοι να ενωθούν σε ένα λαϊκό μέτωπο. Επίσης καθήκον αυτής της κυβέρνησης είναι η μέριμνα για τη σίτιση του πληθυσμού της Γιουγκοσλαβίας και να την εναρμονίσει με το έργο των αντιπροσωπειών στην αλλοδαπή και την εργασία της στις διασυμμαχικές επιτροπές προστατεύοντας τα εθνικά μας δικαιώματα, τις ανάγκες του λαού, και τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα στη χώρα.

2) Η Εθνική Επιτροπή Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας και η βασιλική κυβέρνηση του κυρίου δρ Σούμπασιτς θα καθορίσουν τα όργανα που θα συντονίσουν τη συνεργασία στον αγώνα κατά του εχθρού, τις εργασίες για την ανασυγκρότηση της χώρας και τη διεξαγωγή της εξωτερικής πολιτικής και θα διευκολύνουν στη δημιουργία το συντομότερο δυνατόν μίας ενιαίας εκπροσώπησης του κράτους.

3) Η Εθνική Επιτροπή Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας θεωρεί ότι αυτή τη στιγμή δεν είναι απαραίτητο να τονισθεί και να ενταθεί το θέμα του βασιλιά και της μοναρχίας, διότι αυτό σήμερα δεν αποτελεί εμπόδιο για τη συνεργασία μεταξύ της Εθνικής Επιτροπής για την Απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας και της κυβέρνησης, του κυρίου δρ Σούμπασιτς, δεδομένου ότι είναι αποδεκτό και από τις δύο πλευρές ότι την τελική απόφαση για το πολίτευμα του κράτους θα λάβει ο λαός μετά την απελευθέρωση ολόκληρης της χώρας.

4) Η κυβέρνηση του κυρίου δρ Šubašić θα εκδώσει διακήρυξη στην οποία θα:

α) αναγνωρίσει την Εθνική Επιτροπή και τις δημοκρατικές κατακτήσεις που κερδήθηκαν από το λαό της Γιουγκοσλαβίας κατά τη διάρκεια του τριετούς αγώνα, με τις οποίες τέθηκαν τα θεμέλια για τη δημοκρατική, ομοσπονδιακή οργάνωση του κράτους μας και (σ.σ. θα αναγνωρίσει) την προσωρινή διοίκηση της χώρας που επετεύχθη μέσω της οργάνωσης του

Αντιφασιστικού Συμβουλίου Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας και της Εθνικής Επιτροπής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας ως εκτελεστικού του οργάνου.

- b) αναγνωρίσει πλήρως τις λαϊκές αγωνιστικές δυνάμεις που οργανώνονται στον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό υπό τη διοίκηση του Γιουγκοσλάβου στρατάρχη Josip Broz Tito και θα καταδικάσει όλους τους προδότες του λαού που συνεργάζονται δημόσια ή συγκεκαλυμμένα με τον εχθρό.*
- c) προβεί σε κλήση προς ολόκληρο το λαό, ώστε όλες οι ένοπλες δυνάμεις να ενωθούν με τον Εθνικό Απελευθερωτικό Στρατό σε ένα ενιαίο μέτωπο.*

5) Από την πλευρά του, ο Γιουγκοσλάβος στρατάρχης Josip Broz Tito ως εκπρόσωπος της Εθνικής Επιτροπής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας, θα δημοσιεύσει δήλωση σχετικά με τη συνεργασία με την κυβέρνηση του κυρίου δρ Σούμπασιτς και εκ νέου θα τονίσει ότι η Εθνική Επιτροπή για την Απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας κατά τη διάρκεια του πολέμου δε θα ανακινήσει το ζήτημα της τελικής κρατικής διάταξης.

Το περιεχόμενο αυτής της συμφωνίας θα δημοσιευθεί, όταν ο κύριος δρ Σούμπασιτς θα σχηματίσει κυβέρνηση.

Στην ελεύθερη περιοχή της Γιουγκοσλαβίας την 16^η Ιουλίου 1944

Ο Πρόεδρος της βασιλικής γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης:

δρ Ivan Šubašić

Για την Εθνική Επιτροπή Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας

Ο Πρόεδρος:

Στρατάρχης της Γιουγκοσλαβίας

Josip Broz Tito

Ο Šubašić, όπως αναμενόταν, έδρασε κάτω από τη καθοδήγηση των Βρετανών, όμως δεν κατάφερε να αποσοβήσει την υπογραφή μιας συμφωνίας με άμεσα οφέλη για τους αντάρτες,

αποσπώντας μόνο μακροπρόθεσμες διαβεβαιώσεις από μέρους τους. Η αμερικάνικη πλευρά μάλιστα, θα κάνει λόγο για συμφωνία Tito-Βρετανών στην ουσία, ενώ θα ασκήσει και κριτική στο Λονδίνο, καθώς τη θεωρούσε υπερβολικά ενδοτική προς τα αιτήματα των Παρτιζάνων, δίνοντας τους τη δυνατότητα να αποκτήσουν ακόμα ισχυρότερο ρόλο μεταπολεμικά.¹ Αμέσως μετά τη συμφωνία, και παρά τη καταδίκη των Chetniks από όλες τις πλευρές, δίνεται εντολή να μην παρέχεται οπλισμός στους Παρτιζάνους από τους Συμμάχους μέσω της Balkan Air Force, αν υπάρχουν ενδείξεις ότι αυτός ο εξοπλισμός θα χρησιμοποιηθεί κατά του Mihailović.²

Με την επιστροφή του στο Λονδίνο, ο Šubašić ξεκίνησε τις συνομιλίες για σχηματισμό κυβέρνησης, με τη συμμετοχή και εκπροσώπων των Παρτιζάνων. Κάτι τέτοιο επετεύχθη στις 6 Ιουλίου 1944, ενώ στο νέο σχήμα θα λάμβαναν μέρος 2 προτεινόμενοι από τον Tito. Δεν επρόκειτο όμως για κοινή κυβέρνηση των εξόριστων με το AVNOJ, κάτι το οποίο θα απαιτούσε εκ νέου διαπραγματεύσεις με τον Tito, αλλά ήταν περισσότερο μία κίνηση καλής θέλησης της κυβέρνησης Šubašić, με την καθοδήγηση της Βρετανίας, ούτως ώστε να πειστεί ο ηγέτης των Παρτιζάνων για τις ελκρινείς προθέσεις του Λονδίνου.

Ταυτόχρονα υπήρξε προσπάθεια, μέσω των Βρετανών, για νέα συνάντηση στη Καζέρτα της Ιταλίας, με αντικείμενο στρατιωτικά θέματα. Οι εσωτερικές αντιδράσεις στη Γιουγκοσλαβία ωστόσο, σχετικά με τη συμφωνία Tito-Šubašić, και οι υπόνοιες του στρατηγού Wilson για πιθανή παρουσία του βασιλιά, οδήγησαν τον ηγέτη των Παρτιζάνων να αρνηθεί την πρόσκληση.³ Η άρνηση αυτή ενέτεινε τη καχυποψία των Βρετανών, σχετικά με τη πρόθεση τήρησης ή μη της συμφωνίας από πλευράς των ανταρτών.⁴

Τελικά μόνο μετά από πρόσκληση του ίδιου του Churchill, ο Tito θα μεταβεί στη Νάπολη στις 12 Αυγούστου, περίοδο που θα επισκεπτόταν την περιοχή και ο Βρετανός πρωθυπουργός. Οι συζητήσεις των δύο διήρκησαν 3 μέρες, μέχρι και τις 14 του ίδιου μήνα. Πέρα από τη στενότερη συνεργασία των εξόριστων με τους Παρτιζάνους σε στρατιωτικά ζητήματα και τις διαβεβαιώσεις για ενότητα του γιουγκοσλαβικού κράτους, ενότητα που δοκιμάζονταν λόγω των συγκρούσεων Chetniks-Παρτιζάνων, πολιτικές αποφάσεις δε λήφθηκαν, παρά τις πιέσεις των Βρετανών για συμφωνία των ανταρτών με τον βασιλιά. Ο Tito δεν υποχώρησε στο θέμα αυτό,

¹ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1285

² FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1283

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1287

⁴ Antony Eden, *The Reckoning...*, σελ 463

αλλά ούτε ενέδωσε σε πρόταση του Churchill για δημόσια αποκήρυξη της πιθανότητας η Γιουγκοσλαβία να γίνει κομμουνιστική.¹

Ένα νέο θέμα που ανέκυψε ήταν το ζήτημα της Ίστριας. Η χερσόνησος, υπό ιταλική κατοχή προπολεμικά, πέρναγε σιγά-σιγά στον έλεγχο των Παρτιζάνων. Από την άλλη, η συνθηκολόγηση των Ιταλών και η προώθηση των Συμμαχικών στρατευμάτων στην Ιταλία, ανέδειξε την αναγκαιότητα για μία Συμμαχική διοίκηση στα εδάφη που απελευθερώνονταν. Έτσι το πρόβλημα που παρουσιαζόταν είχε να κάνει με το αν η Ίστρια θα παρέμενε στους Παρτιζάνους, όπως υποστήριζε ο Tito, ή αν θα περνούσε στη κοινή Συμμαχική διοίκηση, τηρώντας δηλαδή το συνοριακό προπολεμικό στάτους, μετατοπίζοντας τις όποιες αποφάσεις για την περιοχή στο Συνέδριο Ειρήνης. Τελικά δεν επήλθε συμφωνία και η συζήτηση αναβλήθηκε για αργότερα.² Με την ολοκλήρωση των συνομιλιών, ο Churchill ενημέρωσε τόσο τις ΗΠΑ, όσο και την ΕΣΣΔ, για όσα ειπώθηκαν.³

Στις 31 Αυγούστου ο Šubašić θα στείλει τηλεγράφημα στον Tito, ενημερώνοντάς τον πως η απελευθέρωση των Βαλκανίων πλησίαζε, γεγονός που καθιστούσε αναγκαία τη δημιουργία μιας κοινής γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης. Ωστόσο ο ηγέτης των Παρτιζάνων στις 7 Σεπτεμβρίου ήταν αναβλητικός και η απάντηση του δεν ικανοποίησε το Foreign Office, με το οποίο και εναρμονίζονταν ο Šubašić.⁴ Αυτή η κατάσταση θορύβησε και ενέτεινε τις υπάρχουσες βρετανικές ανησυχίες, για το αν ο Tito τελικά τηρήσει τα συμφωνημένα. Μέσα σε όλα αυτά, οι σχέσεις τις Μόσχας με τη κυβέρνηση Šubašić δεν ήταν οι ιδανικές, καθώς η ΕΣΣΔ δεν της είχε αποστείλει ακόμα πρέσβη.⁵

¹ Winston S Churchill, *Triumph and Tragedy*, Rosettabooks LLC, 2002, σελ 114-120

² στο ίδιο

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1294

⁴ Antony Eden, *The Reckoning...*, σελ 470-471

⁵ Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 346-347

Οι απελευθερωμένες περιοχές κατά την άφιξη του Κόκκινου Στρατού (9/1944)¹

Η Απελευθέρωση του Βελιγραδίου και η Διάσκεψη της Μόσχας

Η σοβιετική προέλαση όξυνε τους βρετανικούς προβληματισμούς, οι οποίοι κορυφώθηκαν όταν στις 21 Σεπτεμβρίου ο Γιουγκοσλάβος στρατάρχης έφυγε από το Vis, επιβιβαζόμενος σε σοβιετικό αεροπλάνο.² Τελικά ο Tito ήρθε σε συμφωνία με το Ανώτατο Σοβιετικό Στρατηγείο σχετικά με την είσοδο του Κόκκινου Στρατού στη Γιουγκοσλαβία κατά την απελευθέρωση της χώρας, αλλά και την άμεση αποχώρησή του μετά την ολοκλήρωση της αποστολής αυτής. Στις 20 Οκτωβρίου οι Παρτιζάνοι και οι Σοβιετικοί εισέρχονται στο Βελιγράδι.³

¹ Geografski institut JNA, *Istoriski atlas ...*, σελ 31

² Antony Eden, *The Reckoning...*, σελ 471

³ Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias...*, σελ 158

Η μη εύρεση μιας κοινής λύσης μεταξύ Tito-Šubašić και η είσοδος του στρατού της ΕΣΣΔ στη χώρα διαμόρφωνε μια κατάσταση, στην οποία οι Παρτιζάνοι θα μπορούσαν ενδεχομένως να εγκαθιδρύσουν δικιά τους κυβέρνηση στο Βελιγράδι, με τη στήριξη του Stalin. Ως αποτέλεσμα, μόνο μια συμφωνία του Λονδίνου με τη Μόσχα θα μπορούσε να διασφαλίσει ένα ελάχιστο των βρετανικών συμφερόντων στη Γιουγκοσλαβία, ή έστω τη μη αναγνώριση κυβέρνησης του AVNOJ μονομερώς από τους μπολσεβίκους, με αντάλλαγμα όμως ευνοϊκότερες διευθετήσεις για τους Σοβιετικούς σε άλλα σημεία, κρισιμότερα για την ασφάλεια της ΕΣΣΔ, η οποία τόσο είχε πληγεί κατά τη διάρκεια της ναζιστικής εισβολής.¹

Σε αυτό το πλαίσιο η Διάσκεψη της Μόσχας στις 9-19 Οκτωβρίου 1944, μεταξύ των Churchill και Stalin και των υπουργών εξωτερικών τους, Eden και Molotov αντίστοιχα, αποκτούσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για τη περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, πέρα από τα υπόλοιπα θέματα.²³

Ήδη από τη συνάντηση της πρώτης μέρας μεταξύ των ηγετών των δύο κρατών διαφάνηκε μια συμφωνία σχετικά με τη Γιουγκοσλαβία, καθώς όπως επισημαίνεται κατά τις συνομιλίες όταν έφτασαν στο εν λόγω θέμα, *"as regards Hungary and Yugoslavia each of the two Governments was equally interested, that Russia had a major interest in Romania and that Britain was in the same position with regard to Greece"*. Ωστόσο, καθώς επρόκειτο για την πρώτη συνάντηση πολλών που θα ακολουθήσουν, στο επίκεντρο της δεν ήταν ένα και μόνο

¹ Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 347

² Για τις επαφές σε κορυφαίο επίπεδο μεταξύ Η.Β.-ΗΠΑ-ΕΣΣΔ κατά τον Β'Π.Π. μέσα από συνδυαστική μελέτη και παρουσίαση αρχείων όλων των εμπλεκόμενων κρατών βλ Reynolds David, Pechatnov Vladimir, *The Kremlin Letters*, Yale University Press, 2018

³ Οι συνομιλίες και οι συμφωνίες της Μόσχας έχουν διαχρονικά αποτελέσει πεδίο έντονων ιστοριογραφικών αλλά, κυρίως, και πολιτικών αντιπαράθεσεων. Ιδιαίτερα το ζήτημα των "ποσοστών" προκαλεί ακόμα έντονη συζήτηση, χωρίς ωστόσο να εντάσσεται πάντα στο ιστορικό του πλαίσιο. Σημαντική συνεισφορά στο θέμα προσφέρει το κείμενο του Γιάννη Γιαννουλόπουλου, "Το πρώτο λάθος του Θεού;", όπου παρουσιάζονται πολλές πτυχές της συμφωνίας, από διαφορές στις καταγραφές των πρακτικών, μέχρι τη δημόσια συζήτηση και τη πολιτική χρήση των όσων ειπώθηκαν ή μη στη Μόσχα, βλ Γιάννης Γιαννουλόπουλος, "Το πρώτο λάθος του Θεού;", στο Στέφανος Παπαγεωργίου (επ.), *Αφιέρωμα στη μνήμη του Ν. Σβορώνου*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1992, σελ 364-385

Περισσότερα για τη βιβλιογραφική προσέγγιση του ζητήματος με έμφαση στην ελληνική περίπτωση βλ Procoris Papastratis, "The Anglo-Soviet Balkan agreement and Greece: A historiographical approach", *New trends in Modern Greek Historiography*, 1982, σελ 191-203

συγκεκριμένο πρόβλημα, ενώ η συζήτηση ξεκινώντας από το Πολωνικό ζήτημα, θα μεταφερθεί σε εκείνο των Στενών μέσω των Βαλκανίων, για να καταλήξει στη Γερμανία και την Ιαπωνία.¹

Την επομένη όμως, στις 10 Οκτωβρίου, στη συνάντηση μεταξύ Eden και Molotov, τα Βαλκάνια μονοπωλούν το ενδιαφέρον. Όσον αφορά τον Tito, η βρετανική πλευρά εξέφρασε τα παράπονά της, πως παρά τη στήριξη της προς τους Παρτιζάνους, ο ηγέτης τους φαίνεται πως δε τηρεί τα συμφωνημένα, υπογραμμίζοντας και τη μυστική μεταβίβαση του στο στρατηγείο της ΕΣΣΔ από το Vis το προηγούμενο μήνα. Σχετικά με την επιρροή στις χώρες της χερσονήσου του Αίμου, αν και ο Molotov ξεκίνησε από μια αφετηρία 75% προς 25% , σοβιετικής έναντι βρετανικής, στη Γιουγκοσλαβία, μέσα από τις διαπραγματεύσεις η κατάσταση έμελλε να αλλάξει. Οι στρατηγικές προτεραιότητες της Μόσχας στη Βουλγαρία και την Ουγγαρία, οδήγησαν τον σοβιετικό υπουργό εξωτερικών να είναι υποχωρητικός στο ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας, ενώ παράλληλα ο Eden αρνούταν κάθε πρόταση διαφορετική του 50-50 (ακόμα και κάποιες που εξασφάλιζαν καλύτερη θέση της Βρετανίας σε Βουλγαρία και Ουγγαρία), τονίζοντας συνεχώς τις δεσμεύσεις και την εμπλοκή του Λονδίνου στη χώρα αυτή όλο το προηγούμενο διάστημα. Τελικά οι υπουργοί κατέληξαν πως πρέπει να δράσουν από κοινού οι δύο Σύμμαχοι, και να απευθύνουν έκκληση προς τον Tito και τον Šubašić να προχωρήσουν στην ένωση των δύο κυβερνήσεων.²³

¹ Graham Ross (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin ...*, σελ 175-179 [PREM 3, 434/2] και "Record of Meeting at the Kremlin, Moscow, 9 October 1944, at 10 p.m.," October 09, 1944, History and Public Policy Program Digital Archive, Public Record Office, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/123186>

² Graham Ross (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin ...*, σελ 179-182 [PREM 3, 434/4] και "Record of Meeting at the Kremlin, Moscow on 10 October 1944, at 7 p.m.," October 10, 1944, History and Public Policy Program Digital Archive, Public Record Office <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/123187>

³ Το τι σήμαιναν οι αριθμοί αυτοί τη δεδομένη στιγμή είναι κάτι υπό συζήτηση. Άποψη του συγγραφέα είναι ότι πρώτα από όλα οι συνομιλίες αυτές είναι σημαντικός δείκτης ώστε να γίνουν αντιληπτές οι προτεραιότητες των εν λόγω κρατών, της ΕΣΣΔ και της ΜΒ. Ως εκ τούτου η μελέτη τους είναι κρίσιμη, πέρα από τη συζήτηση αν παράγουν ή όχι πολιτικά αποτελέσματα.

Ειδικότερα όσον αφορά τα ποσοστά, προσωπική θέση είναι ότι περισσότερο φανερώνουν τον συμφωνημένο βαθμό εμπλοκής των δύο Συμμάχων στις χώρες που απελευθερώνονταν (πάντα βάσει των προτεραιοτήτων του καθενός), και όχι ότι καθόριζαν με τρόπο απόλυτο τις εσωτερικές εξελίξεις των χωρών αυτών. Ότι δηλαδή ως συμφωνία παράγει αποτελέσματα στο βαθμό που η μία πλευρά (ΕΣΣΔ ή ΜΒ) επιδιώκει κάτι τέτοιο, σε συνδυασμό με το αν το άλλο σκέλος (ο όποιος λαός της βαλκανικής) το επιτρέπει. Σε τελική ανάλυση, το μόνο, αλλά όχι και ασήμαντο, που φαινομενικά διασφάλιζε, είναι η μη αντίδραση του έτερου Συμμάχου, στη περίπτωση που ο άλλος προσπαθούσε να επιβάλει καταστάσεις στις χώρες που είχε ευρύ "ποσοστό".

"Τα ποσοστά έχουν κυρίως συμβολική αξία και δεν θα πρέπει να υπερτιμούμε τη σημασία του" θα δήλωνε ο Churchill προς το Foreign Office στις 12 Οκτωβρίου 1944 (Γιάννης Γιαννουλόπουλος, "Το πρώτο λάθος...", στο Στέφανος Παπαγεωργίου (επ.), *Αφιέρωμα στη μνήμη...*, σελ 377). Περισσότερο κωδικοποιούσαν επομένως ένα εύθραυστο *modus vivendi* μεταξύ των Συμμάχων, εξαιτίας και του τεράστιου κενού εξουσίας που δημιουργούσε η ήττα του Ναζισμού, παρά "μοίραζαν τον κόσμο". (συνεχίζεται)

Μέσα από τις συζητήσεις μεταξύ των δύο κυβερνήσεων αναφορικά με τα Βαλκάνια, φαίνεται ξεκάθαρα η προτεραιότητα που θέτει η ΕΣΣΔ σχετικά με το καθεστώς των Στενών (πέραν της Πολωνίας που αναδεικνύεται ως το μείζον θέμα για τη γενικότερη στρατηγική της Μόσχας). Από αυτή την οπτική, το ζήτημα της Βουλγαρίας (με δεδομένη την εξασφάλιση της Ρουμανίας) φαίνεται πως υπερισχύει έναντι των άλλων βαλκανικών κρατών, καθώς ως χώρα της Μαύρης Θάλασσας, θα μπορούσε να ασκήσει πίεση για την αλλαγή της Συνθήκης του Montreux. Η υπάρχουσα συνθήκη, όπως υπογραμμίζουν οι Stalin και Molotov στη πρώτη κιόλας συνάντηση της 9^{ης} Οκτωβρίου, είναι υπερβολικά μονομερής, δίνοντας στη Τουρκία το δικαίωμα να κλείσει τα Στενά, στερώντας από την ΕΣΣΔ την έξοδο στις “θερμές θάλασσες”. Επίσης, πέρα από τη κρισιμότητα τους ως εμπορικός δρόμος, η ασφάλεια ήταν ένας επίσης βασικός παράγοντας. Τα Στενά άλλωστε αποτέλεσαν σημαντική δίοδο της συμμαχικής εκστρατείας κατά τον Ρωσικό Εμφύλιο, που ακολούθησε την Οκτωβριανή Επανάσταση.¹²³

Τον τελευταίο ισχυρισμό ξεκάθαρα καταρρίπτει η γιουγκοσλαβική περίπτωση. Το “50-50” που συμφωνήθηκε για τη Γιουγκοσλαβία, σήμαινε για τους Churchill και Stalin την τήρηση της Συμφωνίας Tito-Šubašić, για την ολοκλήρωση της οποίας κάλεσαν από κοινού μετά τις συζητήσεις αυτές. Όμως και οι δύο ηγέτες γνώριζαν πως σε καμία περίπτωση δεν ήταν “ισότιμη” η συμφωνία αυτή, αφού αδιαμφισβήτητα επικύρωνε πως οι Παρτιζάνοι είχαν τον πρώτο και κύριο λόγο. Όταν την 1 Νοεμβρίου 1944 θα υπογραφόταν η δεύτερη Συμφωνία Tito-Šubašić, και θα επιβεβαιωνόταν η απόλυτη κυριαρχία του Tito, με 9 έναντι 3 υπουργών να είναι υπέρ των Παρτιζάνων και τους αντάρτες να έχουν αναγνωριστεί ήδη ως ο επίσημος γιουγκοσλαβικός στρατός, το Λονδίνο, και προφανώς και η Μόσχα, θα αποδέχονταν αυτή την εξέλιξη ως φυσική απόρροια των πραγμάτων, και σε κάθε περίπτωση σε συμφωνία με όσα ειπώθηκαν στη Μόσχα. Το “50-50” επομένως τηρήθηκε στη λογική ότι ενεπλάκησαν στον ίδιο βαθμό, ενώ ένα υποτιθέμενο “μοίρασμα” της χώρας στα δύο, πόρρω θα απείχε από τη λύση που οι ίδιοι φάνηκαν να θεωρούν ως αντανάκλαση της συμφωνίας τους.

¹ Τα βρετανικά πρακτικά της συζήτησης βρίσκονται σε αντιστοιχία με τα σοβιετικά (παρά τις μικρές διαφοροποιήσεις κυρίως σε επίπεδο παραστατικότητας της γραφής), βλ. Олег Ржешевский, *Сталин и Черчилль. Встречи, Беседы, Дискуссии*, Российская академия наук-институт всеобщей истории, 2004, 429-435

² Το Foreign Office, ήδη από τις 29 Απριλίου 1944, σε έκθεση για τις πιθανές μεταπολεμικές προτεραιότητες της ΕΣΣΔ, τονίζει το ζήτημα των Στενών, ενώ σε κανένα σημείο δεν αναφέρεται η Γιουγκοσλαβία (ή και η Ελλάδα), βλ. Graham Ross (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin ...*, σελ. 154-155 [FO 381/43335]. Ο Stalin θα επανερχόταν συχνά στο ζήτημα αυτό των Στενών, τονίζοντας το ζωτικό χαρακτήρα της περιοχής για την βιωσιμότητα της χώρας, βλ. Νίκος Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, ΚΥΜ, 2019, σελ. 84-85 [RGASPI, 558/11/382, Φ. 28,36,41,42].

³ Η αμερικανική πλευρά θα αποδεχθεί ως ρεαλιστικές τις διευθετήσεις της Μόσχας, αλλά παρ’ όλα αυτά η ίδια δεν πιέζει ούτως ώστε να συμμετάσχει δυναμικά στις συζητήσεις αυτές. Αν και μέσω των δικών τους διαύλων θα μάθαιναν για τα όσα συμφωνήθηκαν, οι ΗΠΑ δε θα ζητούσαν ούτε επίσημη ενημέρωση από τους Συμμάχους τους, βλ. Γιάννης Γιαννουλόπουλος, “Το πρώτο λάθος...”, στο Στέφανος Παπαγεωργίου (επ.), *Αφιέρωμα στη μνήμη...*, σελ. 378-379

Η δεύτερη Συμφωνία Tito-Šubašić και η στάση του βασιλιά

Ανταποκρινόμενοι στις εκκλήσεις των υπουργών εξωτερικών Βρετανίας και ΕΣΣΔ, στις 23 Οκτωβρίου κιόλας, ο Šubašić θα φτάσει στη Γιουγκοσλαβία, και θα ξεκινήσουν οι συνομιλίες με τον Tito. Παρά τη σύγκληση των δύο, η όποια απόφαση θα έπρεπε να εγκριθεί από το AVNOJ, το συλλογικό όργανο των Παρτιζάνων, το οποίο και είχε πιο άτεγκτη στάση. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων με το AVNOJ μάλιστα, δεν επιτράπη η παρουσία των εκπροσώπων των Συμμάχων.¹

Τελικά τη 1η Νοεμβρίου 1944 υπεγράφη η συμφωνία.² Μεταξύ άλλων, αναγνώριζε μια σειρά ελευθεριών και δικαιωμάτων, καθώς και εκείνο του λαού της Γιουγκοσλαβίας να καθορίσει το μέλλον του, ενώ και η φύση του πολιτεύματος αναφορικά με τη βασιλεία θα καθορίζονταν από τη λαϊκή ετυμηγορία. Μέχρι τότε μάλιστα, ο βασιλιάς Πέτρος δε θα έπρεπε να επιστρέψει στη χώρα, ενώ θα ορίζονταν Συμβούλιο Αντιβασιλείας, αποδεκτό και από τις δύο πλευρές, το οποία θα ορκίζονταν στον βασιλιά, ενώ η νέα κυβέρνηση που θα δημιουργούνταν θα ορκίζονταν στο λαό.

Επιπλέον γινόταν φανερό πως στη νέα κυβέρνηση οι Παρτιζάνοι θα είχαν κυρίαρχο ρόλο, αφού από τις τάξεις τους θα ορίζονταν 12 υπουργοί, ενώ μόλις 6 θα προέρχονταν από την εξόριστη κυβέρνηση (εκ των οποίων οι 2 θα ήταν εκείνοι που είχαν γίνει μέλη της μετά από πρόταση του Tito, ως απόρροια της πρώτης συμφωνίας Tito-Šubašić, ενώ ένας ακόμα στο μεσοδιάστημα που ακολούθησε τάχθηκε υπέρ των Παρτιζάνων). Το μόνο που έμενε για να τεθεί σε ισχύ η συμφωνία ήταν η υπογραφή του βασιλιά. Παρ' όλο που ήταν αδιαμφισβήτητο πως με αυτόν τον τρόπο επιβεβαιωνόταν η κυριαρχία του Tito στη Γιουγκοσλαβία, ο Βρετανός απεσταλμένος Maclean, θεωρούσε πως ήταν η καλύτερη δυνατή λύση που θα μπορούσε να επιτευχθεί.³

Αρχικά η Μεγάλη Βρετανία άσκησε έντονη κριτική στον Maclean. Σύμφωνα με κύκλους του Foreign Office, ο Tito υποχώρησε μόνο στα απολύτως αναγκαία που θα του εξασφάλιζαν μια νομότυπη συνέχεια για το κράτος της Γιουγκοσλαβίας, και άρα την επακόλουθη αναγνώριση. Η

¹ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1312

² FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Pre-conference documents, Document 174

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1312

είδηση πως από τους 6 υπουργούς που θα προέρχονταν από την εξόριστη κυβέρνηση, οι 3 θα ήταν φιλικά προσκείμενοι των Παρτιζάνων, δεν άφηνε αμφιβολίες για την παντοδυναμία του Tito την επόμενη μέρα.¹ Βέβαια, δεδομένων των ήδη διαμορφωμένων συνθηκών, ο Eden αναγνώριζε πως η παρούσα συμφωνία ήταν *‘as good as we dared hope’*.²

Μετά τη συμφωνία, ο Šubašić ξαφνικά, και χωρίς να ενημερώσει τη Δύση, επισκέπτεται τον Stalin στη Μόσχα, στις 20 Νοεμβρίου.³ Σκοπός του ήταν να διερευνήσει σε ποιό βαθμό η ΕΣΣΔ θα εγγυόταν μια δημοκρατική πορεία για τη χώρα. Εκεί ο Σοβιετικός ηγέτης δήλωσε στο Γιουγκοσλάβο πρωθυπουργό ότι στόχος του είναι να εξασφαλιστεί πως ο λαός της χώρας θα αποφασίσει για το μέλλον του, αντιτιθέμενος σε όποιο *“γιουγκοσλαβικό πείραμα κομμουνισμού ή μπολσεβικισμού”*. Τελικά ο Šubašić επιστρέφοντας είναι πεπεισμένος να υποστηρίξει τη συμφωνία με τον Tito μπροστά στον Πέτρο και τους Βρετανούς, ως μοναδική λύση αυτή τη στιγμή, πιστεύοντας πως μία επιστροφή του βασιλιά στη χώρα αυτή τη στιγμή θα πυροδοτούσε αναταραχές.⁴ Παράλληλα δήλωνε πως αισθανόταν σε ένα βαθμό προδομένος από το Λονδίνο και την Ουάσιγκτον, οι οποίοι θεωρούσε πως δεν τον στήριζαν όσο όφειλαν έναντι του Tito, και από κοινού φέρουν ευθύνη για τη κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στη Γιουγκοσλαβία.⁵

Ωστόσο ο Churchill, συνομιλώντας με τον Maclean, φέρεται αποφασισμένος πως πρέπει να πείσει τον βασιλιά Πέτρο να δεχθεί τη συμφωνία το συντομότερο δυνατό, και να αναγνωρισθεί η νέα κυβέρνηση άμεσα από το Λονδίνο, με την αποστολή και Βρετανού πρέσβη στο Βελιγράδι.⁶ Αν και το ταξίδι του Šubašić στην ΕΣΣΔ τον βρίσκει κατηγορηματικά αντίθετο, κατανοεί πως οι συσχετισμοί στη κατεχόμενη χώρα δεν άφηναν πολλά περιθώρια για καλύτερη συμφωνία με τους Παρτιζάνους, οι οποίοι είχαν τον *de facto* έλεγχο της Γιουγκοσλαβίας.⁷

Στις 17 Νοεμβρίου στο Λονδίνο, ο Churchill υποδέχτηκε τον βασιλιά Πέτρο, ενημερώνοντάς τον για την συμφωνία Tito-Šubašić της 1ης Νοεμβρίου. Ο Βρετανός πρωθυπουργός σχολίασε πως θα μπορούσε να ήταν χειρότερη και πως τουλάχιστον αναγνωρίζεται η βασιλεία, για να απαντήσει ο Πέτρος πως αυτό συμβαίνει για να λάβουν την αναγνώριση οι Παρτιζάνοι και πως η

¹ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1313

² Antony Eden, *The Reckoning...*, σελ 506

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1316

⁴ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1323

⁵ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1321

⁶ FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Pre-conference documents, Document 173

⁷ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1318

υπογραφή της συμφωνίας από μέρους του ισοδυναμεί με παραίτηση. Ταυτόχρονα κατηγόρησε τον Šubašić για την υποχωρητικότητα του, καθώς και για την επίσκεψή του στη Μόσχα χωρίς να ενημερώσει τον ίδιο, κάνοντας νύξη ακόμα και σε πιθανή απομάκρυνσή του. Ο Churchill υπογράμμισε στο μονάρχη πως ο Τίτο έχει τη πραγματική εξουσία στη χώρα, και πως υπό αυτές τις νέες συνθήκες πρέπει να σκέφτονται. Παράλληλα αντιτάθηκε σε πιθανή έξωση του Šubašić, καθισχύζοντας τον βασιλιά πως σε συμφωνία με τον Stalin δε πάρθηκε καμία απόφαση στη Μόσχα, στη συνάντηση του Σοβιετικού ηγέτη με τον πρωθυπουργό του. Τελικά συμφωνήθηκε πως το θέμα θα ξανασυζητηθεί μόλις επιστρέψει ο Šubašić.¹

Στις 7 Δεκεμβρίου, επιστρέφοντας στο Βελιγράδι από τη Μόσχα ο Šubašić, θα υπογράψει με τον Τίτο μια συμπληρωματική συμφωνία, σχετικά με τα επόμενα βήματα και τη διεξαγωγή των εκλογών. Οι δύο άντρες θα συμφωνήσουν πως οι γενικές εκλογές πρέπει να λάβουν χώρα εντός 3 μηνών μετά την συνολική απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας, και στις οποίες θα μπορούν να συμμετάσχουν όλα τα πρόσωπα και οι συνδυασμοί, εκτός όσων συνεργάστηκαν με τους κατακτητές. Μέχρι τότε η νομοθετική εξουσία θα ασκείται από το Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης των Παρτιζάνων. Στα συμφωνημένα εντάσσονται και διευκρινήσεις σχετικά με τη λειτουργία του Συμβούλιο Αντιβασιλείας, τη προτεραιότητα της οργάνωσης της δικαστικής εξουσίας αλλά και η ανάγκη για δημιουργία κοινής κυβέρνησης που θα διαχειριστεί τη κατάσταση μέχρι τις εκλογές. Τέλος υπογραμμίζεται το καθήκον της κυβέρνησης αυτής να διασφαλίσει τα κεκτημένα του αγώνα της εθνικής απελευθέρωσης, αλλά και να προωθήσει διεθνώς τη χώρα στα Ηνωμένα Έθνη.²

Την επομένη κιόλας ο Τίτο θα ζητήσει την πολυπόθητη αναγνώριση από τη Βρετανία, για να λάβει αυστηρή απάντηση από τον Maclean πως κάτι τέτοιο θα εξεταστεί όταν σχηματιστεί η κυβέρνηση. Παράλληλα προειδοποίησε τον Γιουγκοσλάβο ηγέτη σχετικά με το πνεύμα δημοκρατίας στη λήψη αποφάσεων, αναφερόμενος ίσως στο κλίμα μέσα στο οποίο έγιναν οι συμφωνίες με τον Šubašić στο Βελιγράδι.³ Σε πιο επιθετικό τόνο η απάντηση του Churchill στις

¹ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1316

² FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Pre-conference documents, Document 174

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1320

9 Δεκεμβρίου, όταν μέμφθηκε επίσης τη δημοκρατικότητα των διαδικασιών, εκφράζοντας την ελπίδα του να είναι ελεύθερες τόσο οι εκλογές, όσο και το δημοψήφισμα, όταν αυτά γίνουν.¹

Την ίδια περίοδο στη Γιουγκοσλαβία, η στρατιωτική κυριαρχία των Παρτιζάνων και η απελευθέρωση της χώρας με τη συμβολή και του Κόκκινου Στρατού, οδηγεί σε διάλυση τους Chetniks. Στις 15 Νοεμβρίου μάλιστα, συζητείται μεταξύ των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας μία πιθανή μεταφορά του Mihailonίć εκτός Γιουγκοσλαβίας. Αν και δε θα πρέπει να τιμηθεί ως ήρωας, η έντονη πολιτική στήριξη του κατά το 1941-42 και η δράση του όπως προβλήθηκε εκείνη τη περίοδο, συντελούν στο ότι θα πρέπει να διασωθεί από τη νέα κατάσταση που έχει εν πολλοίς διαμορφωθεί.² Ωστόσο, οι ΗΠΑ, αν και αρχικά ήταν θετικές να δεχθούν τον αρχηγό των Chetniks στο έδαφός τους, αναγνώριζαν πως μία τέτοια κίνηση θα δήλωνε τη στήριξη τους στον Mihailonίć, και πολύ πιθανόν να δημιουργούσε προβλήματα στις σχέσεις τους με τον Tito. Έτσι προτάθηκε να ληφθεί η όποια απόφαση για μεταφορά του Mihailonίć, μόνο αν ήταν ξεκάθαρο πως κινδυνεύει η ζωή του.³⁴

Στις 10 Δεκεμβρίου 1944, επιστρέφει ο Šubašić στο Λονδίνο, και στις 11 συναντάται με τον βασιλιά Πέτρο. Ο μονάρχης φαίνεται πως συμφωνεί με όλες τις πτυχές των συμφωνιών του πρωθυπουργού του με τον Tito, αντιτίθεται πάντως στη πρόταση για σύσταση Συμβουλίου Αντιβασιλείας και στον αποκλεισμό του εκτός Γιουγκοσλαβίας. Η ακαμψία του Πέτρου στο ζήτημα αυτό, οδηγεί τον Šubašić να εναποθέσει τις ελπίδες του στις πιέσεις της Βρετανίας, λέγοντας χαρακτηριστικά *"everything depends upon Churchill"*.⁵ Ωστόσο η συνάντηση με τον Βρετανό πρωθυπουργό αναβαλλόταν διαρκώς από την πλευρά του μονάρχη.⁶

Παράλληλα με τον Šubašić συνομιλεί και το Foreign Office, ήδη από τις πρώτες μέρες της άφιξης του στη Βρετανία. Αν και γίνεται ξεκάθαρο πως ο στρατός των ανταρτών θα μετατραπεί σε εθνικό στρατό, πως ο θεσμός της βασιλείας ίσως ανατραπεί είτε κοινοβουλευτικά είτε με δημοψήφισμα, και πως εν τέλει όποια δέσμευση του Tito μπορεί να αθετηθεί,⁷ η κυριαρχία των Παρτιζάνων στη Γιουγκοσλαβία κατευθύνει τους Churchill και Eden να είναι θετικοί προς τα

¹ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1322

² FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1315

³ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1317

⁴ Για αυτές τις τελευταίες επαφές Chetniks-Συμμάχων βλ. Jozo Tomasevich, *The Chetniks ...*, σελ. 430-432

⁵ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1325

⁶ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1331

⁷ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1331

συμφωνημένα μεταξύ Tito-Šubašić, καθώς όπως υπογραμμίζεται είναι *"the best possible under the circumstances"*.¹

Τελικά στις 21 Δεκεμβρίου ο Πέτρος θα συναντηθεί με τον Churchill και τον Eden. Ο μονάρχης θα εγείρει θέμα συνταγματικότητας όσον αφορά το Συμβούλιο Αντιβασιλείας και την απόφαση Tito-Šubašić να οριστούν από τις κυβερνήσεις τους τα μέλη του, αφού για τον διορισμό τέτοιου συμβουλίου, σύμφωνα με το Γιουγκοσλάβικο Σύνταγμα, αρμόδιος είναι μόνο ο βασιλιάς. Στις αιτιάσεις αυτές, ο Churchill απάντησε, με απόλυτο ρεαλισμό, πως ο Tito *"has done many unconstitutional things and will probably do more, but since he had the power, what could be done about it?"*. Όταν στη συνέχεια ο Πέτρος είπε πως γενικά είναι έτοιμος να υπογράψει τη συμφωνία και πως μόνο το συγκριμένο σημείο τον βρίσκει αντίθετο, ο Βρετανός πρωθυπουργός θα υποστηρίξει πως *"you can't accept one part of the agreement and reject another. You should accept it entirely and wholeheartedly. There is no time to change it"*.² Εν τέλει δεν υποχώρησε καμία πλευρά, με τον βασιλιά να θέλει να εξασφαλίσει μια πιο δυνατή προσωπική του επιρροή στη Γιουγκοσλαβία, και τους Churchill και Eden να προσπαθούν να κερδίσουν για τα βρετανικά συμφέροντα όσο το δυνατόν καλύτερους όρους δεδομένων των συνθηκών.³

Παρά τις προτροπές των Churchill και Eden στις αρχές του 1945,⁴ ο νεαρός μονάρχης δε θα μετέβαλε τη στάση του, ενώ θα προσπαθούσε μάταια να αποσπάσει τη στήριξη των ΗΠΑ, ώστε οι Βρετανοί να αλλάξουν άποψη.⁵ Στις 11 Ιανουαρίου ο Πέτρος θα δημοσιεύσει ένα κείμενο στο οποίο αν και γενικά δήλωνε θετικός προς τη Συμφωνία Tito-Šubašić, θα διατύπωνε τις ενστάσεις του. Αυτές αφορούσαν τη σύσταση του Συμβουλίου Αντιβασιλείας, αλλά και το άρθρο που θα παρείχε στη νέα κυβέρνηση (όπου οι Παρτιζάνοι θα είχαν τον πρώτο λόγο) τη νομοθετική εξουσία της χώρας μέχρι την εκλογή της νέας βουλής.⁶ Το Foreign Office θα σχολίαζε την επομένη πως *"King Peter has ruined his chances of returning to Yugoslavia by taking this step"*,

¹ FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1332

² FRUS, 1944, Europe, vol. 4, Document 1335

³ Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 348

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 931

⁵ Walter Roberts, *Tito, Mihailovic...*, σελ 299

⁶ FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Pre-conference documents, Document 176

ενώ υπήρχε και ο φόβος ο Tito να αναλάβει μονομερείς πρωτοβουλίες με αφορμή τη στάση του Πέτρου.¹

Οι απελευθερωμένες περιοχές τον Ιανουάριο του 1945²

Η Διάσκεψη της Γιάλτας και η αναγνώριση της κυβέρνησης Tito

Η Βρετανία, γνωρίζοντας πως οι Παρτιζάνοι διέθεταν την εκ των πραγμάτων εξουσία στη Γιουγκοσλαβία, έρχεται σε επαφή με τον Tito και τους Σοβιετικούς, δηλώνοντας πως δεν εγκρίνει τις πρωτοβουλίες του βασιλιά, οι οποίες και έγιναν κόντρα στις παροτρύνσεις της.

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 932

² Geografski institut JNA, *Istoriski atlas ...*, σελ 35

Ταυτόχρονα οι πιέσεις προς τον μονάρχη έγιναν εντονότερες, φτάνοντας μέχρι και στην αποστολή τελεσίγραφου, ώστε να υπογράψει τη Συμφωνία Tito-Šubašić.¹

Παρ' όλα αυτά, στις 22 Ιανουαρίου, ο Πέτρος θα προχωρήσει περαιτέρω, απολύοντας τη κυβέρνηση Šubašić.² Η αντίδραση του Λονδίνου θα είναι άμεση. Σε μήνυμα προς την Ουάσιγκτον και τη Μόσχα, υπογραμμίζεται πως όποια κυβέρνηση και να σχηματίσει ο βασιλιάς, η Βρετανία δεν είναι πρόθυμη να την αναγνωρίσει, στηρίζοντας τον Šubašić και την συμφωνία του με τον Tito, προς την υλοποίηση της οποίας και κατευθύνεται. Ταυτόχρονα καλεί τις κυβερνήσεις των Συμμάχων να δράσουν και αυτές προς την επίτευξη αυτού του στόχου, και να μπει σε εφαρμογή η συμφωνία το συντομότερο δυνατό, καθώς η ανησυχία μήπως ο Tito δράσει μονομερώς μεγεθυνόταν.³

Παρ' όλο που μετά από πιέσεις των Άγγλων ο βασιλιάς υποχώρησε, έγινε φανερό πως το Λονδίνο αδυνατούσε να χειριστεί τη κατάσταση, ώστε να μουν σε εφαρμογή τα συμφωνηθέντα. Οι κινήσεις αυτές του Πέτρου, έκαναν τον Stalin πιο ενεργό, ο οποίος επιθυμούσε η Συμφωνία Tito-Šubašić να μπει άμεσα σε εφαρμογή, υπό την αιγίδα δε και των Συμμάχων, χωρίς ωστόσο να θέλει να την τροποποιήσει.⁴⁵

Στη συμμαχική Διάσκεψη της Γιάλτας (4-11 Φεβρουαρίου 1945), αν και τις πρώτες μέρες το θέμα της Γιουγκοσλαβίας δε συζητήθηκε, στις 8 Φεβρουαρίου ο ηγέτης της ΕΣΣΔ θα το έθετε ενώπιον των Roosevelt και Churchill. Ο Βρετανός πρωθυπουργός θα προσπαθούσε να τον καθησυχάσει, λέγοντας πως η εφαρμογή της Συμφωνίας είχε δρομολογηθεί, πως ο Šubašić ήταν ήδη σε επαφές με την πλευρά του Tito, και ότι ο Πέτρος σε περίπτωση που φέρει πάλι αιτιάσεις θα παρακαμφθεί⁶ (σε άλλη καταγραφή "*If the King makes trouble we must take care of it*")⁷. Τελικά, στο κοινό ανακοινωθέν των Τριών στις 11 Φεβρουαρίου, θα συμπεριληφθεί απόφαση

¹ Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 349

² *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945*, τομ. 2, Vojnoistorijski institut JNA, 1958, σελ 531-532

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 942

⁴ Παρότι η διαδικασία επικύρωσης της Συμφωνίας Tito-Šubašić (αλλά και η κατάσταση στην Ελλάδα) έπαιρνε τέτοια τροπή που επέτρεπε ίσως στον Stalin να πιέσει για μια ευνοϊκότερη για τη Μόσχα ρύθμιση σε αυτές τις χώρες, κάτι τέτοιο δε συνέβη. Όπως σημειώνει ο Eden, οι βασικές συγκεκριμένες προτεραιότητες της ΕΣΣΔ τη δεδομένη στιγμή, και έχοντας το βλέμμα στραμμένο στις συναντήσεις της Γιάλτας, ήταν α) η αναγνώριση της Κυβέρνησης του Lublin στη Πολωνία και β) η τροποποίηση της Συμφωνίας του Montreux, βλ Antony Eden, *The Reckoning...*, σελ 507-508

⁵ Walter Roberts, *Tito, Mihailovic...*, σελ 303 και FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 946

⁶ FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Document 394

⁷ FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Document 396

για τη Γιουγκοσλαβία, όπου θα τεθεί ξεκάθαρα πως η Συμφωνία Tito-Šubašić πρέπει να υλοποιηθεί :

VII

YUGOSLAVIA

We have agreed to recommend to Marshal Tito and Dr. Subasic that the Agreement² between them should be put into effect immediately, and that a new Government should be formed on the basis of that Agreement.

We also recommend that as soon as the new Government has been formed, it should declare that:³

- (i) The Anti-fascist Assembly of National Liberation (Avnoj) should be extended to include members of the last Yugoslav Parliament (Skupschina) who have not compromised themselves by collaboration with the enemy, thus forming a body to be known as a temporary Parliament; and
- (ii) legislative acts passed by the Anti-Fascist Assembly of National Liberation (AUNOJ) will be subject to subsequent ratification by a Constituent Assembly.⁴

There was also a general review of other Balkan question[s].

1

Αμέσως μετά τη Γιάλτα, στις 15 Φεβρουαρίου, ο Šubašić αναχώρησε για το Βελιγράδι. Οι διαπραγματεύσεις για τη νέα ενιαία κυβέρνηση και το Συμβούλιο Αντιβασιλείας ξεκίνησαν αμέσως, και τελεσφόρησαν στις αρχές Μαρτίου. Στις 5 Μαρτίου ορκίστηκε το Συμβούλιο, με τον Tito απόντα από τη τελετή,² και στις 6 η κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον Γιουγκοσλάβο κομμουνιστή, υπουργό εξωτερικών τον Šubašić, και τους Παρτιζάνους να επιβεβαιώνουν και νομιμοπολικά τη κυριαρχία τους.³ Στις 14 Μαρτίου θα άνοιγε η Βρετανική Πρεσβεία στο Βελιγράδι, για να ακολουθήσουν η Σοβιετική και η Αμερικάνικη, στις 21 και 31 Μαρτίου αντίστοιχα,⁴ παρέχοντας αναγνώριση στη νέα κυβέρνηση. Πλέον το γιουγκοσλαβικό κράτος, υπό τον Στρατάρχη Tito, θα πορευόταν στον υπό διαμόρφωση, ακόμη, μεταπολεμικό κόσμο, ως ανεξάρτητη πολιτική οντότητα.

¹ FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Document 500

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 963

³ Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy...*, σελ 349

⁴ Walter Roberts, *Tito, Mihailovic...*, σελ 298

Μέρος Γ' (1945)

Η Γιουγκοσλαβία στο κατώφλι του μεταπολεμικού κόσμου

Οι επιτυχείς διπλωματικοί ελιγμοί του Tito, σε συνδυασμό με τη δυναμική των Παρτιζάνων στη Γιουγκοσλαβία, είχαν αποφέρει ένα αποτέλεσμα δυσμενές για τις βρετανικές στοχεύσεις όπως είχαν διαμορφωθεί από το 1943 και μετά (όταν και πλέον θεωρήθηκε δεδομένο πως οι Παρτιζάνοι θα είχαν λόγο στη μεταπολεμική κατάσταση, μέσω των αναφορών του Deakin και κυρίως του Maclean). Αν και έμελε να προκηρυχτούν εκλογές και να λυθεί το πολιτειακό ζήτημα της χώρας, με την αναγνώριση της νέας κυβέρνησης και το άνοιγμα των συμμαχικών πρεσβειών αποτυπωνόταν έμπρακτα το επίτευγμα των ανταρτών, με τους εκπροσώπους της εξόριστης κυβέρνησης να αποτελούν ένα τυπικό και μόνο συμπλήρωμα.

Ο Churchill στις 10 και 11 Μαρτίου 1945 θα ανέφερε στον Eden ότι σκεφτόταν σοβαρά την απεμπλοκή από τα γιουγκοσλαβικά ζητήματα από εδώ και στο εξής, καθώς θεωρούσε τη χώρα αυτή "χαμένη υπόθεση". Τουναντίον πίστευε ότι το Λονδίνο θα έπρεπε να επικεντρωθεί στην Ιταλία, η οποία θα μπορούσε να παίζει επίσης κυρίαρχο ρόλο στην Αδριατική, στον αντίποδα των επιδιώξεων που θα προέτασσε ο Tito.¹ Σε αυτή την ανάλυση θα διαφωνούσε ο Eden. Απαντώντας στις 18 Μαρτίου, αν και αναγνώριζε τη δεινή θέση της Αγγλίας στο συγκεκριμένο θέμα, εκτιμούσε ότι μια άνευ όρων υποχώρηση δε θα ωφελούσε καθόλου τη MB, ενώ θα άφηνε *"the whole business to Tito and Moscow"*. Αντιθέτως, αν επιτυγχανόταν ο στόχος να γίνει η Γιουγκοσλαβία όσο το δυνατό περισσότερο μία ουδέτερη περιοχή (*"a neutral area"*), αυτό θα εξασφάλιζε *"an important protection to our position in Greece and to a lesser extent in Italy as well"*.²³

Στις 19 Μαρτίου η ΕΣΣΔ θα τερμάτιζε τη Τουρκοσοβιετική συμφωνία μη επίθεσης, δημιουργώντας επιπλέον πίεση για την αλλαγή του καθεστώτος των Στενών. Κάτι τέτοιο βέβαια

¹ Antony Eden, *The Reckoning...*, σελ 523

² στο ίδιο, σελ 523-524

³ Περισσότερα για τις επεξεργασίες του Λονδίνου σχετικά με τη Γιουγκοσλαβία και την εν εξελίξει κρίση στην Ελλάδα βλ Irene Lagani, "Les communistes des Balkans et la guerre civile grecque, Mars 1946–Aout 1949", *Communisme*, 9, 1986

είχε συμφωνηθεί μεταξύ των Συμμάχων ήδη από τη Γιάлта, αλλά η συζήτηση έπαιρνε συνεχώς αναβολή.¹ Πλέον η Μόσχα με αυτή τη κίνηση επιτάχυνε τις διαδικασίες, ενώ θα τονιζόταν και πως καθ'όλη τη διάρκεια του πολέμου, η Τουρκία, σύμφωνα και με την Συνθήκη του Montreux, επέτρεπε τη διέλευση των γερμανικών πλοίων, δυσχεραίνοντας τις προσπάθειες της Μόσχας στον αντιφασιστικό αγώνα.² Η ακύρωση του συμφώνου καθιστούσε αναγκαία για τη Δύση, και κυρίως για το Λονδίνο, την επίλυση του θέματος από κοινού, υπό τον φόβο μην προκύψει νωρίτερα μία Τουρκοσοβιετική διευθέτηση, η οποία θα ικανοποιούσε πλήρως τον Stalin και θα έπληττε τον χαρακτήρα βρετανικού μονοπωλίου που διέθετε η περιοχή προπολεμικά.³

Σε αυτό το πλαίσιο η Γιουγκοσλαβία δεν έπαιζε καθοριστικό ρόλο για το μέλλον της Ανατολικής Μεσογείου, το πεδίο άμεσου ενδιαφέροντος για τη Βρετανική Αυτοκρατορία, η οποία παρά την νίκη στον Β΄ ΠΠ αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα στο εσωτερικό της.⁴ Η Ελλάδα, η Ιταλία και η Τουρκία παρά η Γιουγκοσλαβία και τα υπόλοιπα Βαλκάνια βρίσκονταν περισσότερο στο επίκεντρο για το Λονδίνο, στην προσπάθεια του να επαναφέρει και να σταθεροποιήσει τη θέση του σε μία κρίσιμη για το ίδιο περιοχή.⁵ Η κυριαρχία του Tito καθιστούσε ακόμα πιο αδύνατη όποια πιθανή σκέψη για επιδίωξη του "κάτι παραπάνω" από το Βελιγράδι, ενώ ακόμα και η "ουδετεροποίηση" που έθετε ως στόχο ο Eden, αν και πιο εφικτός, παρέμενε κάτι αρκετά φιλόδοξο.

Στις 5 Απριλίου ο Tito μαζί με τον Šubašić, ως υπουργός εξωτερικών, θα φτάσουν στη Μόσχα. Η Δύση δεν είχε περισσότερες πληροφορίες για το σκοπό αυτής της επίσκεψης,⁶ μολονότι ο Šubašić είχε ενημερώσει για το επικείμενο ταξίδι τον Αμερικανό πρέσβη Patterson.⁷ Τελικά στις 11 του ίδιου μήνα θα υπογραφεί στη Μόσχα μεταξύ των δύο κυβερνήσεων

¹ FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Document 465, 471

² BICC, T. 3, σελ 146

³ Ο ρόλος της Τουρκίας αλλά και της Ελλάδας ως χώρες-κλειδιά για την "ανάσχεση" της Σοβιετικής επιρροής θα επιβεβαιωνόταν με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο το 1947 με τη διακήρυξη του Δόγματος Τρούμαν, βλ FRUS, 1947, The Near East and Africa, volume 5, United States economic and military aid to Greece and Turkey: the Truman Doctrine, documents 1-391

⁴ Anne Deighton, "Britain and the Cold War, 1945–1955", στο Melvyn Leffler, Odd Arne Westad (ed.), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. 1, Cambridge University Press, 2010, σελ 117

⁵ στο ίδιο, σελ 114

⁶ Ο προβληματισμός ήταν έντονος. Ο Αμερικανός πρέσβης στη Μόσχα Harriman θα συντάξει στις 8 Απριλίου μια αναφορά σχετικά με τα πιθανά αντικείμενα συζήτησης μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και ΕΣΣΔ. Εκεί θα σημειώνει πως τα θέματα εξωτερικής πολιτικής λογικά θα κυριαρχούσαν στις συνομιλίες, ενώ επιμερίζοντας τις θεματικές αυτές, θα διέκρινε τα ζητήματα α) της Καρίνθιας στην Αυστρία, β) της Ίστριας, γ) της Ελλάδας και δ) της Βαλκανικής Ομοσπονδίας. Αυτά ήταν και έμελλαν να είναι τα βασικά σημεία τριβής του Βελιγραδίου με τη Δύση τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 970

⁷ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 969

συμφωνία φιλίας, αμοιβαίας βοήθειας και μεταπολεμικής συνεργασίας, στα πρότυπα αντίστοιχης Τσεχοσλοβιετικής.¹ Από τη πλευρά της η ΕΣΣΔ μάλιστα ενημέρωνε την θορυβημένη Δύση για τους σκοπούς και τη πορεία των συζητήσεων τις μέρες που προηγήθηκαν της υπογραφής, με σκοπό να την καθησυχάσει.² Αν και ο Stalin δεν επιδίωκε τη "σοβιετοποίηση" της Γιουγκοσλαβίας, όπως και καμιάς άλλης χώρας της Ανατολικής Ευρώπης, η ανησυχία σε Λονδίνο και Ουάσιγκτον ήταν έντονη, ενώ όλο και περισσότερο θα επιβεβαιωνόταν η αίσθηση πως η χώρα αποτελεί "χαμένη υπόθεση" τη δεδομένη στιγμή.³

Επιπλέον το θέμα που ξεκάθαρα κυριαρχεί στους προβληματισμούς των Συμμάχων, τους πρώτους μήνες του 1945, είναι το Πολωνικό. Επί μακρόν μετά τη Γιάлта (αλλά και πριν), η επόμενη μέρα στη Πολωνία είναι το φλέγον ζήτημα τόσο για το Λονδίνο όσο και για τη Μόσχα, καθώς οι σοβιετικοί προελαύνουν, έχοντας ως μείζον στόχο την αναγνώριση της κυβέρνησης του Λιούμπλιν. Η στρατηγική θέση της Πολωνίας, καθώς και το γεγονός ότι υπήρξε το πρώτο "θύμα" του Γ' Ράιχ, με όποιο συμβολικό και επικοινωνιακό όφελος θα μπορούσε να έχει εκείνος που θα εξασφάλιζε τη κυβέρνηση της αρεσκείας του εκεί, περιθωριοποιούσε σε μεγάλο βαθμό τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά ανοιχτά θέματα (με εξαίρεση εκείνο της Γερμανίας προφανώς).⁴

Ως εκ τούτου, η Γιουγκοσλαβία, σε συνδυασμό και με την εκ των πραγμάτων κυριαρχία των Παρτιζάνων, δεν βρισκόταν στο προσκήνιο. Σε μήνυμα του ο Churchill προς τον Eden στις 4 Μαΐου 1945 θα περιέγραφε πως βλέπει τη μεταπολεμική Ευρώπη μετά τη προέλαση του Κόκκινου Στρατού και την ήττα του Γ' Ράιχ. Σε αυτή την εκτίμηση, η Γιουγκοσλαβία βρισκόταν ξεκάθαρα στο πλευρό της ΕΣΣΔ, ενώ ο Tito από κοινού με τον Stalin αναγνωρίζονταν ως οι κυρίαρχοι στην Ανατολική Ευρώπη. Χαρακτηριστικά θα δήλωνε :

"What would in fact be the Russian frontier would run from the North Cape in Norway, along the Finnish-Swedish frontier, across the Baltic to a point just east of Lübeck, along the at present agreed line of occupation and along the frontier between Bavaria to Czechoslovakia to the frontiers of Austria, which is nominally to be in quadruple occupation, and half-way across

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 975

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 972

³ Norman Naimark, "The Sovietization of Eastern Europe, 1944-1953", στο Melvyn Leffler, Odd Arne Westad (ed.), *The Cambridge History ...*, σελ 175-176

⁴ Χαρακτηριστικό είναι πως στα απομνημονεύματά του ο Churchill, στην ενότητα *The Iron Curtain* που αφορά το 1945, το Πολωνικό καταλαμβάνει τη συντριπτική μερίδα του λέοντος, βλ Winston S Churchill, *Triumph and Tragedy...*, σελ 390-800

that country to the Isonzo river, behind which Tito and Russia will claim everything to the east. Thus the territories under Russian control would include the Baltic provinces, all of Germany to the occupational line, all Czechoslovakia, a large part of Austria, the whole of Yugoslavia, Hungary, Rumania, Bulgaria, until Greece in her present tottering condition is reached. It would include all the great capitals of Middle Europe, including Berlin, Vienna, Budapest, Belgrade, Bucharest, and Sofia. The position of Turkey and Constantinople will certainly come immediately into discussion."

Σε αυτή τη κατάσταση το Ηνωμένο Βασίλειο μαζί με την Αμερική θα μπορούσαν να απαντήσουν, σύμφωνα με τον Βρετανό πρωθυπουργό, καταρχήν μη προβαίνοντας σε υποχώρηση των στρατευμάτων τους μετά τη τελική νίκη, προτού διευθετηθούν τα ανοιχτά ζητήματα (*"the Allies ought not to retreat from their present positions to the occupational line until we are satisfied about Poland, and also about the temporary character of the Russian occupation of Germany, and the conditions to be established in the Russianised or Russian-controlled countries in the Danube valley, particularly Austria and Czechoslovakia, and the Balkans"*). Ταυτόχρονα, θα μπορούσαν να προσφέρουν κάποια ανταλλάγματα (*"We have several powerful bargaining counters on our side"*) σε άλλα σημεία, όπως τη Μαύρη Θάλασσα και τη Βαλτική (*"we may be able to please them about the exits from the Black Sea and the Baltic as part of a general settlement"*).¹

Παρότι η Ευρώπη του 1945 απείχε πολύ από το ψυχροπολεμικό κλίμα που κυριάρχησε από το 1947 και μετά, η Βρετανία φαίνεται πως εμμένει σε μία πιο δυναμική, ή και επιθετική, στάση έναντι της ΕΣΣΔ.² Μάλιστα παρά την ήττα του Γ' Ράιχ, εν μέσω συζητήσεων για τις ζώνες κατοχής στη Γερμανία, και ενώ η κρίση του ζητήματος της Τεργέστης βρισκόταν στα υψηλότερα σημεία έντασης της, ο Churchill θα πρότεινε στον Truman να θέτει τα αμερικανικά στρατεύματα της Ευρώπης σε πολεμική ετοιμότητα.³ Η "Operation Unthinkable", όπως είχε ονομαστεί, ήταν ένα σχέδιο των βρετανικών επιτελείων που επεξεργαζόταν μια κοινή επίθεση των δυτικών στρατευμάτων κατά των σοβιετικών θέσεων στην Κεντρική Ευρώπη, με ημερομηνία εκκίνησης την 1η Ιουλίου 1945. Αν και τελικά η επιχείρηση ακυρώθηκε, είναι

¹ Winston S Churchill, *Triumph and Tragedy...*, σελ 594-595

² Anne Deighton, "Britain and the Cold War, 1945-1955", στο Melvyn Leffler, Odd Arne Westad (ed.), *The Cambridge History ...*, σελ 118-120

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1080

ενδεικτικό της στάσης που προέκρινε η MB έναντι της ΕΣΣΔ, αλλά και του τρόπου με τον οποίον επιθυμούσε να επαναφέρει την κυρίαρχη θέση της στην Ευρώπη και όχι μόνο.¹

Από την άλλη στην Ουάσιγκτον δεν είχε διαμορφωθεί ξεκάθαρα ποια είναι η πολιτική που έπρεπε να ακολουθηθεί αναφορικά με την ΕΣΣΔ. Βασική προτεραιότητα των ΗΠΑ ήταν να εξασφαλιστούν ανοιχτές αγορές για τα αμερικανικά κεφάλαια και να δημιουργηθεί μια σταθερής και ειρηνική διεθνή κοινότητα. Αν και ο Β' ΠΠ και τα πολεμικά έξοδα είχαν δώσει ώθηση να ξεπεραστεί η κρίση του 1929, τα ανοιχτά και ασφαλή σύνορα θα επέτρεπαν να συνεχιστεί η ανοδική πορεία της οικονομίας. Ο μεσοπολεμικός απομονωτισμός επομένως όφειλε να δώσει τη θέση του σε μία ενεργότερη πρακτική, η οποία τουλάχιστον τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (μέχρι το 1947) θα βασιζόνταν στη λογική πως οι ΗΠΑ, ως αδιαμφισβήτητο το ισχυρότερο κράτος, το "μόνο" που ζητούσαν ήταν οι υπόλοιπες κυβερνήσεις να συμφωνούν σε αυτές τις επιταγές.² Στα ζητήματα που θα ανέκυπταν ωστόσο θεωρούνταν δεδομένο, τουλάχιστον από τον Truman, πως οι ΗΠΑ θα κατάφερναν στο 85% των περιπτώσεων την όποια λύση επιδίωκαν,³ η οποία λύση όμως θα βασιζόνταν στις δύο βασικές αρχές : ειρήνη και ελεύθερες αγορές. Η οικονομική και στρατιωτική παντοδυναμία, μετά και την κατασκευή της ατομικής βόμβας, αναμένονταν πως θα εξασφάλιζαν την "υπακοή" των υπολοίπων.⁴

Μέσα σε αυτό το ρευστό και υπό διαμόρφωση πλαίσιο, ο Tito φαίνεται πως καταλαβαίνει όχι μόνο τη δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται πλέον η Βρετανία και την υποχώρηση του ηγετικού της ρόλου, αλλά και την ανάδειξη των ΗΠΑ σε μεγάλη δύναμη με παγκόσμιες πλέον βλέψεις. Αναγνωρίζοντας πως διαθέτουν σχεδόν απεριόριστους πόρους, μη έχοντας πληγεί από τον πόλεμο, καταβάλλεται προσπάθεια από το Βελιγράδι να εξασφαλίσει αμερικάνικα κεφάλαια, αναγκαία για την επιβίωση του γιουγκοσλαβικού λαού, καθώς η χώρα

¹ David Reynolds, *From World War to Cold War: Churchill, Roosevelt, and the International History of the 1940s*, Oxford University Press, 2006, σελ 250-253

² Melvyn Leffler, "The emergence of an American grand strategy, 1945–1952", στο Melvyn Leffler, Odd Arne Westad, *The Cambridge History ...*, σελ 67-69

³ Harry S. Truman, *1945 : Year of Decisions*, Signet, 1965, σελ 87

⁴ Ήδη από τα τέλη του 1945 αρχίζει να κυριαρχεί η άποψη για πιο δυναμική εμπλοκή και επιβολή λύσεων. Η πολιτική της ανασχεσης όπως θα αποτυπωνόταν στο Δόγμα Truman και στο Σχέδιο Marshall δύο χρόνια αργότερα μορφοποιείται σταδιακά στα αμερικανικά επιτελεία, βλ. Melvyn Leffler, "The emergence...", στο Melvyn Leffler, Odd Arne Westad (ed.), *The Cambridge History ...*, σελ 70-77

Ωστόσο είναι σημαντικό να τονιστεί ότι στη παρούσα μελέτη, η οποία και φτάνει μέχρι το 1945, στα υψηλά κλιμάκια των ΗΠΑ, πέρα από επιμέρους απόψεις, κυριαρχεί ακόμα η ήπια προσέγγιση. Οι διαφωνίες του Αμερικανού πρέσβη στο Βελιγράδι Patterson με το State Department το δεύτερο εξάμηνο του 1945 θα είναι ενδεικτικές αυτής της κατάστασης, με τον πρώτο να ζητά πιο "σκληρή" στάση προς τον Tito, και το δεύτερο να είναι πιο συναινετικό, έχοντας υπόψη του και άλλα μέσα πίεσης.

είχε γνωρίσει βαρύτατες καταστροφές. Σε συζητήσεις με τους Αμερικανούς αξιωματούχους στις 5 Φεβρουαρίου 1945, γίνεται αντιληπτό ότι ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης θεωρεί πως "Russian-United States relations are the key to peace, far more than Russian-Anglo relations or any other", ενώ για τις προθέσεις του σχετικά με τις σχέσεις με την ΕΣΣΔ και τις ΗΠΑ, οι Αμερικανοί θα σημειώσουν πως :

"...it was not the Marshal's wish to depend upon Russia exclusively, as Russia needed help herself and had nothing material to give. In "the longer future" only could material assistance be given to Yugoslavia by Russia. Yugoslav policy therefore, should be based equally on friendship with America, although friendship with Russia should be retained for sentimental racial reasons."¹

Το αίτημα για οικονομική βοήθεια από τις ΗΠΑ, με σκοπό την ανοικοδόμηση της χώρας, θα τεθεί ξεκάθαρα στις αρχές του Απριλίου του 1945, όταν ο Tito θα συναντηθεί με τον νεοδιορισμένο πρέσβη της Αμερικής στη Γιουγκοσλαβία, Patterson.² Αν και η κρίση της Ίστριας θα ανέβαλε τις συζητήσεις επί τούτου, από το καλοκαίρι θα επανερχόταν στο προσκήνιο, παίζοντας ιδιαίτερο ρόλο στις σχέσεις Βελιγραδίου-Δύσης στη πορεία προς τις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές στη χώρα.³

Η κρίση της Ίστριας

Καθώς στις αρχές του 1945 τα γερμανικά στρατεύματα υποχωρούσαν και από τις τελευταίες περιοχές που ήλεγχαν, η χερσόνησος της Ίστριας και το καθεστώς της μεταπολεμικά ξαναερχόταν στο προσκήνιο. Μπορεί οι συζητήσεις το καλοκαίρι του 1944 στο Μπάρι μεταξύ Churchill και Tito, όπως είδαμε, να μην είχαν οδηγήσει σε κάποια συμφωνία, τώρα όμως το θέμα δεν μπορούσε να πάρει αναβολή.

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 966

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 969

³ Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι ο Stalin δεν αντιτιθέταν στην υπογραφή δανειακών συμβάσεων των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, όπου υπήρχαν κυβερνήσεις Κομμουνιστών, με τις ΗΠΑ, με τη προϋπόθεση βέβαια να μην επιτραπεί η ελεύθερη εισαγωγή εμπορευμάτων, βλ. Gomulka's Memorandum of a Conversation with Stalin," November 14, 1945, History and Public Policy Program Digital Archive, Gomulka papers, in possession of Gomulka Family, translated by Anna Elliot-Zielinska. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117153>

Σε συνομιλία που είχε ο Šubašić με Αμερικανούς αξιωματούχους στις 15 Φεβρουαρίου 1945 στη Καζέρτα της Ιταλίας, πριν αναχωρήσει για Βελιγράδι, θα δηλώσει ότι πιστεύει πως θα βρεθεί λύση τόσο για το ζήτημα της Venezia Giulia, όσο και για τα άλλα ανοιχτά θέματα, αφού ο Tito θα είναι πλέον πιο διαλλακτικός, έχοντας εξασφαλίσει το πρώτο λόγο στη κυρίως χώρα. Αν και θεωρούσε δεδομένο ότι το μεγαλύτερο μέρος της διαφιλονικούμενης περιοχής θα πέρναγε σε γιουγκοσλαβικά χέρια "whether anyone liked it or not", και ότι θα γίνονταν ορισμένες αλλαγές στα Αυστρο-γιουγκοσλαβικά σύνορα, θεωρούσε αβέβαιο το μέλλον της πόλης της Τεργέστης καθαυτής, καθώς και το βαθμό της πίεσης που θα ασκήσει ο Tito στο Klagenfurt της Αυστρίας.¹

Ωστόσο το σκεπτικό του ίδιου του Tito ήταν διαφορετικό: Οι επιτυχίες των Παρτιζάνων σε στρατιωτικό και διπλωματικό επίπεδο, δε θα έπρεπε να δώσουν το έναυσμα σε αναδιπλώσεις και γρήγορους συμβιβασμούς στα άλυτα ζητήματα της χώρας. Ήδη από το Φεβρουάριο του 1945, και ενώ ούτε οι συνεννοήσεις με τον Šubašić είχαν τελεσφορήσει, ούτε είχε δοθεί η πολυπόθητη συμμαχική αναγνώριση, θεωρούνταν αμφίβολο πως ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης "would accept much less, especially if he thought that the Russians and British would give more". Παρόλο που το ζήτημα της αναγνώρισης ήταν σημαντικό, οι Αμερικανοί αξιωματούχοι στο Βελιγράδι σημείωναν πως :

*"...his program is much more so and his present control over the country is sufficiently well established that it is neither necessary nor to his advantage to permit of any relaxation simply for the sake of recognition."*²

Οι Σύμμαχοι είχαν συμφωνήσει στη Γιάλτα σε ένα κοινό πλαίσιο δράσης, σύμφωνα με το οποίο η Venezia Giulia θα ετίθετο υπό κοινή συμμαχική διοίκηση, και μέσω αυτής και του λιμανιού της Τεργέστης θα εξασφαλιζόταν ο εφοδιασμός των στρατευμάτων που προήλαυναν στην Αυστρία.³ Αν και για τη Δύση θα ήταν η βέλτιστη λύση η υπαγωγή ολόκληρης της Ίστριας στη συμμαχική διοίκηση, στη βάση της ακεραιότητας των προπολεμικών συνόρων, καθώς η

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 955

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 949

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1035

περιοχή ήταν ιταλικό έδαφος τότε, ήταν ξεκάθαρο πως δύσκολα ο Tito θα υποχωρούσε από περιοχές που οι Παρτιζάνοι είχαν απελευθερώσει.¹

Στις 21 Φεβρουαρίου 1945 θα κατέφθανε στο απελευθερωμένο Βελιγράδι ο Άγγλος διοικητής των συμμαχικών στρατευμάτων Alexander, με σκοπό να συζητήσει με τον Tito το όλο ζήτημα. Αν και δεν υπήρχε διαφωνία στην εγκατάσταση συμμαχικού ελέγχου, ο Tito θεωρούσε μη αναγκαίο να περιληφθεί ολόκληρη η Ίστρια σε αυτό το καθεστώς. Μάλιστα φάνηκε πρόθυμος να βοηθήσει στην όλη διαδικασία, ζητώντας παράλληλα να διαθέτει και η Γιουγκοσλαβία κατοχική ζώνη στην Αυστρία μετά την απελευθέρωσή της.²

Αν και η Γιουγκοσλαβία απομακρύνεται από τους άμεσους προβληματισμούς των δυτικών συμμάχων, οι οποίοι φαίνεται πως έχουν αποδεχτεί την *de facto* κυριαρχία των Παρτιζάνων, το ζήτημα της Ίστριας έχει άμεση σχέση με την Ιταλία και τις επιδιώξεις τους εκεί. Ενώ ήταν υπαρκτός ο κίνδυνος για περαιτέρω ενδυνάμωση του "κόκκινου" αντάρτικου του ιταλικού βορρά, η εγκατάσταση συμμαχικής διοίκησης στην εν λόγω χερσόνησο θα ήταν μία κίνηση υπέρ των ιταλικών "εθνικών" θέσεων, με στόχο να μειωθεί η επιρροή των κομμουνιστών. Μια υποχώρηση της Δύσης υπέρ των γιουγκοσλαβικών αιτημάτων προβλεπόταν ότι θα μπορούσε να "contribute in an unforeseen degree to the political instability of the Italian Government".³ Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι η συμμαχική κατοχή της εν λόγω περιοχής δεν αποτελούσε τη μοναδική λύση για την στήριξη των στρατευμάτων στην Αυστρία. Η επιλογή όμως μιας άλλης εναλλακτικής θα ακύρωνε τη δυναμική προώθηση στη Venezia Giulia, αφήνοντας ανοιχτό το πεδίο στους Παρτιζάνους και διακινδυνεύοντας έτσι τη σταθερότητα της Ιταλίας.⁴

Υπό αυτές τις συνθήκες, και με τα στρατεύματα του Alexander και του Tito να προελαύνουν στη περιοχή, οι ηγέτες ΗΠΑ και Μεγάλης Βρετανίας προσπαθούν να έρθουν σε συμφωνία για κοινό πλαίσιο δράσης, επιθυμώντας παράλληλα η όποια απόφαση να έχει και τη σύμφωνη γνώμη της ΕΣΣΔ, ούτως ώστε να πειστεί ο Tito να υποχωρήσει.⁵ Ωστόσο οι συνομιλίες με το Βελιγράδι δε παράγουν αποτελέσματα, καθώς η υπαγωγή όλης της περιοχής

¹ FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Document 445

² FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1036 και 1039

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1041

⁴ J. R. Whittam, "Drawing the Line: Britain and the Emergence of the Trieste Question, January 1941-May 1945", *The English Historical Review*, vol. 106, no. 419, 1991, σελ 364

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1044

στον συμμαχικό έλεγχο φαίνεται πως είναι κάτι το αδιαπραγμάτευτο για τη Δύση, βασιζόμενη στην αρχή της τήρησης των προπολεμικών συνόρων.

Ο θάνατος του προέδρου Roosevelt στις 12 Απριλίου 1945 οδήγησε τον Harry Truman στη προεδρία των ΗΠΑ. Αν και μέχρι τότε η Ουάσιγκτον επιδίωκε να λυθεί το ζήτημα με τους παραπάνω όρους, δεν φαινόταν πρόθυμη να εμπλακεί περισσότερο ώστε να το επιτύχει, αφήνοντας στην ουσία τη διαχείριση της κατάστασης στο Λονδίνο.¹ Ο Truman ωστόσο θα φαινόταν πιο αποφασισμένος από την αρχή, αν όχι να επιβάλει λύσεις, τουλάχιστον να αναβαθμίσει τον λόγο και τον ρόλο της Αμερικής αναφορικά με την Ίστρια.²

Ενώ επίκειται απελευθέρωση της περιοχής, στις 27 Απριλίου, ο ίδιος ο Churchill θα επιστήσει τη προσοχή του νέου προέδρου των ΗΠΑ, Harry Truman, στο ζήτημα, τονίζοντας πως θα πρέπει να δοθούν ξεκάθαρες οδηγίες στο συμμαχικό στρατό για δυναμική προέλαση.³ Η απάντηση του Truman θα ήταν άμεση. Εκείνος θα συμφωνούσε με την αποφασιστικό πλάνο που πρότεινε ο Churchill,⁴ και στις 28 Απριλίου θα δοθεί εντολή στον Alexander να εισέλθει στη Τεργέστη, με τη διευκρίνηση ωστόσο πως αν ο γιουγκοσλαβικός στρατός αρνηθεί να συνεργαστεί, να ζητήσει εκ νέου οδηγίες.⁵ Ταυτόχρονα θα ζητούνταν από την ΕΣΣΔ η έγκριση του σχεδίου αυτού, σύμφωνα με το οποίο ολόκληρη η Venezia Giulia θα θέτονταν υπό συμμαχικό έλεγχο.⁶ Η ανάληψη αυτής της δυναμικής πρωτοβουλίας από πλευράς δυτικών, πέρα του ότι θα μπορούσε να αποτρέψει ένα *fait accompli* που ενδεχομένως θα προσπαθούσε να επιβάλει ο γιουγκοσλαβικός στρατός, θα δρούσε παράλληλα κατασταλτικά για το κομμουνιστικό κίνημα στην Ιταλία.⁷

Οι πρέσβεις ΗΠΑ και ΗΒ θα ενημερώσουν τον Τίτο για τις εντολές που έλαβε ο Alexander, αλλά ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης όχι μόνο δε θα δεχθεί να συμμορφωθεί με τις υποδείξεις τους, αλλά και θα τους ανακοινώσει πως ο στρατός του θα προελάσει ακόμα περισσότερο, δηλώνοντας πως η ζώνη των επιχειρήσεων του εκτεινόταν μέχρι τον ποταμό Isonzo. Ταυτόχρονα ξεκαθάρισε πως και τα διοικητικά όργανα που είχαν εγκατασταθεί στις

¹ J. R. Whittam, "Drawing the Line...", σελ 366

² Roberto Rabel, "Prologue to Containment: The Truman Administration's Response to the Trieste Crisis of May 1945", *Diplomatic History*, vol. 10, no. 2, 1986, σελ 144

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1051

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1054

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1053

⁶ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1055

⁷ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1058

περιοχές που ήδη ήλεγχε θα συνέχιζαν να λειτουργούν.¹ Έτσι στις 1-3 Μαΐου 1945 πρώτα ο γιουγκοσλαβικός και στη συνέχεια οι συμμαχικές δυνάμεις θα εισβάλουν στην Τεργέστη, με τις πρώτες να καταλαμβάνει το κέντρο της πόλης και τα προάστια, και τις δεύτερες το λιμάνι.²

Πέρα όμως από τη Τεργέστη, η προώθηση των Παρτιζάνων ήταν δυναμική σε όλο το μέτωπο. Παρότι ο συμμαχικός στρατός ήρθε σε συμφωνία με τα γερμανικά στρατεύματα, παρέχοντας τους αμνηστία, και άρα οι γιουγκοσλάβοι είχαν να κάμψουν και την αντίσταση των δυνάμεων του Γ' Ράιχ, τα οποία είχαν απαλλαχτεί από πιέσεις από τα δυτικά τους, οι δυνάμεις του Tito κατάφεραν να απελευθερώσουν το μεγαλύτερο μέρος της Ίστριας.³

Αυτή η νέα κατάσταση που διαμορφώνεται στις αρχές Μαΐου φέρνει σε δύσκολη θέση την Ιταλική κυβέρνηση και τα σχέδια της Δύσης εκεί. Παρόλο που πλέον το Βελιγράδι έλεγχε τη πλειονότητα της περιοχής, καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια αυτό να μη γίνει γνωστό στον ιταλικό λαό. Έτσι τα ρεπορτάζ και οι ραδιοφωνικές ενημερώσεις για τη πορεία των επιχειρήσεων απέκρυβαν τη γιουγκοσλαβική επιτυχία, καθώς, όπως παραδεχόταν το State Department, *"any Italian Government which acquiesced in any surrender of territory in connection with the question of Venezia Giulia would collapse"*,⁴ ενώ η είσοδος των Παρτιζάνων στη Τεργέστη θεωρούνταν ότι θα μπορούσε να οδηγήσει στη πτώση της ιταλικής κυβέρνησης και ότι *"no one from any party, with the possible exception of the Communists, would undertake to form a government"*.⁵

Την ίδια στιγμή η συμφωνία παράδοσης Συμμάχων-Γερμανών παρήγαγε ένα ακόμα αποτέλεσμα σύμφωνα με τον Tito : Η Αυστρία πλέον θα καταλαμβάνονταν αμαχητί και επομένως δεν ήταν απαραίτητη η συμμαχική διοίκηση της Venezia Giulia, αφού κάτι τέτοιο είχε προταθεί ώστε να διευκολυνθούν τα συμμαχικά στρατεύματα στην αυστριακή εκστρατεία.⁶ Οι τελευταίες αυτές επιτυχίες των Γιουγκοσλάβων θα οδηγούσαν και στην υποχώρηση σε σημαντικό βαθμό

¹ Roberto Rabel, "Prologue to Containment ..., σελ 145

² FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1063 και 1064

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1068

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1069

⁵ J. R. Whittam, "Drawing the Line..., σελ 366

⁶ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1066

των αιτημάτων από πλευράς Δύσης, ενώ γινόταν πλέον ξεκάθαρο πως η υπαγωγή ολόκληρης της περιοχής στον συμμαχικό έλεγχο ήταν μια μη ρεαλιστική επιδίωξη.¹

Στις 9 Μαΐου ο Στρατηγός Morgan, επισκεπτόμενος το Βελιγράδι, θα παρουσίαζε στον Tito μια συμβιβαστική λύση, η οποία και αναγνώριζε γιουγκοσλαβικά δικαιώματα, υποχωρώντας από την αρχή της ακεραιότητας των συνόρων του 1939, αφού πρότεινε την διχοτόμηση της περιοχής, με όριο τον ποταμό Isonzo και με τη Τεργέστη υπό συμμαχικό έλεγχο.² Ο Tito θα αρνηθεί τη πρόταση του Morgan, διαφωνώντας κατ' αρχάς τόσο στην αποχώρηση από τη Τεργέστη καθώς και στην υποχώρηση από μια σειρά εδαφών που είχαν απελευθερώσει οι Παρτιζάνοι. *"We have now had a reply from Marshal Tito which is entirely unsatisfactory"*, θα υπογράμμιζε ο Truman.³ Ο Tito θα αντιπρότεινε την ελεύθερη χρήση του λιμανιού της Τεργέστης από τους Συμμάχους, αλλά θα τόνιζε πως δε γινόταν να υποχωρήσει συνολικά λόγω των σλοβενικών πληθυσμών εκεί.⁴

Σε αυτό το πλαίσιο οι αναλυτές των ΗΠΑ συνδέουν τις γιουγκοσλαβικές διεκδικήσεις στη Venezia Giulia με τις σοβιετική πολιτική σε κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Διακρίνοντας κάποιο μοτίβο στη σοβιετική τακτική σε μια πληθώρα χωρών (αναφορά την οποία συντάσσει ο George Kennan), το ζήτημα της Venezia Giulia θα ειδωθεί στο πλαίσιο του μεταπολεμικού ανταγωνισμού. Χαρακτηριστικά θα τονιστεί πως :

"The problem is essentially one of deciding whether we are going to permit the Soviet Government, which operates directly on territorial settlements in the case of Poland, lying in the Soviet military theater, to operate through its satellite Yugoslavia in the Mediterranean (Anglo-American) theater, to set up whatever states and boundaries look best for the future power of the U.S.S.R. Yugoslav (Russian) occupation of Trieste, which is the vital outlet of large areas of Central Europe, would have most far-reaching consequences beyond the immediate territory involved."

¹ Roberto Rabel, "Prologue to Containment...", σελ 150

² FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1067

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1089

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1072

Υπό αυτό το πρίσμα, στις 10 Μαΐου 1945 ο Truman θα φτάσει στο συμπέρασμα πως, όσον αφορά την εν λόγω περιοχή και τους Παρτιζάνους, η μόνη λύση είναι *"to throw them out"*.¹ Στο ίδιο μήκος κύματος θα κινηθεί και ο Αμερικάνος πρέσβης στο Βελιγράδι, υπογραμμίζοντας πως οι συμμαχικοί σχεδιασμοί στη Venezia Giulia πρέπει να επιβληθούν στη Γιουγκοσλαβία *"if necessary by force"*.² Έτσι στις 11 Μαΐου ο Αμερικανός πρόεδρος θα αποστείλει μήνυμα στον Churchill προτείνοντας ακόμα πιο αποφασιστική ανάληψη πρωτοβουλιών, με την περαιτέρω κινητοποίηση του συμμαχικού στρατού στη περιοχή, ο οποίος και θα επέβαλε στον Tito τις προτάσεις για υπαγωγή της Venezia Giulia σε συμμαχικό έλεγχο. *"We should be prepared to consider if necessary further steps to effect his withdrawal. I note that Alexander, who has lost patience with Tito's latest moves, is prepared to go ahead if we agree"* θα κατέληγε κλείνοντας ο Truman.³ Η απάντηση του Βρετανού πρωθυπουργού θα έρθει την επόμενη κιόλας ημέρα, συμφωνώντας απόλυτα με τις αμερικάνικες προτάσεις (*"I agree with every word you say and will work with all my strength on the line you propose"*),⁴ και στις 15 Μαΐου θα παραδοθεί στη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση το κείμενο-τελεσίγραφο.⁵

Η απάντηση του Tito θα έρθει στις 17 Μαΐου, αρνούμενος οποιαδήποτε υποχώρηση, υπογραμμίζοντας πως αν και τα εδαφικά ζητήματα θα λυθούν μετά το τέλος του πολέμου, ο γιουγκοσλαβικός στρατός κατέβαλε βαρύ *"φόρο αίματος"* για να τα απελευθερώσει τα συγκεκριμένα εδάφη. Ωστόσο για μία ακόμα φορά πρότεινε το συμμαχικό έλεγχο του λιμανιού της Τεργέστης και τον έλεγχο των γραμμών επικοινωνίας ως την Αυστρία από τον συμμαχικό στρατό.⁶

Όμως η Δύση φαίνεται αποφασισμένη να επιβάλει τα σχέδια της. Αν και ο Truman θα είχε κάποιες ενστάσεις αναφορικά με το μέχρι σε ποίο σημείο θα πιέσουν το Βελιγράδι, τονίζοντας στον Churchill πως *"I am unable and unwilling to involve this country in a war with the Yugoslavs unless they should attack us, in which case we would be justified in using our Allied forces"*, ο Βρετανός ηγέτης θα δηλώσει πως η διαρκής άρνηση του Tito δεν αφήνει περιθώρια για ημίμετρα, και εφόσον η Γιουγκοσλαβία είναι που αρνείται να συμμορφωθεί με

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1075 και 1076

² FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1078

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1079

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1080

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1083 και 1085

⁶ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1087

υποδείξεις των Συμμάχων, η επιβολή της συμμόρφωσης αυτής δεν ισούται με πόλεμο. *"In these conditions I should not consider action by Alexander to ensure the proper functioning of his military government as constituting "A war with the Yugoslavs" "*θα κατέληγε χαρακτηριστικά.¹

Με τη συμβολή του Στρατηγού Eisenhower, ο οποίος ενίσχυσε τον Alexander, ο συμμαχικός στρατός προχώρησε σε δυναμική επίδειξη δύναμης προωθούμενος στις 21-22 Μαΐου.² Την ίδια κιόλας μέρα, το Βελιγράδι θα υποχωρούσε και θα ζητούσε να ξαναρχίσουν οι διαπραγματεύσεις, δηλώνοντας έτοιμο να δεχτεί την εγκατάσταση της συμμαχικής διοίκησης με ορισμένες τροποποιήσεις.³ Οι συνομιλίες μεταξύ ΗΠΑ και ΗΒ θα εντατικοποιηθούν και στις 2 Ιουνίου θα αποσταλεί στη Γιουγκοσλαβία κοινό τελεσίγραφο, στη βάση εκείνου που είχε αποσταλεί και στις 15 Μαΐου, αποτελώντας στην ουσία μια επανάληψη της πρότασης Morgan.⁴

Παρόλο που το ΗΒ πίστευε πως *"stricter terms should be demanded"* μετά και την ενίσχυση του συμμαχικού στρατού και την υποχώρηση των Γιουγκοσλάβων στις 21 Μαΐου, κάτι τέτοιο δε συνέβη.⁵ Αντιθέτως, τη δεδομένη στιγμή, και ενώ η Δύση φαινόταν πως πλέον έχει το "πάνω χέρι" στις διαπραγματεύσεις, Ουάσιγκτον και Λονδίνο θα ακύρωναν στο τελεσίγραφό τους την αρχή της ακεραιότητας των προπολεμικών συνόρων. Αν και τονιζόταν πως ο γιουγκοσλαβικό έλεγχος στην Ανατολική Venezia Giulia ήταν καθαρά στρατιωτικός και πως δε θα προδίκασε τον τελικό συνοριακό διακανονισμό, γινόταν μια ξεκάθαρη υποχώρηση σε σχέση με τις αρχικές επιδιώξεις. Οι επιτυχίες του γιουγκοσλαβικού στρατού στις αρχές Μαΐου οπωσδήποτε συνέβαλαν σε αυτό, καθώς τότε ήταν που και επίσημα προτάθηκε η "γραμμή Morgan", που συναινούσε στη διχοτόμηση της περιοχής. Η επαναφορά της ίδιας πρότασης θα εγείρει σοβαρές αντιδράσεις από πλευράς ιταλικής κυβέρνησης.⁶

Στην αλλαγή στάσης αυτή της Δύσης φαίνεται πως παίζει ρόλο και η ενεργοποίηση της ΕΣΣΔ, αλλά και οι προτεραιότητες των ΗΠΑ. Μετά την πρόταση Morgan στις 5 Μαΐου, όπως είδαμε, ακολούθησε η συμφωνία Churchill-Truman για ακόμη πιο δυναμική πίεση, η οποία θα μπορούσε να φτάσει μέχρι και σε στρατιωτική σύγκρουση. Η κίνηση των συμμαχικών στρατευμάτων στις 21 Μαΐου, οδήγησε το Βελιγράδι σε άμεση υποχώρηση, ζητώντας

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1088

² FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1090

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1091, 1092 και 1096

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1097

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1095

⁶ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1100, 1101 και 1104

επανεκκίνηση του διαλόγου. Τότε είναι που θεωρούνταν πως θα πρέπει να απαιτηθούν ακόμα σκληρότεροι όροι, καθώς οι συνθήκες το επιτρέπουν. Ωστόσο η πρόταση που κατατέθηκε στη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση στις 2 Ιουνίου, και η οποία είχε συμφωνηθεί μεταξύ των δυτικών από τις 26 Μαΐου, είναι στην ουσία ίδια με την πρόταση των αρχών του μήνα, και ενώ το 20ήμερο που μεσολάβησε ενδυναμώθηκε αποφασιστικά η θέση της Δύσης.

Στις 23 Μαΐου όμως, 2 μέρες μετά την προώθηση των συμμαχικών στρατευμάτων και την υποχώρηση του Tito, ο Stalin προσωπικά θα αποστείλει μήνυμα στον Truman απαντώντας στις αιτιάσεις του δεύτερου σχετικά με τη στάση της Μόσχας στο ζήτημα.¹ Εκεί ο ηγέτης της ΕΣΣΔ, αν και θα αναγνώριζε πως ο τελικός συνοριακός διακανονισμός θα γίνει μεταπολεμικά, θα τονίσει πως η Γιουγκοσλαβία, μέσω του αντιφασιστικού της αγώνα, έχει εξασφαλίσει το δικαίωμα να εγείρει αξιώσεις σε εδάφη που η ίδια απελευθέρωσε, ειδικότερα αφού στην εν λόγω περιοχή ο πληθυσμός είναι κατά πλειοψηφία γιουγκοσλαβικός. Χαρακτηριστικά θα τονίσει πως θα ήταν άδικο και προσβολή προς τους Γιουγκοσλάβους αν δεν τους επιτρεπόταν να διατηρήσουν απελευθερωμένα εδάφη, επισημαίνοντας πως οι δύο πλευρές (Alexander και Tito) πρέπει να έρθουν σε συμφωνία για το καθορισμό της περιοχής δράσης του καθενός, προκρίνοντας ως λύση εμμέσως τη διχοτόμηση της περιοχής. Αναλυτικά η επιστολή του θα είχε ως εξής :

"...It goes without saying that the future of this territory, the majority of whose population is Yugoslavian, should be determined during the peace adjustment. However, at the present time the question under consideration is the temporary military occupation of this territory. In this respect it is necessary, in my opinion, to take into consideration the fact that it is the Allied Yugoslav troops who have driven the German invaders from the territory of Istria–Trieste, thereby rendering an important service to the common cause of the Allies. By virtue of this circumstance only it would not be fair and would be an undeserved insult for the Yugoslav Army and the Yugoslav people to refuse Yugoslavia the right to occupy the territory retaken from the enemy after the Yugoslav people has made so many sacrifices in the struggle for the national rights of Yugoslavia and for the common cause of the United Nations.

¹ Roberto Rabel, "Prologue to Containment...", σελ 155

It seems to me that the correct solution of this question is the one which would provide that the Yugoslav troops remain in the region of Istria–Trieste as well as the Yugoslav administration functioning at the present time in this region. At the same time in this region be established a control of the Allied Supreme Commander and, on mutual agreement between Field Marshal Alexander and Marshal Tito, a demarcation line be drawn. By accepting these proposals the question of administration in the region of Istria–Trieste would also receive a correct solution.(υπογράμμιση του συγγραφέα)

As the Yugoslav population is in majority on this territory and already in the period of German occupation a local Yugoslav administration was being formed, which at the present time enjoys the confidence of the local population, the present situation should be taken into consideration. By subordinating the already existing Yugoslavian civilian administration in this region to the Yugoslav military command the question of administrative direction of this territory would be appropriately regulated.

I would like to hope that the misunderstanding regarding the situation of the region Istria–Trieste, arisen among the Governments of the United States and Great Britain on the one hand and the Yugoslav Government on the other, will be eliminated and the whole matter will be favorably settled.”¹

Η Δύση για καιρό περίμενε μια ξεκάθαρη θέση της ΕΣΣΔ για το ζήτημα, καθώς θεωρούσε πως η όποια άποψη της Μόσχας θα είχε τη άμεση αποδοχή του Βελιγραδίου. Ενώ τους προηγούμενους μήνες η στάση της ΕΣΣΔ ήταν πως το θέμα πρέπει να λυθεί μόνο με τη συμφωνία των συμμαχικών στρατευμάτων με τα γιουγκοσλαβικά, χωρίς να εμπλακούν οι Σύμμαχοι, στη δυσμενή συγκυρία που είχε δημιουργηθεί για τον Tito μετά την 21η Μαΐου, ο Stalin φαίνεται πως δρα υπέρ των γιουγκοσλαβικών θέσεων, επιδιώκοντας την επαναφορά της πρότασης Morgan, την ώρα που τα δυτικά επιτελεία, και κυρίως η Βρετανία, σκέφτονταν και μπορούσαν να επιβάλουν πολύ πιο σκληρούς όρους.²

Η θέση του Stalin υπέρ της διχοτόμησης τη δεδομένη στιγμή, αν και δεν θα ικανοποιούσε το Λονδίνο, θα αποτελούσε εγγύηση σταθερότητας για τις ΗΠΑ. Καθώς πλέον ο

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1093

² FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1095

Σοβιετικός ηγέτης εκφραζόταν ξεκάθαρα, αυτό έδινε στην Ουάσιγκτον την διαβεβαίωση πως η κρίση θα τελείωνε άμεσα αν επαναφερόταν η πρόταση Morgan και αν δεν επιδιωκόταν πιο σκληρή στάση από τη Δύση, καθώς θεωρούνταν πως οι μέχρι τότε κινήσεις του Tito είχαν την έγκριση του.¹ Ο Truman, αν και θα αναγνώριζε πως με την επιστολή του ο Stalin υποστήριζε τις διεκδικήσεις του Tito,² δεν φαινόταν διατεθειμένος να διακινδυνεύσει μια κλιμάκωση την έντασης για χάρη των βρετανικών συμφερόντων στην Ανατολική Μεσόγειο,³ από τη στιγμή κιόλας που όπως είδαμε η Γιουγκοσλαβία ζητούσε διαρκώς αμερικανικά κεφάλαια για την ανοικοδόμησή της, και άρα οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να ασκήσουν οικονομική πίεση στο Βελιγράδι αν αυτό χρειαζόταν στο μέλλον.

Τελικά, και με σκοπό να κλείσει το ζήτημα χωρίς περαιτέρω εντάσεις,⁴ η πρόταση της 2ας Ιουνίου θα κινηθεί στο πνεύμα της "γραμμής Morgan", αποδεχόμενη τη συμπερίληψη σχεδόν ολόκληρης της Ίστριας στον γιουγκοσλαβικό έλεγχο, μέχρι και τον ποταμό Isonzo (το οποίο ήταν και το όριο που ο ίδιος ο Tito πρότεινε στις αρχές Μαΐου), ενώ οι Σύμμαχοι θα αναλάμβαναν τη διοίκηση της πόλης της Τεργέστης. Η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση θα την κάνει αποδεκτή στις 9 Ιουνίου 1945,⁵ και στις 20 Ιουνίου θα υπογραφόταν η συμφωνία από τους Στρατηγούς Morgan και Jovanović, εκ μέρους του Alexander και του Tito αντίστοιχα.⁶

Η επίλυση της κρίσης έχει χαρακτηριστεί από τη βιβλιογραφία ως νίκη των Αγγλοαμερικάνων.⁷ Η συνήθης επικέντρωση της προσοχής κυρίως στη πόλη της Τεργέστης, με την τελική κατάληξή της στο Συμμαχικό έλεγχο, επιβεβαιώνει αυτή την εικόνα επιτυχίας για τη Δύση.⁸ Ωστόσο εν τέλει και με μία μακροσκοπική ματιά είναι ξεκάθαρο πως η "γραμμή Morgan"

¹ Richard S. DiNardo, "Glimpse of an Old World Order? Reconsidering the Trieste Crisis of 1945", *Diplomatic History*, vol. 21, no. 3, 1997, σελ 365

² στο ίδιο, σελ 378

³ Roberto Rabel, "Prologue to Containment ...", σελ 149-150

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1098

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1103

⁶ FRUS, 1945, Europe, vol. 4, Document 1107

⁷ Χαρακτηριστικά ο Whittam θα τονίσει στα συμπεράσματά του "It was a victory for the Anglo-Americans" και "The events of May and June 1945 in this southern portion of the Iron Curtain thus witness perhaps the first significant success for the Western Allies in what was soon to be called the Cold War". βλ J. R. Whittam, "Drawing the Line...", σελ 370

⁸ Ο Rabel μελετώντας το ζήτημα από την αμερικανική σκοπιά, ενώ αναφέρεται στις επιδιώξεις για τήρηση των προπολεμικών συνόρων και σεβασμό του Χάρτη του Ατλαντικού, φτάνοντας στον Μάιο του 1945 φαίνεται να "ξεχνά" την υπόλοιπη Ίστρια και επικεντρώνεται μόνο στη πόλη της Τεργέστης, τονίζοντας συνεχώς το χαρακτήρα νίκης για τη Δύση που είχε η συμφωνία. Η εμμονικώς επαναλαμβανόμενη χρήση της λέξης victory στις τελευταίες σελίδες θα τον οδηγήσει στην αντίφαση να δηλώσει πως "When victory was achieved over the Yugoslavs, AMG (Allied Military Government) was only extended to areas west of Morgan Line and Pola, not to the entire Julian

και η διχοτόμηση της Venezia Giulia αντιβαίνει όχι μόνο τις αρχικές επιδιώξεις Λονδίνου και Ουάσιγκτον για καθολικό συμμαχικό έλεγχο της περιοχής, αλλά ακυρώνει και το Χάρτη του Ατλαντικού και την αρχή της τήρησης των προπολεμικών συνόρων. Τόσο η ΜΒ όσο και οι ΗΠΑ εμπλέκονται στο ζήτημα έχοντας ως βασικούς στόχους ακριβώς αυτούς,¹ οι οποίο όμως τελικά δεν εκπληρώνονται. Η προσπάθεια του Tito για όσον το δυνατόν περισσότερα εδαφικά κέρδη προφανώς και θα έβρισκε το τέλμα της σε κάποιο σημείο, πόσο μάλλον εφόσον είχε απέναντι του τον Συμμαχικό στρατό με τον οποίον και δεν γινόταν να συγκρουστεί. Η εκ των πραγμάτων μερική υποχώρηση όμως του Γιουγκοσλάβου ηγέτη από τις μαξιμαλιστικές διεκδικήσεις του δεν μπορεί να γίνεται αντιληπτή ως "νίκη" της Δύσης.

Περισσότερο επρόκειτο για έναν διακανονισμό, στον οποίο το Βελιγράδι οδήγησε το Λονδίνο και την Ουάσιγκτον, και με τη στήριξη της Μόσχας τη κρίσιμη στιγμή. Μη ξεχνάμε ότι η πρόταση Morgan όταν και πρωτοπαρουσιάστηκε στις αρχές Μαΐου αντικατόπτριζε ακριβώς το μέγιστο σημείο της υποχωρητικότητας της Δυτικών,² ενώ και η αποδοχή διατήρησης των ήδη εγκατεστημένων διοικητικών οργάνων των Παρτιζάνων θα προδίκαιε σε μεγάλο βαθμό την τελική επίσημη ενσωμάτωση της περιοχής στη Γιουγκοσλαβία.³ Η τελική υιοθέτηση της "γραμμής Morgan" ένα μήνα μετά, και ενώ στο ενδιάμεσο η Δύση είναι εκείνη που ενισχύει αποφασιστικά τη θέση της, μόνο ως νίκη αυτής δε μπορεί να θεωρηθεί.⁴¹

region". Όταν θα αναφερθεί στην υποχώρηση από την αρχή της ακεραιότητας των συνόρων, θα διερωτηθεί: "...why did Truman did not insist on extending the AMG to all the Julian region as originally contemplated?", για να απαντήσει αμέσως μετά: "That goal was, in fact, pragmatically abandoned". Τελικά αν και θα παραδεχθεί πως όντως προτάθηκε στον Tito ένας συμβιβασμός σχετικά με το εύρος της συμμαχικής διοίκησης, θα καταλήξει στο ότι "The success of the American policy in immediate terms was no longer defined by the amount of territory that came under AMG, for it fell far short of original American intentions, but by the fact the Yugoslavs had backed down and accepted the Anglo-American demands". Συμπερασματικά ο Rabel εκμεταλλευόμενος την εκ των υστέρων γνώση της έκβασης της κρίσης, θέτει το τελικό συμβιβασμό ως εκ των προτέρων στόχο της Δύσης, ούτως ώστε όλη η πορεία των γεγονότων να καταλήγει πάντα στη περίτρανη νίκη αυτής. βλ. Roberto Rabel, "Prologue to Containment ..., σελ 155-159

¹ στο ίδιο, σελ 143 και Richard S. DiNardo, "Glimpse of...", σελ 366

² Roberto Rabel, "Prologue to Containment ..., σελ 146-148

³ J. R. Whittam, "Drawing the Line...", σελ 368

⁴ Ο DiNardo αν και θα δήλωνε πως ο Stalin ήταν "fully prepared to sell out" Tito, ο ίδιος θα αναγνώριζε λίγες σελίδες αργότερα πως το μήνυμα του ηγέτη της ΕΣΣΔ στον Truman κινούνταν υπέρ των Γιουγκοσλαβικών θέσεων. βλ. DiNardo, "Glimpse of...", σελ 367, 378

Ο Whittam μάλιστα φτάνει να εντοπίζει το "ξεπούλημα" του Tito από τον Stalin για το θέμα της Ίστριας ήδη από το φθινόπωρο του 1944. Υποστηρίζει πως ενώ ο Σοβιετικός στρατός απελευθέρωσε το Βελιγράδι τον Οκτώβριο, δεν προωθήθηκε προς την Τεργέστη, κάτι που θα εξασφάλιζε άμεσα τη περιοχή στη νέα Γιουγκοσλαβία. Βέβαια ο Β' ΠΠ δεν είχε τελειώσει, ούτε οι Ναζί είχαν ηττηθεί ακόμα, και ο Κόκκινος Στρατός μετά το Βελιγράδι προωθήθηκε βορειότερα προς την Ουγγαρία και την Αυστρία, όπου δίνει σκληρές μάχες με τις δυνάμεις του Άξονα μέχρι τη τελική συνθηκολόγηση. βλ. Whittam, "Drawing the Line...", σελ 363

Το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων το 1919 και η Ομοσπονδιακή Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας το 1946 (στον κύκλο επισημαίνεται η περιοχής της Ίστριας όπου και φαίνεται η συνοριακή αλλαγή)²

Οι παλινωδίες της βιβλιογραφίας σχετικά με τη στάση του Stalin προς τον Tito είναι συνεχείς. Πότε δέχεται άκριτα τις προβλέψεις του Churchill και Αμερικάνων αξιωματούχων πως ο Stalin προσβλέπει στη "σοβιετοποίηση" της Ανατολικής Ευρώπης, με την κρίση της Ίστριας να αποτελεί περίτρανο παράδειγμα όπου οι δύο κομμουνιστές ηγέτες συνεργάζονται στενά προς αυτή τη κατεύθυνση, και πότε η ίδια κρίση με τη "πισώπλατη μαχαίριά" στους Γιουγκοσλάβους αποδεικνύει πως ο Stalin δεν επιθυμούσε να εγκατασταθεί εκεί ένα καθεστώς αντίστοιχο του σοβιετικού. Το ότι το ένα αντιβαίνει του άλλου είναι κάτι περισσότερο από προφανές. βλ Roberto Rabel, "Prologue to Containment ...", και DiNardo, "Glimpse of...", σελ 368

Παραβλέποντας την επιστολή του Stalin στον Truman στις 23 Μαΐου, την ουσία της πρότασης Morgan καθώς και όλες τις μετατοπίσεις στη λήψη αποφάσεων όλων των πλευρών καθ' όλη τη διάρκεια του Μαΐου, ο Ivo Banac το 1988 θα κάνει μια και μόνο αναφορά στο ζήτημα που θα έμελλε να αναπαραχθεί όσο καμία άλλη τα επόμενα χρόνια: "Within 48 hours you must withdraw your troops from Trieste," Stalin ordered Tito in early June, "because I do not wish to begin the Third World War over the Trieste question." Αν και η ίδια η εγκυρότητα του διαλόγου αυτού δεν επιβεβαιώνεται, η εκτός πλαισίου παράθεση του, αν και προσφέρει μια "εύκολη" απάντηση στο ευρύ κοινό, είναι προβληματική. Εκμεταλλευόμενος την εκ των υστέρων γνώση της ρήξης των δύο αντρών το 1948, προσφέρει μια υπεραπλουστευτική ανάλυση σε μία σύνθετη κρίση, η οποία όμως επιβεβαιώνει τη γραμμική πορεία προς τα γεγονότα του 1948. Προβάλλοντας τη μετέπειτα ρήξη σε κάθε διαφωνία των δύο ηγετών τα προηγούμενα χρόνια, όσο πειστικό σχήμα και αν φαίνεται, βασίζεται εν τέλει σε μια επιλεκτική ανάγνωση των γεγονότων.

Ivo Banac, *With Stalin against Tito...*, σελ 17

¹ Το πως ένας ξεκάθαρος συμβιβασμός ώστε να αποφευχθεί μια σύγκρουση έφτασε να θεωρείται πρώτη νίκη του Ατλαντικού στρατοπέδου στον Ψυχρό Πόλεμο είναι κάτι που κάνει το συγγραφέα να απορεί. Φαίνεται πως η ψυχροπολεμική βιβλιογραφία της Δύσης "έψαχνε" να βρει μία νίκη της, ενώ και η όλη παραφιλολογία σχετικά με τη στάση του Stalin, αναδείκνυε τη κρίση της Ίστριας ως το υποτίθεται τέλειο παράδειγμα : ΗΠΑ και Μεγάλη Βρετανία συνεργάζονται κατά ενός ισχυρού κομμουνιστή ηγέτη με "τρομερές" βλέψεις, τον καθυποτάσσουν, ενώ και ο Stalin, ως εξουσιομανής που δεν προτίθεται να βοηθήσει κανέναν "σύντροφό" του, του καταφέρει ένα πισώπλατο χτύπημα τη κρίσιμη ώρα. (Αν τελικά και η Τεργέστη, πέραν την υπόλοιπης Ίστριας, κατέληγε στους Γιουγκοσλάβους, πάλι θα είχαν δίκιο, αφού θα επιβεβαιωνόνταν σχετικά με τη πρόθεση της ΕΣΣΔ να "σοβιετοποιήσει" την Ανατολική Ευρώπη)

² <https://www.britannica.com/place/Yugoslavia-former-federated-nation-1929-2003>

Η πορεία προς τις εκλογές και η εγκαθίδρυση της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας

Η συμμαχική αναγνώριση δεν είχε έρθει άνευ όρων. Ως προϋπόθεση της είχε οριστεί η τήρηση των επιταγών της Γιάλτας, όπου είχε αποφασισθεί υλοποίηση της δεύτερης Συμφωνίας Tito-Šubašić. Ως εκ τούτου, οι Παρτιζάνοι, έχοντας πάντα τον πρώτο λόγο, θα έπρεπε να συμφωνήσουν με την εξόριστη κυβέρνηση την δημιουργία κοινού οργάνου εκτελεστικής εξουσίας, το οποίο και θα διοικούσε τη χώρα μέχρι τη προκήρυξη των πρώτων μεταπολεμικών εκλογών. Ταυτόχρονα ο βασιλιάς θα παρέμενε στο εξωτερικό, και μέχρι να λάβει χώρα το ανάλογο δημοψήφισμα, τα καθήκοντά του θα ασκούσε το Συμβούλιο Αντιβασιλείας, όργανο επίσης διορισμένο από τους Παρτιζάνους και τους εξόριστους.

Έτσι οι αντάρτες από κοινού με την κυβέρνηση Šubašić έπρεπε να έρθουν σε συμφωνία για τη σύνθεση αυτών των δύο οργάνων : κυβέρνηση και Συμβούλιο Αντιβασιλείας. Ωστόσο οι πρώτοι δεν ήταν πρόθυμοι να εκχωρήσουν την εξουσία της χώρας, και αν και τα ζητήματα αυτά θα έπρεπε να λυθούν, έγινε γρήγορα αντιληπτό πως η όποια υποχώρηση τους θα ήταν όσο το δυνατό η μικρότερη, και πολλές φορές θα ήταν απλά τυπική. Κατά αυτόν τον τρόπο οι θέσεις-κλειδιά στη νέα Γιουγκοσλαβία θα πέρναγαν σε χέρια κομμουνιστών, ενώ για τα πρόσωπα που προέρχονταν από τους εξόριστους επιφυλάσσονταν δευτερεύοντες ρόλοι.¹

Τελικά, και μετά και τον διαμερισμό των αρμοδιοτήτων στα μέλη της ενιαίας κυβέρνησης, από τα 28 τα 22 θα ήταν επιλογές του Tito και μόνο 6 από τη κυβέρνηση που βρίσκονταν στο Λονδίνο. Αλλά ακόμα και από τα 6 αυτά μέλη, τα 2 ήταν επιλογές των Παρτιζάνων που είχαν ενταχθεί στην εξόριστη κυβέρνηση μετά τη 1η Συμφωνία Tito-Šubašić, ενώ ένα τρίτο μέλος ήταν στενά συνδεδεμένο με τους αντάρτες. Συμπερασματικά, μόνο 3 πρόσωπα προέρχονταν καθαρά από τους εξόριστους, ενώ πέραν του Κροάτη πρώην πρωθυπουργού, που διορίστηκε υπουργός εξωτερικών, τα άλλα 2 μέλη δεν ανέλαβαν κάποιο συγκεκριμένο χαρτοφυλάκιο (επρόκειτο για τον Juraj Šutej, προερχόμενου από το Κροατικό Αγροτικό Κόμμα, και τον Milan Grol του Σερβικού Δημοκρατικού Κόμματος).²

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 968

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 973

Οι εκκλήσεις αυτών (και κυρίως του Grol) για στήριξη από τη Δύση ήταν συνεχείς, ενώ συχνά ακόμα και ο Šubašić αναφέρονταν ως "prisoner in Foreign Office and powerless". Σύμφωνα με δηλώσεις του Grol στον Αμερικανό πρέσβη, η κυβέρνηση "is under almost complete Russian control. Only chance for democracy is pressure from Washington and London on Moscow to make spirit of Yalta declaration effective". Παράλληλα η επίσκεψη του Tito στη Μόσχα θεωρούνταν "part of Russia's plan to mobilize her satellites into a united front preliminary to San Francisco Conference".¹ Όσο περνούσε ο καιρός μάλιστα θα γίνεται μέχρι και λόγος για εφαρμογή της Γιάλτας από τη Δύση,² (και όχι για πίεση προς τον Tito) υπονοώντας ίσως ένα αίτημα επιβολής αλλαγών με στρατιωτικά μέσα.

Ταυτόχρονα προχωρούσαν οι διαδικασίες για την προκήρυξη των εκλογών για τη Συντακτική Εθνοσυνέλευση. Αρμόδιος για το ζήτημα ήταν ο Kardelj, που ήταν αντιπρόεδρος της νέας κυβέρνησης και ο οποίος προσπαθούσε σε κάθε περίπτωση να καθυσυχάσει τη Δύση για τη δημοκρατικότητα των διαδικασιών. Δε παρέλειπε ωστόσο να υπογραμμίζει πως για να υπάρξει πραγματική δημοκρατία θα πρέπει να τερματιστεί "η εκμετάλλευση του προλεταριάτου".³

Στις 28 Απριλίου 1945, οι ΗΠΑ θα αποφασίσουν να πιέσουν συνδέοντας τη πορεία των εσωτερικών εξελίξεων με την συμφωνημένη επίσκεψη του Tito στην Ουάσιγκτον. Το ταξίδι αυτό θα αναβληθεί, ενώ ο Αμερικανός υπεύθυνος για θέματα Νότιας Ευρώπης, Cavendish Cannon, θα τονίσει πως : "Until we see some sign of Tito's moving in that direction (σ.σ. δηλαδή τήρησης της Γιάλτας) it seems to me that it would be a great mistake to build him up by having him come to America."⁴ Στις 18 Μαΐου, στο πλαίσιο των συναντήσεων στο Σαν Φρανσίσκο για τη δημιουργία του ΟΗΕ, οι ΗΠΑ αρνήθηκαν πρόταση του Šubašić για οικονομική βοήθεια προς τη Γιουγκοσλαβία. Ο Αμερικανός υπουργός εξωτερικών Stettinius θα δήλωνε πως είναι αδύνατο να συζητηθεί η όποια δανειακή συμφωνία, προτού λυθούν τα ζητήματα της Venezia Giulia και της Καρίνθιας.⁵

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 971

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 977

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 974

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 978

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 982

Η επίλυση του ζητήματος της Venezia Giulia θα βελτιώσει τις σχέσεις της Δύσης με τη Γιουγκοσλαβία. Αν και οι ενδοιασμοί για τη δημοκρατική πορεία της χώρας υπήρχαν, ο Šubašić θα διασκεδάσει αυτούς τους φόβους και συνομιλώντας στις 30 Μαΐου 1945 με ανώτατους αξιωματούχους στις ΗΠΑ επιχείρησε να ξαναβάλει στο τραπέζι το θέμα της αμερικάνικης οικονομικής βοήθειας. Αυτή τη φορά η πορεία αυτού του αιτήματος συνδέθηκε με τις πολιτικές εξελίξεις στη Γιουγκοσλαβία, καθώς αυτές θα επηρέαζαν, σύμφωνα με τους Αμερικάνους διπλωμάτες, τη στάση της αμερικανικής κοινής γνώμης προς τη χώρα και κατ' επέκταση το αν και σε πιο βαθμό η Ουάσιγκτον θα μπορούσε να προσφέρει την όποια βοήθεια (τη δεδομένη στιγμή το κλίμα στις ΗΠΑ φαινόταν αρνητικό αναφορικά με τη Γιουγκοσλαβία, εξαιτίας της εν εξελίξει κρίσης).¹²

Γυρνώντας στη Γιουγκοσλαβία ωστόσο, μη έχοντας εξασφαλίσει οικονομική στήριξη και με το ζήτημα της Ίστριας να οδεύει προς τη λύση του, ο Γιουγκοσλάβος υπουργός εξωτερικών θα δηλώσει στον Αμερικάνο πρέσβη πως :

*(1) There is a complete dictatorship here today, and said “this must be changed, (2) there is no freedom of speech or press and added “but the first freedom the people must have is freedom from fear” (3) Oznas³ has “too much power”.*⁴

Με τα εδαφικά ζητήματα της Καρίνθιας και της Ίστριας να έχουν διευθετηθεί,⁵ πλέον η χώρα όδευε προς τη προκήρυξη των εκλογών της Συντακτική Εθνοσυνέλευσης και της ρύθμισης του πολιτειακού. Σε αυτό το κλίμα, στις 2 Ιουλίου 1945, ο Αμερικανός πρόεδρος Harry Truman, θα αποστείλει επιστολή στο βασιλιά Πέτρο II, δηλώνοντας τα φιλικά αισθήματά του προς τον μονάρχη και εκφράζοντας τη θέση των ΗΠΑ να τηρηθούν να συμφωνημένα της Γιάλτας για ελεύθερες εκλογές. Αν και δε παίρνει θέση υπέρ της μοναρχίας, τάσσεται κατά μιας πιθανής μονοκομματικής Γιουγκοσλαβίας, ενώ και ο χρόνος απάντησής του, δύο μήνες μετά την

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 988

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 987

³ Επρόκειτο για τη μυστική αστυνομία της χώρας (Odeljenje za Zaštitu Naroda= Τμήμα Προστασίας του Λαού)

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 988

⁵ Καθώς το ζήτημα της Ίστριας κορυφωνόταν, ο Tito θα διεκδικήσει τη συμμετοχή της Γιουγκοσλαβίας στη κατοχή της Αυστρίας, και συγκεκριμένα της Καρίνθιας, όπου και κατοικούσαν σλοβενικοί πληθυσμοί. Τελικά ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης θα υποχωρήσει, ενώ η κρίση αυτή δε θα φτάσει σε ένταση εκείνη της Venezia Giulia. Ενδεικτικό είναι πως η κρίση της Ίστριας καταλαμβάνει πενταπλάσια έκταση στα αρχεία της σειράς FRUS από εκείνη της Καρίνθιας, βλ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1069-1088

επιστολή του Πέτρου και ένα μήνα μετά την επίλυση των εδαφικών διαφορών, δηλώνει ξεκάθαρα προς τα ποια κατεύθυνση θα πιάσουν οι ΗΠΑ τους επόμενους μήνες.¹

Η επιδίωξη τόσο των ΗΠΑ όσο και των Βρετανών δεν ήταν η μετωπική σύγκρουση με τη Γιουγκοσλαβία, αλλά τα όσο το δυνατόν μεγαλύτερα κέρδη, δεδομένης της κυριαρχίας του Τίτο. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε εν τέλει να γίνει είτε με ισχυρότερη αντιπολίτευση, είτε με υποχωρήσεις των ίδιων των Παρτιζάνων (όπως συνέβη στις εδαφικές διεκδικήσεις σε Ίστρια και Καρίνθια). Υπό αυτές τις συνθήκες ο βασιλιάς μπορούσε να είναι ένας μοχλός πίεσης, καθώς είχε κατοχυρωθεί από τη Γιάλτα ο περιορισμένος έστω ρόλος του, αλλά σε καμία περίπτωση δεν υπήρχε η ελπίδα πως ο Πέτρος θα μπορούσε να έχει τύχη μετά τον χειμώνα και την επίσημη έκφραση του λαού (κάτι τέτοιο θεωρούταν "τελειωμένη υπόθεση" ήδη από το χειμώνα του 1944-45). Ως εκ τούτου δεν ήταν ένας παράγοντας για τον οποίο θα συγκρούονταν με τον Τίτο, παρά μόνο θα τον χρησιμοποιούσαν αναλόγως. Αυτό και έμελε σύντομα να αποδειχθεί.

Η επιστολή του Truman φαίνεται πως έδωσε ώθηση στον Πέτρο για πιο ενεργητική στάση. Όταν στις 7 Αυγούστου ο Τίτο θα δήλωνε πως η μοναρχία είναι "μη συμβατή με τη δημοκρατία" και "ένας τυραννικός θεσμός τον οποίο έχει απορρίψει η μεγάλη πλειοψηφία του λαού", και ενώ ακόμα εκκρεμούσε το πολιτειακό, ο βασιλιάς από το Λονδίνο θα απαντήσει δυναμικά. Την επομένη κιόλας, όχι μόνο θα καταγγείλει την κίνηση του Τίτο ως τη "τελική αποκήρυξη" της Συμφωνίας Tito-Šubašić, αλλά θα προχωρήσει και στην απόλυση του Συμβουλίου Αντιβασιλείας. Ωστόσο αυτή του η πρωτοβουλία θα βρει αντίθετους τους Δυτικούς, οι οποίοι στις 10 Αυγούστου σε μεταξύ τους επικοινωνία θα υπογραμμίσουν πως "The King was unwise in making precipitate statement despite Tito's provocation", ενώ παράλληλα σε επαφές τους με τη Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση θα "αδειάζουν" τον Πέτρο, λέγοντας πως "Tito-Subasic agreement was still in force and therefore the Regency Council would also continue remain in force despite King's action".²

Οι Παρτιζάνοι θα τηρήσουν την ίδια στάση, ανακοινώνοντας πως το Συμβούλιο Αντιβασιλείας θα συνεχίσει να εκτελεί τα καθήκοντά του, βάσει των συμφωνιών που έχουν γίνει, έως ότου σχηματιστεί η Συντακτική Εθνοσυνέλευση, η οποία και θα λάβει τις αποφάσεις για το πολιτειακό καθεστώς της χώρας. Παράλληλα στις 9 Αυγούστου 1945, το AVNOJ θα

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 994

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1000

αυτοανακηρυσσόταν προσωρινό εθνικό κοινοβούλιο, συμπεριλαμβάνοντας στις τάξεις του και τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησης, αλλά και μέλη άλλων κομμάτων, όπως και βουλευτές της Βουλής του 1938 (προφανώς οι Παρτιζάνοι διέθεταν και πάλι το πρώτο λόγο). Το σώμα αυτό όφειλε να οδηγήσει τη χώρα στις εκλογές, αρχής γενομένης ψηφίζοντας τον εκλογικό νόμο, κάτι το οποίο συνέβη στις 22 Αυγούστου με συντριπτική πλειοψηφία. Δικαίωμα ψήφου θα είχαν όλοι οι πολίτες της Γιουγκοσλαβίας άνω των 18, ενώ για πρώτη φορά στην ιστορία της χώρας θα ψήφιζαν και οι γυναίκες. Ταυτόχρονα οι τοπικές λαϊκές επιτροπές σε όλη την επικράτεια θα συνέτασσαν τους εκλογικούς καταλόγους, αποκλείοντας όλους όσους συμμεμάχησαν με τον κατακτητή.¹

Αυτό το τελευταίο μέτρο θορόβησε έντονα τις δυνάμεις που αντιπολιτεύονταν τους Παρτιζάνους, καθώς οι δεύτεροι κατείχαν πλήρη έλεγχο στις τοπικές επιτροπές και άρα θα καθόριζαν σε ποιούς θα αφαιρούνταν τα εκλογικά δικαιώματα. Σε συνδυασμό με το κλίμα τρομοκρατίας που κατήγγειλαν,² ζητούσαν μεγαλύτερη αντιπροσώπευση στη προσωρινή κυβέρνηση αλλά και αναβολή των εκλογών, οι οποίες και είχαν προκηρυχθεί για τις 11 Νοεμβρίου.³ Ως μέτρο πίεσης, στελέχη της κυβέρνησης που άνηκαν στην αντιπολίτευση και προχέονταν από τη κυβέρνηση εξορίας παραιτήθηκαν,⁴ ενώ παράλληλα πίεζαν τους Δυτικούς να αναλάβουν πρωτοβουλίες και να επιβάλουν αλλαγές στους Παρτιζάνους.⁵

Ωστόσο οι Δυτικοί, όσο και αν θα ήταν προς το συμφέρον τους μια αλλαγή της κατάστασης στη Γιουγκοσλαβία με μία ισχυρότερη αντιπολίτευση, δεν ήταν διατεθειμένοι να συνδεθούν με άτομα τα οποία δεν προβλέπονταν να έχουν ρόλο και λόγο σε μερικούς μήνες. Πολλώ δε μάλλον τη στιγμή που η Γιουγκοσλαβία θα ζητούσε ξανά επίσημα δάνειο 300 εκατ. δολαρίων από τις ΗΠΑ στις 29 Αυγούστου 1945,⁶ και άρα γινόταν αντιληπτό πως η οικονομική στήριξη είναι πιο ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί για πιθανούς μελλοντικούς διακανονισμούς, απ' ό,τι η στήριξη προσώπων με περιορισμένο πολιτικό κεφάλαιο.

Αυτό θα αποδεικνύονταν περίτρανα στις 13 Σεπτεμβρίου 1945 όταν και θα συναντιούνταν ο Αμερικάνος Υπουργός Εξωτερικών James Byrnes με τον βασιλιά Πέτρο στο

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1001

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1004

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1006

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1003

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1006

⁶ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1017

Λονδίνο. Παρότι ο μονάρχης θα πίεζε επίμονα να ενταχθεί το ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας στην επικείμενη συμμαχική διάσκεψη, ο Byrnes θα απέφευγε διαρκώς να συμφωνήσει σε κάτι τέτοιο. Αν και στην ατζέντα των Συμμάχων ήταν τα θέματα της Ιταλίας και της Βουλγαρίας, τα οποία σε πολλά σημεία σχετίζονταν με τη Γιουγκοσλαβία, ο Αμερικάνος Υπουργός θα τόνιζε διαρκώς πως ήταν αδύνατο να γίνουν συζητήσεις για όσα αφορούσαν αμιγώς τις εξελίξεις στο εσωτερικό μιας χώρας. Ο βασιλιάς θα φτάσει στο σημείο μάλιστα να δείξει στον Αμερικανό αξιωματούχο προσωπικό γράμμα που του είχε αποστείλει ο Churchill το Μάιο, όπου δηλωνόταν ο προβληματισμός του Βρετανού πολιτικού για τη δημοκρατική πορεία της χώρας. Πέρα όμως από διαβεβαιώσεις σχετικά με τη τήρηση των συμφωνημένων στη Γιάлта, ο Byrnes δε θα δεσμευόταν για άλλες πρωτοβουλίες.¹

Επιπλέον ανάλογη στάση τηρήθηκε και ως προς την αντιπολίτευση στο εσωτερικό της χώρας. Η αδυναμία της να συσπειρωθεί, αλλά και να συσπειρώσει δυνάμεις με διαφορετική εθνοτική βάση, την καθιστούσε καταδικασμένη στις προγραμματισμένες εκλογές, κάτι το οποίο είχαν συνειδητοποιήσει οι Δυτικοί. Παρά τις ζυμώσεις μεταξύ των διαφόρων προσώπων και κομμάτων, με τη στήριξη πάντα των δυτικών πρεσβειών,² δε κατέστη δυνατό να βρεθεί μία λύση ικανή να αντισταχθεί του "Λαϊκού Μετώπου", της παράταξης των Παρτιζάνων. Όταν αυτό κατέστη σαφές, ως κύριος, αλλά και μοναδικός, στόχος τέθηκε η προσπάθεια αναβολής των εκλογών.³ Η παραίτηση του Šubašić στις 8 Οκτωβρίου 1945 έδωσε την αναγκαία αφορμή στη Δύση ώστε να γίνει προσπάθεια διεθνοποίησης της κατάστασης,⁴ καθώς θεωρούνταν πως κατά αυτό το τρόπο προσβαλλόταν η συμφωνία Tito- Šubašić, και αρά το διάβημα της θα μπορούσε να κινηθεί υπέρ της τήρησης των συμφωνημένων, χωρίς να φαίνεται πως "διαλέγει πλευρά" στο εσωτερικό της χώρας.⁵ Σε αυτή τη λογική αποφασίστηκε να γίνει πρόταση στην ΕΣΣΔ, ούτως ώστε τα σταλθεί από κοινού διάβημα Λονδίνου-Ουάσιγκτον-Μόσχας προς τους Tito και Šubašić.⁶

Παράλληλα ωστόσο, και στη προσπάθεια των υψηλών κλιμακίων των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας να πιέσουν μεν, με τρόπο που να μην φαίνεται εχθρικός στον Tito δε, θα

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1009

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1011

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1012

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1014

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1025

⁶ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1023

απορριφτούν προτάσεις των πρεσβειών τους στο Βελιγράδι,¹ οι οποίες ζητούσαν εξουσιοδότηση για δημόσια κριτική στη κυβέρνηση. Στο αίτημα έγκρισης για παροχή συνεντεύξεων και έκδοση ανακοινώσεων από πλευράς πρεσβειών, όπου θα στηλιτεύονταν τα τεκταινόμενα στη χώρα και θα ζητούνταν αναβολή των εκλογών,² οι δυτικές κυβερνήσεις ήταν αρνητικές, τονίζοντας πως ο ρόλος ενός πρέσβη είναι "to deal directly and persuasively with the Government to which he was accredited".³

Η απάντηση του Molotov όμως στις 22 Οκτωβρίου θα ανέτρεπε τα σχέδια για κοινή δράση MB-ΗΠΑ-ΕΣΣΔ. Ο Σοβιετικός υπουργός εξωτερικών θα ανέφερε ξεκάθαρα πως:

*"Soviet Govt (σ.σ. Government) believes there are no grounds for US, UK and Soviet Govts to make any proposals to Yugos Govt on question of collaboration between Tito and Subasic; in addition there is no basis for interference of these three Govts in question of date of Yugos elections; and Soviet Govt takes position that Yugos Govt should be permitted to decide question whether it is proper to postpone elections set for Nov 11 to a later date."*⁴

Ως αποτέλεσμα, θα αρχίσουν άμεσα συνομιλίες της αμερικανικής με την βρετανική πλευρά, ώστε να αποστείλουν τουλάχιστον εκείνες κάποια κοινή επιστολή προς τους Γιουγκοσλάβους. Ωστόσο, μετά και την άρνηση της Μόσχας, το Λονδίνο δε φαίνεται διατεθειμένο για πιεστικές συστάσεις που θα δυσχέραιναν τις σχέσεις των χωρών, και ως εκ τούτου πρότειναν να παραληφθεί από την επιστολή η όποια σύσταση για αναβολή των εκλογών.⁵ Σε αντίθεση με τις ΗΠΑ, η MB δε διέθετε τους οικονομικούς πόρους οι οποίοι θα μπορούσαν να χρησιμεύουν ως διπλωματικό "όπλο" σε περίπτωση που προέκυπτε κάποια νέα διαμάχη με το Βελιγράδι, οπότε η έτι περαιτέρω ομαλοποίηση των σχέσεων ήταν μονόδρομος, με δεδομένη τη κυριαρχία του Tito.

Τελικά οι ΗΠΑ θα συμφωνήσουν με τις προτάσεις των Βρετανών,⁶ και στις 6 Νοεμβρίου 1945 θα παραδώσουν μήνυμα στον Tito, όπου δε θα γινόταν λόγος για αναβολή των εκλογών, αλλά θα εγείρονταν ενστάσεις σχετικά με τους όρους υπό τους οποίους αυτές θα διεξαχθούν. Σε

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1019

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1020

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1021

⁴ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1027

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1028

⁶ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1030

περίπτωση που δεν συμμορφωνόταν το Βελιγράδι και δεν εξασφαλιζόταν η ελεύθερη έκφραση του λαού, οι επιπτώσεις θα είχαν να κάνουν απλά με τυπικές κυρώσεις, καθώς αναφερόταν πως "the regime resulting from the forthcoming election will not enjoy the prestige that attaches to a Government that is based on a genuine consultation of the people's will."¹ Η απάντηση του Tito, όπου θα διαβεβαίωνε πως όλα έγιναν με τον πλέον δημοκρατικό τρόπο, θα έρθει 1 βδομάδα μετά τις εκλογές, στις 19 Νοεμβρίου,² σε μία κίνηση δηλωτική του ποιός έχει λόγο για το τι συμβαίνει στη χώρα, και ενώ τα δυτικά επιτελεία περίμεναν μία απάντηση προφανώς νωρίτερα.³

Στις εκλογές της 11ης Νοεμβρίου 1945 η κυριαρχία του Λαϊκού Μετώπου θα επιβεβαιωνόταν, λαμβάνοντας το 90% των ψήφων.⁴ Αναφορικά με τους όρους διεξαγωγής, η αμερικανική πρεσβεία θα δήλωνε στον Αμερικανό υπουργό εξωτερικών πως "There were no surface indications of irregularities in polling Sunday". Αυτό οι Αμερικάνοι θα το εξηγούσαν με τη λογική ότι μέχρι τις εκλογές είχε ήδη τρομοκρατηθεί ο λαός, και άρα εκείνη την ημέρα δεν ήταν αναγκαία επιπλέον μέτρα.⁵ Στις 29 Νοεμβρίου 1945, μέρα της δεύτερης επετείου της δημιουργίας της παρτιζάνικης κυβέρνησης στο Jajce, η Συντακτική Εθνοσυνέλευση θα καταργήσει τη μοναρχία και θα εξαγγείλει τη δημιουργία της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας.⁶

Αν και ο Αμερικανός πρέσβης θα πρότεινε στις ΗΠΑ να μην αναγνωρίσουν τη νέα κυβέρνηση, φαίνεται πως οι απόψεις του δεν έβρισκαν πρόσφορο έδαφος ούτε στους ανωτέρους του στο αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών, αλλά ούτε στους Βρετανούς. Το ΗΒ θεωρούσε πως αν δεν προχωρήσουν στην αναγνώριση, η Δύση θα αποκοπεί από τις όποιες εξελίξεις στη συνέχεια, ενώ υπογράμμιζε τη σημασία των οικονομικών πιέσεων που θα μπορούσαν να αποφέρουν καρπούς στο μέλλον.⁷ Με αυτό το σκεπτικό, το Λονδίνο προετοιμαζόταν να προβεί γρήγορα στην αποστολή διαπιστευτηρίων μέχρι τις 16 Δεκεμβρίου, και αυτό αναβλήθηκε προς στιγμής μόνο και μόνο για να γίνει από κοινού η κίνηση αυτή με τις ΗΠΑ, οι οποίες ήταν επίσης σύμφωνες με τους Βρετανούς παρά τις προτάσεις του πρέσβη τους.⁸ Εν τέλει στις 26

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1033

² FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1040

³ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1037

⁴ Ivo Banac, *With Stalin...*, σελ 18

⁵ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1036

⁶ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1046

⁷ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1045

⁸ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1049 και 1050

Δεκεμβρίου θα δημοσιευόταν η αμερικανική και η βρετανική αναγνώριση της νέας κυβέρνησης της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας.¹

¹ FRUS, 1945, Europe, vol. 5, Document 1054

Επίλογος

Οι σχέσεις Γιουγκοσλαβίας και Δύσης την περίοδο 1939-1945 θα περάσουν από διάφορα στάδια, όπως και από ποικίλες φάσεις θα περάσει το ποιος εκπροσωπεί τη πρώτη και ποιος τη δεύτερη. Αρχικά ίσως ξενίζει ο όρος "Δύση", αλλά αυτός χρησιμοποιείται καθαρά συμβατικά, όπως άλλωστε και ο όρος "Γιουγκοσλαβία". Και αν για τη Δύση θεωρείται δεδομένο πως δεν αποτελεί ένα ομοιογενές στρατόπεδο, η "διάσπαση" της κατοχικής περιόδου δεν αφήνει περιθώρια ώστε να θεωρήσει κάποιος το αντίθετο για τη Γιουγκοσλαβία: εξόριστη κυβέρνηση και Παρτιζάνοι είναι διακριτοί και αντιτιθέμενοι πόλοι. Δεν επρόκειτο δηλαδή για μία "Γιουγκοσλαβία", όπως ακριβώς δεν επρόκειτο για μία "Δύση". Σε τελική ανάλυση άλλωστε, η "Δύση" είναι πολύ πιο συμπαγής αναφορικά με τις πολιτικές και τις στοχεύσεις της, σε σύγκριση με τα μέρη που διεκδικούν το δικαίωμα να ομιλούν εκ μέρους του γιουγκοσλαβικού λαού.

Μέχρι την εισβολή του Άξονα τον Απρίλιο του 1941, και προτού επέλθει η "διάσπαση", το γιουγκοσλαβικό κράτος των πολλών εσωτερικών προβλημάτων και αντιθέσεων, θα έρθει αντιμέτωπο με τη κλιμάκωση του αναθεωρητισμού των Βερσαλλιών και την επιθετικότητα Ρώμης και Βερολίνου. Από τη πλευρά της η Δύση, της ΜΒ, των ΗΠΑ και της Γαλλίας μέχρι τη πτώση της, στη βάση της πολιτικής του κατευνασμού, θα αποτύχει να προσφέρει λύσεις σε μία σειρά προβλημάτων που αποσταθεροποιούν την Ευρώπη, αφήνοντας τα μικρότερα κράτη έρμαιο των επιδιώξεων του ναζισμού-φασισμού.

Εξαιτίας αυτών, η Γιουγκοσλαβία θα χάσει σταδιακά γειτονικούς συμμάχους της, όπως η Τσεχοσλοβακία και η Ρουμανία, και αν και φιλοδυτική, θα οδηγηθεί σε υποχωρήσεις όταν θα διαφανεί ξεκάθαρα η επικείμενη περικύκλωση της από τις δυνάμεις του Άξονα. Το πραξικόπημα του Μαρτίου του 1941 δε θα μπορέσει να ανατρέψει μια κατάσταση, της οποίας τα αίτια δεν είχαν να κάνουν μόνο με το ποιος βρίσκεται στο "τιμόνι" της χώρας, κάτι που επιβεβαίωσε η συντριβή του Απριλίου.

Κατά τη κατοχή η ανάδειξη της Αντίστασης και το εύρος που αυτή πήρε οδήγησε σε μία κατάσταση δυαδικής εξουσίας. Η ΜΒ, ως ο κύριος "εκπρόσωπος" της Δύσης αυτή τη περίοδο όσον αφορά τα γιουγκοσλαβικά θέματα, θα εμπλακεί στα τεκταινόμενα της κατεχόμενης χώρας ώστε να εξασφαλίσει την επιστροφή των εξόριστων και του βασιλιά. Παρά την στήριξη της

όμως στους Chetniks, από το 1943 γίνεται ξεκάθαρο πως οι Παρτιζάνοι κυριαρχούν. Η πρωτοκαθεδρία αυτή των μαχητών του Tito θα αναγκάσει τους Βρετανούς να αναπτύξουν επαφές μαζί τους, αρχικά για χάριν των στρατιωτικών σκοπιμοτήτων του κοινού αντιφασιστικού αγώνα, με το βλέμμα στραμμένο στην απόβαση στην Σικελία.

Όσο η παντοδυναμία των Παρτιζάνων επιβεβαιώνεται και το τέλος του πολέμου πλησιάζει, το Λονδίνο θα προσπαθήσει κατά το 1944 να τους συνδέσει με τη κυβέρνηση εξορίας, ούτως ώστε να δρομολογηθεί η επαναφορά του προπολεμικού καθεστώτος. Κάτι τέτοιο όμως δεν επιτυγχάνεται με τους όρους που αρχικά θα ήθελαν οι Βρετανοί, ενώ οι Παρτιζάνοι είναι εκείνοι που βγαίνουν περισσότερο κερδισμένοι από αυτή τη διαδικασία, αφού οπισθοχωρούν μόνο στα απολύτως τυπικά και χρησιμοποιούν αυτή τη σύνδεση για να αναγνωριστούν ως η νόμιμη πολιτική εξουσία της χώρας. Όταν τελικά τον Μάρτιο του 1945 θα σχηματιστεί η νέα ενιαία κυβέρνηση, μόνο 3 από τα 28 της μέλη προέρχονταν από τους εξόριστους, εκ των οποίων οι 2 δεν είχαν καν χαρτοφυλάκιο.

Η απελευθέρωση ωστόσο δημιουργούσε ζητήματα των οποίων έπρεπε να επιληφθεί η κυβέρνηση Tito. Η κρίση της Ιστρίας θα οδηγήσει στα άκρα τις σχέσεις Βελιγραδίου-Δύσης, με τα στρατεύματα των δύο πλευρών να βρίσκονται πρόσωπο με πρόσωπο τον Μάιο του 1945. Η ανυποχώρητη στάση των Γιουγκοσλάβων θα επιφέρει την υπαναχώρηση της Δύσης από την αρχή της τήρησης των προπολεμικών συνόρων. Καθώς οι ΗΠΑ δεν συμμερίζονταν την άτεγκτη θέση που προέκρινε η MB, και ενώ η ΕΣΣΔ διαβεβαίωνε πως η διχοτόμηση της περιοχής θα οδηγήσει στη σταθερότητα, το γιουγκοσλαβικό κράτος βγαίνει από τη κρίση αυτή με εδαφικά οφέλη, παρά τη συστηματική προσπάθεια της ιστοριογραφίας να παρουσιάσει τη τελική λύση ως ήττα του Tito.

Στη πορεία προς τις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές οι σχέσεις των δύο πλευρών θα εξομαλυνθούν και οι αντεγκλήσεις θα λάβουν περιορισμένη και ελεγχόμενη έκταση. ΗΠΑ και MB θεωρούν δεδομένη τη νίκη των Παρτιζάνων και την έκπτωση του βασιλιά και επομένως προσπαθούν να εξασφαλίσουν τη παρουσία μιας όσο το δυνατό ισχυρότερης αντιπολίτευσης. Αν και αυτό φαίνεται πως αποτυγχάνει, δεν είναι διατεθειμένοι για άσκηση περαιτέρω πολιτικής πίεσης, από τη στιγμή κιόλας που γίνεται φανερό πως θα μπορούσαν μέσω των δανείων που ζητούσε το Βελιγράδι να διαπραγματευτούν σε περίπτωση που ανέκυπταν άλλα ζητήματα στο μέλλον.

Ο τρόπος που οι Παρτιζάνοι συνομιλούν με τους Δυτικούς αποτελεί μια προσέγγιση εκ διαμέτρου αντίθετη από εκείνη των αστικών κυβερνήσεων. Κατά τη περίοδο της κατοχής οι αντάρτες, σε αντίθεση με τους εξόριστους, δεν βασίζουν την ύπαρξη τους στους Συμμάχους, γεγονός που τους επιτρέπει εξαρχής να μιλούν επί ίσοις όροις με τους δεύτερους, ειδικά από τη στιγμή που εδραιώνονται κοινωνικοπολιτικά και στρατιωτικά στη χώρα. Ακόμα και όταν γίνει αντιληπτό πως πρέπει να προβούν σε υποχωρήσεις ώστε να αναγνωριστούν διεθνώς, οι υποχωρήσεις αυτές θα είναι οι ελάχιστες δυνατές και εκ των πραγμάτων θα έχουν μηδενικές επιπτώσεις στην λαϊκή εξουσία του AVNOJ.

Η εξωτερική πολιτική της νέας Γιουγκοσλαβίας κατά την κρίση της Ίστριας, αλλά και κατά το υπόλοιπο 1945, θα ακολουθήσει την ίδια κατεύθυνση. Σε αντιδιαστολή με τη στάση της Γιουγκοσλαβίας του Μεσοπολέμου και της περιόδου 1939-1941, που κυρίως περίμενε τις πρωτοβουλίες της Δύσης ώστε να διασφαλιστεί έναντι των κινδύνων του φασισμού-ναζισμού, η Γιουγκοσλαβία του Tito, ακόμα και όταν θα βρεθεί σε δεινή θέση, θα προτιμήσει να φτάσει τη σύγκρουση στα άκρα, παρά να παραδώσει δικαιώματα που είχε κερδίσει μέσω του αντιφασιστικού αγώνα. Εν τέλει, και με μία μακροσκοπική ματιά, οι χειρισμοί των Παρτιζάνων και του KPJ θα οδηγήσουν στην αναβάθμιση της θέσης της χώρας, παρά τις καταστροφικές συνέπειες της κατοχής. Έτσι το μεσοπολεμικό αστικό κράτος των πολλών προβλημάτων και της αστάθειας θα δώσει τη θέση του σε μία Λαϊκή Δημοκρατία με περιφερειακό ρόλο, χωρίς παράλληλα να απολύονται τα κεκτημένα της Αντίστασης.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενής Πηγές

League of Nations Treaty Series (LNTS)

LNTS, vol. 6

LNTS, vol. 13

LNTS, vol. 87

LNTS, vol. 94

LNTS, vol. 107

LNTS, vol. 139

LNTS, vol. 153

Historical Documents - Office of the Historian - Foreign Relations of the United States (FRUS)

FRUS, 1941, Europe, vol. 2

FRUS, 1942, Europe, vol. 3

FRUS, 1943, Europe, vol. 2

FRUS, 1943, Conferences at Washington and Quebec

FRUS, 1943, The Conferences at Cairo and Tehran

FRUS, 1944, Europe, vol. 4

FRUS, 1945, Europe, vol. 4

FRUS, 1945, Europe, vol. 5

FRUS, 1945, Conferences at Malta and Yalta, Pre-conference documents

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (Zbornik NOR)

Zbornik NOR, tom. 1, knj. 1

Zbornik NOR, tom. 2, knj. 13

Zbornik NOR, tom. 14, knj. 1

Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны (ВПСС), Т. 1, Госполитиздат, 1944

ВПСС , Т. 3, Госполитиздат, 1946

Отношения России (СССР) с Югославией: 1941-1945 гг. (ОРСЮ), ТЕРРА, 1998

Русский архив: Великая Отечественная, *Ставка ВГК: Документы и материалы: 1942 год*, ТЕРРА, 1996

VII Congress of the Communist International, Foreign Languages Publishing House, 1939

Documents on British Foreign policy, 3rd Series, vol II, His Majesty's Stationary Office, 1949

Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, Series D, Volume XII, United States Government Printing Office, 1962

Graham Ross (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin*, Cambridge University Press, 1984

Reports of International Arbitral Awards, vol. 28, United Nations, 2007

Δευτερογενής Πηγές

Βιβλία

Kovács András, Andor Eszter (ed.), *Jewish Studies at the Central European University, 1999–2001*, Central European University Press, 2002

Auty, Clogg (ed.), *British Policy Towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, Mackmillan, 1975

Ivo Banac, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Cornell University Press, 1988

Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Cornell University Press, 1992

Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, Palgrave Macmillan, 1976

Richard Bosworth, Joseph Maiolo (ed.), *The Cambridge History of the Second World War*, vol. 2, Cambridge University Press, 2015

Greg Brew, *Britain and the Resistance in Occupied Yugoslavia: SOE, Tito and Mihailovic, 1941-1945*, Georgetown University, 2012

Brian Robert Bibb, *Dueling Eagles: Mihailovic, Tito, and the Western impact on World War II Yugoslavia*, University of Tennessee Honors Thesis Projects, 2009

Christopher Catherwood, *Churchill and Tito*, Frontline Books, 2017

Winston S Churchill, *Closing the Ring*, Rosettabooks LLC, 2002

Winston S Churchill, *Triumph and Tragedy*, Rosettabooks LLC, 2002

Hugh Dalton, *The Fateful Years, Memoirs 1931-1945*, Frederic Muller, 1957

Frederick Deakin, *The embattled mountain*, Oxford University Press, 1971

Milovan Djilas, *Wartime*, Harcourt Brace Jovanovich, 1977

Dejan Djokić, *Elusive Compromise: A history of Interwar Yugoslavia*, Hurst, 2007

Antony Eden, *The Reckoning*, Cassell, 1965

James Evans, *Great Britain and The Creation of Yugoslavia*, Tauris, 2008

Jonathan Friedman (ed.), *The Routledge history of the Holocaust*, Routledge, 2010

Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *The Holocaust in Croatia*, University of Pittsburgh Press, 2016

Haug Hilde Katrine, *Creating a Socialist Yugoslavia*, Tauris, 2012

Perica Hadzi-Jovancic, *Economic relations between the Third Reich and Yugoslavia, 1933-1941*, Cambridge University, 2018

Eric Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge University Press, 2000

Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, vol. 1, Cambridge university press, 1995

MacGregor Knox, *Mussolini Unleashed: Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War*, Cambridge University Press, 1982

John Lampe, Jackson Marvin, *Balkan economic history, 1550-1950*, Indiana university press, 1982

John Lampe, *Yugoslavia as History*, Cambridge University Press, 2000

Melvyn Leffler, Odd Arne Westad (ed.), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. 1, Cambridge University Press, 2010

Fitzroy MacLean, *Eastern Approaches*, Cape, 1949

Joe Maiolo, *Cry Havoc: The Arms Race and the Second World War*, John Murray, 2010

Glenny Misha, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804–1999*, Penguin Books, 2012

Stanley Payne, *A history of fascism 1914-1945*, Routledge, 2003

Stevan Pavlowitch, *Hitler's New Disorder: The Second World War in Yugoslavia*, Columbia University Press, 2008

- Procopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944*, Cambridge University Press, 1984
- Marta Petricioli, Antonio Varsori, *The seas as Europe's external borders and their role in shaping a European identity*, Lothian Foundation Press, 1999
- Ramet, Listhaug (ed.), *Serbia and the Serbs in World War Two*, Palgrave Macmillan, 2011
- Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005*, Indiana University Press , 2006
- David Reynolds, Vladimir Pechatnov, *The Kremlin Letters*, Yale University Press, 2018
- David Reynolds, *From World War to Cold War: Churchill, Roosevelt, and the International History of the 1940s*, Oxford University Press, 2006
- Walter Roberts, *Tito, Mihailovic, and the Allies*, Rutgers University Press, 1973
- Zara Steiner, *The Triumph of the Dark: European International History, 1933–1939*, Oxford University Press, 2011
- Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*, Stanford University Press, 2001
- Jozo Tomasevich, *The Chetniks: War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945*, Stanford University Press, 1975
- Simon Trew, *Britain, Mihailovic and the Chetniks, 1941-42*, Palgrave Macmillan, 1998
- Harry S. Truman, *1945 : Year of Decisions*, Signet, 1965
- Heather Williams, *Parachutes, Patriots and Partisans: The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945*, Hurst, 2003
- Sir Llewellyn Woodward, *British foreign policy in the Second World War*, H. M. Stationery Office, 1962
- German antiguerrilla operations in the Balkans, 1941-1944*, US Department of the Army, 1954

The German Campaigns in the Balkans (Spring 1941), US Department of the Army, 1953

Δόμνα Κόφφα, *Γιουγκοσλαβία 1941-1945, Αποδόμηση και αναδόμηση ενός ευρωπαϊκού κράτους*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2014

Στέφανος Παπαγεωργίου (επ.), *Αφιέρωμα στη μνήμη του Ν. Σβορώνου*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1992

Νίκος Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, ΚΨΜ, 2019

Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα , Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*, Βιβλιόραμα, 2007

Irene Lagani , *Les rapports de la Grece avec ses voisins balkaniques*, Universite de Paris1, 1985

Gab es einen Stalin-Hitler-Pakt? Charakter, Bedeutung und Deutung des deutsch-sowjetischen Nichtangriffsvertrages vom 23. August 1939, Peter Lang, 2015

Krisztián Bene, Eva Oszetzky, *Újlatin kultúrák vonzásában, Újlatin filológia*, 5, Pécsi Tudományegyetem, 2012

Югославия в XX веке: Очерки политической истории, Индрик, 2011

Олег Ржешевский, *Сталин и Черчилль. встречи, беседы, дискуссии*, Российская Академия Наук-институт всеобщей истории, 2004

Geografski institut JNA, *Istoriski atlas oslobodilackog rata naroda Jugoslavije, 1941-1945*, Vojnoistorijski institut JNA, 1952

Venceslav Glišić, *Užička republika*, Nolit, 1986

Branko Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, 1992

Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941: Uzroci i posledice poraza*, Narodna Knjiga, 1982

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, том. 1, Vojnoistorijski institut JNA, 1957

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, том. 2, Vojnoistorijski institut JNA, 1958

Άρθρα

Mark Biondich, "Religion and Nation in Wartime Croatia: Reflections on the Ustaša Policy of Forced Religious Conversions, 1941-1945", *The Slavonic and East European Review*, vol. 83, no. 1, 2005, σελ 71-116

Richard S. DiNardo, "Glimpse of an Old World Order? Reconsidering the Trieste Crisis of 1945", *Diplomatic History*, vol. 21, no. 3, 1997

Jean-Baptiste Duroselle, "The Spirit of Locarno: Illusions of Pactomania", *Foreign Affairs*, vol. 50, 1972

Emilio Gentile, "Fascism as Political Religion", *Journal of Contemporary History*, vol. 25, no. 2, 1990, σελ 229-251

Irene Lagani, "Les communistes des Balkans et la guerre civile grecque, Mars 1946–Aout 1949", *Communisme*, 9, 1986

Frank Marzari, "Projects for an Italian-Led Balkan Block of Neutrals, September – December 1939", *The Historical Journal*, vol. 13, no. 4, 1970

Stevan Pavlowitch, "Out of Context - The Yugoslav Government in London 1941-1945", The Journal of Contemporary History, Volume 16, No. 1, 1981, σελ 89-118

Stevan Pavlowitch, "Momčilo Ninčić and the European Policy of the Yugoslav Government in Exile, 1941-1943: I", The Slavonic and East European Review, Vol. 62, No. 3, 1984

Stevan Pavlowitch, "Momčilo Ninčić and the European Policy of the Yugoslav Government in Exile, 1941-1943: II", The Slavonic and East European Review, Vol. 62, No. 4, 1984

Procopis Papastratis, "The Anglo-Soviet Balkan agreement and Greece: A historiographical approach", New trends in Modern Greek Historiography, 1982

Roberto Rabel, "Prologue to Containment: The Truman Administration's Response to the Trieste Crisis of May 1945", Diplomatic History, vol. 10, no. 2

David Stafford, "SOE and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941", Slavic Review, vol 36, No 3, 1977, σελ 399-419

Gale Stokes, "Yugoslavism in the 1860's ?", Southeastern Europe, vol. 1, no. 2, 1974, σελ 126-135

J. R. Whittam, "Drawing the Line: Britain and the Emergence of the Trieste Question, January 1941-May 1945", The English Historical Review, vol. 106, no. 419

Ιστοσελίδες

<https://www.bbc.co.uk>

<https://www.britannica.com>

<https://digitalarchive.wilsoncenter.org>

<https://www.imdb.com>